

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ԲԱՆԱԿ

ԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ ՈՒԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ 1(15)•1998

ՀԱՆՈՒՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ, ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ, ՍՈՍՋՈՆՐԱՅԻ
ВО ИМЯ БЕЗОПАСНОСТИ, ДЕМОКРАТИИ, ПРОГРЕССА
FOR SECURITY, DEMOCRACY, PROGRESS

Ֆաշիստական Գերմանիայի դեմ տարած հաղթանակի 50-ամյակի և Շուշիի ազատագրման 3-րդ տարեդարձի աթոյի Ղարաբաղում տեղի ունեցած շքերթի տրիբունայում. աջից ձախ. ԼՂՀ նախագահ Ռ. Քոչարյան, ԼՂՀ պաշտպանության նախարար Ս. Բաբայան, պատվավոր հյուրը Հայաստանից՝ ՀՀ պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյան, Արցախի թեմի առաջնորդ Պարզև սրբազան, ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարար Ա. Դուկասյան. Ստեփանակերտ, 1995 թ. մայիսի 9

На трибуне парада в честь 50-летия победы над фашистской Германией и 3-летия освобождения Шуши;
справа налево: президент НКР Р. Кочарян, министр обороны НКР С. Бабаян, почетный гость из
Армении – министр обороны РА В. Саркисян, руководитель арцахской епархии архиепископ Паргев,
министр иностранных дел НКР А. Гукасян. Степанакерт, 9 мая 1995 г.

In Karabakh at the parade dedicated to the 50-th anniversary of the victory over fascist Germany and to the 3-rd anniversary of the liberation of Shushi, from right: President of the NKR R. Kocharyan, Minister of Defence of the NKR S. Babayan, guest of honour from Armenia – Minister of Defence of the Republic of Armenia V. Sargsyan, Head of the Artsakh eparchy archbishop Pargev, Minister of Foreign Affairs of the NKR A. Ghukassian. Stepanakert, May 9, 1995.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

ՈԱԶՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

Լույս է տեսնում 1995 թվականից
տարին շորս անգամ

1 (15) • 1998

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՒԵԳԻԱ

Շիրիսանյան Վ. Գ.
(նախագահ)

Քոթանջյան Հ. Ս.
(գլխավոր խմբագիր)

Աբրահամյան Մ. Ա.

Ավետիսյան Մ. Վ.

Գասպարյան Վ. Ս.

Գևորգյան Է. Ս.

Գորդիենկո Ի. Վ.

Զիննիչ Ա. Վ.

Խորխոռունի Վ. Վ.

Կարապետյան Լ. Ս.

Համբարձումյան Գ. Ս.

Հայրապետյան Վ. Ա.

Հարությունյան Ա. Թ.

Հարությունյան Գ. Բ.

Հարությունյան Մ. Հ.

Հարությունյան Վ. Վ.

Մարտիրոսով Լ. Ա.

Միլիտոնյան Է. Գ.

Պալյան Հ. Ս.

Պետրոսյան Ա. Ա.

Պետրոսյան Գ. Լ.

Սարգսյան Ա. Գ.

Սարգսյան Ա. Ե.

Սարգսյան Մ. Ս.

Տեր-Գրիգորյանց Ն. Գ.

Տեր-Թադևոսով Ա. Ի.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՈԱԶՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՊՀ երկրների ռազմական ինտեգրումն անհրա-
ժեշտ է. հարցապրույց ՀՀ պաշտպանության նախա-
րար Վ. Զ. Սարգսյանի հետ 5
Վ. Վ. Հարությունյան, Կոլեկտիվ անվտանգությ-
յուն. պատմությունը և իրողությունները 24

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. Ս. Սարկիսյան, Պետ--ստորադրյալ հարաբերու-
թյուններում հրամանատարի անձի ձևավորման հար-
ցեր 37

ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԶՈՐՔԵՐԻ ԿԱՌՎԱՐՄԱՆ ԱՎՏՈՄԱՏԱՑՎԱԾ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ

Լ. Ա. Մարտիրոսով, Ա. Ե. Սարկիսյան, Մարտական
իրադրությունում որոշման ընդունման մոդելավոր-
ման ժամանակ մարդկային գործոնի հաշվառման
շուրջ 46

ՈԱԶՄԱՃԱՐՏԱՐԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. Հ. Սարգսյան, Զինված ուժերում վարորդա-
կան կազմի մասնագիտական ընտրության հարցի
շուրջ 56

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀՈԳԵՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ն. Ն. Գորովին, Մարտի հետազոտություն. մարդու՝
որպես մարտիկի գործունեության և հատկություննե-
րի հետազոտություն 65

ՈԱԶՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. Խ. Բաղդասարյան, Համարի բառարան 79

«АЙКАКАН БАНАК» («АРМЯНСКАЯ АРМИЯ»)

ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
N 1 (15), 1998

Издается 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

В. Г. Ширханян (председатель); *Г. С. Котанджян* (гл. редактор);
М. А. Абрамян; *М. В. Аветисян*; *В. А. Айрапетян*; *Г. С. Амбарцумян*; *А. Т. Арутюнян*;
В. В. Арутюнян; *Г. Б. Арутюнян*; *М. А. Арутюнян*; *В. С. Гаспарян*; *Э. С. Геворгян*;
И. В. Гордиенко; *А. В. Зиневич*; *Л. С. Карапетян*; *Л. А. Мартиросов*; *Э. Г. Милитонян*;
О. С. Палян; *А. А. Петросян*; *Г. Л. Петросян*; *А. Г. Саркисян*; *А. Е. Саркисян*; *М. С. Саркисян*;
Н. Г. Тер-Григорьянц; *А. И. Тер-Татевосов*; *В. В. Хорхоруну*.

НАУЧНОЕ КОНСУЛЬТИРОВАНИЕ И РЕДАКТИРОВАНИЕ

генерал-майор *М. А. Абрамян*; подполковник, д. мед. н., профессор *Б. Н. Арутюнян*;
генерал-лейтенант *В. В. Арутюнян*; лейтенант, к. филос. н., доцент *С. Г. Арутюнян*;
к. филос. н., доцент *В. Х. Багдасарян*; подполковник, д. ист. н., профессор *Б. П. Балаян*;
полковник, д. полит. наук, академик Российской Академии военных наук *Г. С. Котанджян*;
генерал-майор *Л. А. Мартиросов*; генерал-майор *С. С. Мартиросян*;
гвардии подполковник в отставке, д. ист. н., засл. деят. науки РА *В. А. Мурадян*;
подполковник, д. тех. н., академик Российской Академии военных наук *А. Е. Саркисян*;
генерал-лейтенант *Н. Г. Тер-Григорьянц*.

СОДЕРЖАНИЕ

ВОЕННАЯ ПОЛИТИКА

- Военная интеграция стран СНГ необходима. Интервью с министром обороны РА *В. З. Саркисяном* 5 (12)*
В. В. Арутюнян. Коллективная безопасность: история и реалии 24 (33)

БОЕВАЯ ПОДГОТОВКА

- М. С. Саркисян*. Вопросы формирования личности командира в отношениях начальник — подчиненный 37 (43)

ТАКТИКА. АВТОМАТИЗИРОВАННЫЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОЙСКАМИ

- Л. А. Мартиросов*, *А. Е. Саркисян*. Об учете человеческого фактора при моделировании процесса принятия решения в боевой обстановке 46 (53)

ВОЕННО-ИНЖЕНЕРНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

- В. Г. Маргарян*. К вопросу профессионального отбора водительского состава в вооруженных силах 56 (62)

ВОЕННАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ВОСПИТАНИЕ

- Н. Н. Головин*. Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца 65 (71)

ВОЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

- В. Х. Багдасарян*. Словарь номера 79

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

«HAIKAKAN BANAK» («ARMENIAN ARMY»)
MILITARY-SCIENTIFIC QUARTERLY
OF THE MINISTRY OF DEFENCE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
N 1 (15), 1998

EDITORIAL BOARD

V. G. Shirkhanian (Chairman), *H. S. Kotanjian* (Editor-in-Chief),
M. A. Abrahamian, *M. V. Avetissian*, *V. S. Gasparian*, *E. S. Gevorgian*, *I. V. Gordienko*,
V. A. Hairapetian, *G. S. Hambartsumian*, *A. T. Haroutunian*, *G. B. Haroutunian*, *M. H. Haroutunian*,
V. V. Haroutunian, *L. S. Karapetian*, *V. V. Khorkhoruny*, *E. G. Miltonian*, *L. A. Martirossov*,
H. S. Palian; *A. A. Petrossian*, *G. L. Petrossian*, *A. E. Sarkissian*, *A. G. Sarkissian*, *M. S. Sarkissian*,
N. G. Ter-Grigoriants, *A. I. Ter-Tatevossov*, *A. V. Zinevich*.

SCIENTIFIC CONSULTING AND EDITING

M. A. Abrahamian, Major-General; *V. Kh. Baghdassarian*, Ass.-Prof., Ph. D. (Philosophy);
B. P. Balayan, Lieutenant-Colonel, Prof., Dr. of Hist. Sc.; *B. N. Haroutunian*, Lieutenant-Colonel,
Prof., Dr. of Medicine; *S. H. Haroutunian*, Lieutenant, Ass.-Prof., Ph. D. (Philosophy);
V. V. Haroutunian, Lieutenant-General; *H. S. Kotanjian*, Colonel, Dr. of Polit. Sc., Academician of
Russian Academy of Military Sciences; *S. S. Martirosian*, Major-General; *L. A. Martirossov*,
Major-General; *V. A. Mouradian*, Guards Lieutenant-Colonel (Ret.), Dr. of Hist. Sc.,
Honorary Scientist of RA; *A. E. Sarkissian*, Lieutenant-Colonel, Dr. of Tech. Sc., Academician of
Russian Academy of Military Sciences; *N. G. Ter-Grigoriants*, Lieutenant-General.

CONTENT

MILITARY POLICY

- The integration of the CIS countries is necessary. Interview with Minister of
Defence of RA *V. Z. Sargsyan* 5 (18)*
V. V. Harutunian. Collective security: history and reality 24 (35)

COMBAT TRAINING

- M. S. Sarkissian*. The issues of forming the personality of a commander within
the relationship of chief—subordinate 37 (45)

TACTICS. AUTOMATED SYSTEMS OF TROOPS' MANAGEMENT

- L. A. Martirossov*, *A. E. Sarkissian*. About taking into account the human factor
in modeling decision making process under battle conditions 46 (54)

MILITARY-ENGINEERING PSYCHOLOGY

- V. G. Margarian*. Issue of the professional selection of drivers in the Armed
Forces 56 (63)

MILITARY PSYCHOLOGY AND EDUCATION

- N. N. Golovin*. Analysis of combat. Research of the individual's activity and his
virtues as a warrior 65 (75)

MILITARY-SCIENTIFIC TERMINOLOGY

- V. Kh. Baghdassarian*. Volume dictionary 79

* Numbers in brackets mean page of text in English.

Ի գիտություն հեղինակների և ընթերցողների

Հոդվածները պետք է ներկայացվեն հայերեն լեզվով, երկու օրինակով՝ մեքենագրված երկու ինտերվալով, մինչև 15 էջ ծավալով, հոդվածին կից պետք է լինի նրա ռուսերեն ամփոփումը մինչև 2 էջ ծավալով:

Հեղինակները պետք է վկայակոչեն օգտագործված առավել կարևոր աղբյուրները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության և գաղտնիության պահանջների պահպանման համար:

Հեղինակների դիրքորոշումը պարտադիր չէ, որ համընկնի խմբագրության դիրքորոշման հետ:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Հոդվածներում պետք է վերծանված լինեն օգտագործվող ռազմամասնագիտական հապավումները:

К сведению авторов и читателей

Статьи следует представлять на армянском языке, в двух экземплярах, в пределах 15 страниц, напечатанных в два интервала, с приложением резюме на русском языке объемом до 2-х страниц.

Авторы должны давать ссылки на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность и несекретность фактов, приводимых в статьях.

Позиции авторов не обязательно совпадают с позицией редакции.

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотоснимки должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

Рукописи не возвращаются.

В статьях должны быть раскрыты употребляемые военно-специальные аббревиатуры.

For the information of the authors and readers

The articles should be in Armenian. Please, supply two copies. Articles are to be double spaced and not exceed 15 pages in length. Provide Russian summaries (2 page maximum).

Authors should give footnotes for the sources used.

Authors are responsible for the accuracy and the non-confidential nature of the facts given in the articles.

Opinion expressed herein are those of the authors and are not necessarily those of the editorial board.

Diagrams, schemes, drawings, pictures, and photos should be of print quality.

Manuscripts are not returned.

Please explain acronyms.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՊՀ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

Վ. Զ. ԱՐԿԱՅԱՆԻ ՀԱՐՑԱԶԲՈՒՅՑԸ՝ ՏՐՎԱԾ «ՆԵԶԱՎԻՍՄՈՅԵ ՎՈՆԵՆՈՅԵ ՕԲՈԶՐԵՆԻԵ» ԹԵՐԹԻՆ*

1. Հարգելի պարոն պաշտպանության ևսխարար, պարունեցեք, ինչդեմ, թե իրենցից ինչ են ներկայացնում Ձեր երկրի զինված ուժերը (կազմը, կազմակերպվածքը, թվաքանակը, ֆինանսավորումը):

Հայկական զինված ուժերի կանոնավոր կազմակերպվածքը, պորտանակները, սպառազինությունը և ռազմական տեխնիկան, ռազմական մշակույթը իրավահաջորդությամբ եկել են խորհրդային բանակից: Եվ մեր նոր ազգային ռազմական մշակույթը ձևավորվում է գերազանցապես այդ հիմքի վրա: Մեր բանակի թվաքանակը համապատասխանում է Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի մասին պայմանագրով Հայաստանի ընդունած պարտավորություններին և 1992 թվականի Տաշքենդի համաձայնագրին: Բանակի՝ որպես պետական հաստատության ֆինանսավորումը կատարվում է բյուջեից:

Շրջասելով դասականին՝ կարելի է ասել, որ յուրաքանչյուր բանակ արժանի է իր ժողովրդին և յուրաքանչյուր ժողովուրդ արժանի է այն բանակին, որն ունի: Իր զինված ուժերի համընդհանուր գիտակցումը որպես ազգային անվտանգության և անկախության երաշխիքի ստեղծել է ազգային բանակի նկատմամբ ժողովրդի և պետության վերաբերմունքի բարենպաստ բարոյական և քաղաքական մթնոլորտ:

Ստեղծված տնտեսական և ֆինանսական պայմաններում հայկական պետությունը պահում է իր բանակը, և բանակը, տնտեսողաբար և արդյունավետորեն օգտագործելով այդ միջոցները, անում է ամեն ինչ, որ բեռ չդառնա երիտասարդ պետության համար:

Ստեղծված տնտեսական և ֆինանսական պայմաններում հայկական պետությունը պահում է իր բանակը, և բանակը, տնտեսողաբար և արդյունավետորեն օգտագործելով այդ միջոցները, անում է ամեն ինչ, որ բեռ չդառնա երիտասարդ պետության համար:

2. Ինչպե՞ս է տարվում մարտական պատրաստությունը, ի՞նչ նպատակներ են դրվում անցնակազմի առջև: Ինչպե՞ս են լուծվում նյութատեխնիկական ապահովման հարցերը:

Բանակը չի կարող հանդես գալ միայն որպես լավ հանդերձավորված մարդկանց հանրույթ. այն առաջին հերթին իրենով մարմնավորում է Հայրենիքի հանդեպ պարտքի անհատական և կոլեկտիվ գիտակցումը, Հայրենիքի պաշտպանի բարձր ոգին, ազգային պետությանը անձնուրաց ծառայության հոգեբանությունը և զինվորական մասնագիտության՝ համապատասխան գիտելիքների ու հմտությունների տիրապետումը:

Թեև մեր անկախության հռչակումից ընդամենը մի քանի տարի է անցել և պետական շինարարությունը դեռ շարունակվում է, բայց զինված ուժերի ձևավորումը գործնականում կայացել է: Ընդ որում զինված ուժերի կառավարման ամբողջ համակարգը կողմնորոշված է հայկական ազգային պետականության սատարմանը: Հակառակ շրջափակման դժվարություններին, բանակը ջանում է նյութատեխնիկական ապահովման հարցերը լուծել ըստ կարելիության սեփական միջոցներով: Այսպես, համապետները և հանդերձանքի որոշ տարրեր պատրաստվում են Հայաստանում, իսկ նյութատեխնիկական միջոցների հիմնական մասի մատակարարումը կատարվում է

* Տվյալ նյութը աննշան խմբագրական փոփոխություններով հրատարակվել է «Նեպավիսիմոյի» փոփոխյի օրոգրենի» թերթում (1998 թ. հունվարի 16-22, հմ. 2 (76)): *Խմբ.:*

առևտրային գործունեության միջոցով: Դրա հետ մեկտեղ ՀՀ վիճված ուժերում չկան ռազմական խորհտնտեսությունների կամ կոլեկտիվ տնտեսությունների նման օժանդակ տնտեսություններ: Մենք կարծում ենք, որ մեր ամենաթանկ կապիտալը իր մարտական պատրաստությունը կատարելագործող պիւլվորն է, և չենք տեսնում դեպի գործունեության այլ տեսակներ նրան շեղելու անհրաժեշտություն:

Մեր ազգային բանակի սպառազինությունն ու ռազմական տեխնիկան ստացվել են օրինական ճանապարհով՝ դրանք խորհրդային բանակի կողմից անկախ պետություններին հանձնվելու գործընթացում, ինչպես նաև ձեռք են բերվել սովորական սպառազինության քվոտաների շրջանակներում: Ժամանակյին Հայաստանի տարածքում ձևավորված ռազմարդյունաբերական համալիրի գիտատեխնիկական և տեխնոլոգիական պիւլվածությունը բարձր մակարդակը հաշվի առնելով՝ մենք աշխատում ենք սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի մի որոշակի մասը արտադրել մեզ մոտ: ԱՊՀ մյուս պետությունների հետ նախկինում եղած տնտեսական կապերի կրճատումը խանգարում է սեփական ռազմարդյունաբերության հզորությունների լայն օգտագործմանը, սակայն մենք հույս ունենք ավելի արդյունավետ օգտագործելու ազգային ռազմարդյունաբերական ռեսուրսները ԱՊՀ մյուս պետությունների, առաջին հերթին Ռուսաստանի հետ կապերի աշխուժացման համեմատ:

Այլ կերպ ասած՝ սպառազինությունն ու ռազմական տեխնիկան մատակարարվում են մեր պետության պաշտպանական պահանջույթների և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում: Ռազմական անվտանգության շահերը մեզանից պահանջում են մշտական իմաստավորում և մեր վիճված ուժերի նորայման ու ռազմատեխնիկական արդիականացման ուղիների որոնում:

3. Ինչպե՞ս եք գնահատում Հայաստանի շուրջը գոյություն ունեցող ռազմաքաղաքական իրավիճակը: Երկրի զինված ուժերն ի՞նչ դեր կարող են խաղալ սպեղծված պայմաններում:

Հայտնի է, որ Հայաստանի շուրջը ռազմաքաղաքական իրադրությունը ձևավորվում է աշխարհառազմավարական և աշխարհաքաղաքական բարդ միջավայրում: Մեր աշխարհաքաղաքական տարածությունում առկա են ազդեցության այնպիսի գործոններ, որոնք կարելի էր գնահատել որպես «տաք» և անկանխատեսելի: Մեր երիտասարդ ազգային պետությունը կրթականոր իր բոլոր հարևանների հետ ունենալով լիարժեք բարիդրացիական հարաբերություններ՝ հիմնված երաշխավորված խաղող գոյակցության և ուժերի տարածաշրջանային հաշվեկշիռի սկզբունքների վրա: Իրադրությունը ծանրալից է Հայաստանի և իր որոշ հարևանների միջև, իրենց իսկ հարևանների միջև առկա բազում հին ու նոր հակասություններով, սահմանակից պետություններում տիրող ներքաղաքական անկայունությամբ:

Զինված ուժերի հիմնական դերը մեր ազգային պետության անկախության երաշխիք լինելն է, և այսօր մեզ հաջողվում է դա անել: Մեր գործունեությունը նուրբ-տակառուղղված է այն բանին, որ հետագայում էլ պատվով ու պատասխանատվությամբ կատարենք այդ դերը: Դրա համար մեր պետությունը, ընտրելով վարձայման ինտենսիվ ուղի, ստեղծել է հավաք, լավ կազմակերպված, շարժունակ և կարգապահ բանակ: Մենք այդ ուղին նախընտրել ենք՝ նաև հաշվի առնելով մի շարք տեղական առանձնահատկություններ, յուրահատուկ բնութագրեր. մի խոսքով՝ սյսպիսի բանակ պահելը մեզանից մեծ լարում չի պահանջում:

4. Բնութագրեցեք, ինչդերն, դարաքաղյան պրոբլեմի ռազմական կողմերը: Հայաստանի զինվորական ղեկավարությունը ո՞ր հարցերի լուծմանն է հարկազնում առավել մեծ ուշադրություն:

Ադրբեջանը դարաքաղյան պրոբլեմի ուժային, ռազմական լուծումը հենց սկզբից գերադասել է լուծման սահմանադրական, քաղաքական ուղուց, ինչի մասին վկայում

են հայերի ջարդերը Սումգայիթում, Գյանջայում (Գանձակում), Բաքվում, հայ բնակչության ահաբեկման և նրա վրա ուժային ճնշման միտումով հատուկ դաժանությամբ իրականացված «Օղակ» օպերայիան՝ դրան հաջորդած ազգային պտումներով, այնուհետև՝ խորհրդային բանակի 366-րդ մոտոհրաձգային գնդի գործունեության սահմանափակումն ու Ղարաբաղի տարածքից նրա դուրսմղումը, ԽՍՀՄ հարավային սահմաններում եղած այն սահմանային կառույցների և ամրացված շրջանների ավերումը, որոնք հնարավոր արտաքին սպառնալիքներից Ղարաբաղի և Հայաստանի ե-

Վ. Սարգսյանը և Ռ. Բոչարյանը ԼՂՀ N-ական պաշտպանական շրջանում դարաբաղյան ապստամբարտիստի նվիրված հուշարձանի բացմանը. 1995 թ. մայիսի 9

V. Sarkisyan and R. Kocharyan at the opening of the Memorial dedicated to Karabakh liberation struggle, in the N-th defence district of Karabakh, May 9, 1995.

V. Sargsyan and R. Kocharyan at the inauguration of the Memorial dedicated to Karabakh liberation struggle, in the N-th defence district of Karabakh, May 9, 1995

րաշխավորված անվտանգության պաշտպանական գոտիներ էին: Հույսը դնելով ռազմական տեխնիկայի և սպառազինության գծով իր ունեցած ճնշող գերապանցության վրա՝ Ադրբեջանը լայնընդգրկուն գործողություններ ծավալեց՝ բռնազավթելով Ղարաբաղի գրեթե կեսը: Խաղաղ քաղաքներն ու գյուղերը ենթարկվեցին մշտական հոծ հրետակոծումների և օդային ռմբակոծումների:

Ղարաբաղը փոքր լեռնային երկիր է՝ ապատասեր, հապրտ և հնուց լուսավորյալ ժողովրդով, որը հիշում է պատմության դասերը և գիտակցում է ցեղասպանության իրական սպառնալիքը, և Սումգայիթի ու Բաքվի կոտորածների կենդանի վկաներով: Հենց այդ վտանգի գիտակցումն էլ Ղարաբաղի ժողովրդին հարկադրեց իրեն պարտադրված պարտիպանական կոիվներից անցնելու կանոնավոր պաշտպանության ստեղծմանը: Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանական բանակը հարկադրական և անհրաժեշտ ինքնապաշտպանության միջազգային իրավական նորմերի շրջանակներում և ՄԱԿ-ի կանոնադրության 51-րդ հոդվածի համաձայն ըստ արժանվույն պատասխանեց Ադրբեջանի ագրեսիվ մարտահրավերին, ինչի հետևանքը եղավ այն, որ

«Լաչինի միջանցքի» բացման միջոցով ապաշրջակալակվեց Լեռնային Ղարաբաղը և վերահսկողության տակ վերցվեց ԼՂՀ-ին անմիջականորեն հարող գոտին: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության վիճված ուժերը շնորհիվ ուժերի և միջոցների արդյունավետ կազմակերպման կարողացան ստեղծել պաշտպանության բավարար համակարգ, այդ թվում՝ նաև ի հաշիվ հակառակորդի սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի: Ի դեպ, պրահատանկային տեխնիկայի և հրետանու գրեթե կեսը ռազմատվար է: Շատ մասնագետներ այն կարծիքին են, որ հարկադրական մարտական կատարելագործման բերումով Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանական բանակը դարձել է հետխորհրդային տարածությունում իրենց որակական բնութագրերով առավել արդյունավետ ռազմական կազմակերպություններից մեկը: Ես նույնպես այդ կարծիքին եմ:

Այժմ շարունակում է պահպանվել հրադադարի պայմանակարգը: Պատերազմը, կարելի է ասել, մտել է թաքնված փուլ: Սակայն ԼՂՀ բանակի հիմնական խնդիրը մնում է Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի անվտանգության երաշխավորված ապահովումը՝ հանկարծակիության ցանկացած գործոնի բացառմամբ:

Հայաստանի ռազմական ղեկավարությունը վստահ է, որ պատերազմի նոր փուլը, հակառակորդի կողմից այն պարտադրվելու դեպքում, կարող է նոր դժբախտություններ բերել ինչպես Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի, այնպես էլ ամբողջ տարածաշրջանի ժողովուրդներին: Մենք կողմնակից ենք ազգային և միջազգային անվտանգության կարևորագույն սկզբունքներից մեկի՝ ուժերի հաշվեկշռի անշեղ պահպանմանը ինչպես Ադրբեջան—Լեռնային Ղարաբաղ—Հայաստան ենթատարածաշրջանում, այնպես էլ ամբողջ անդրկովկասյան տարածաշրջանում:

5. Ձեր վերաբերմունքը ԱՊՀ երկրների կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագրի նկատմամբ որո՞նք են նրա ուժեղ և թույլ կողմերը: Ձեր կարծիքով նրա մեխանիզմն ինչո՞ւ այնքան արդյունավետ չէ, որքան ենթադրվում էր հինգ տարի առաջ այն ստորագրելիս:

Կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագիրը (ԿԱՊ), որի պատրաստման և ստորագրման գործի ակտիվ մասնակիցներից մեկն էլ Հայաստանն էր, մենք դիտում ենք որպես ՀՀ ազգային և միջազգային անվտանգության ապահովման երաշխիք: Սակայն, ինչպես ցույց սովեց կյանքը, իրողությունն այն է, որ ոչ բոլոր ստորագրած երկրներն են միատեսակ գնահատում իրենց մասնակցությունը և փոխադարձ պարտավորությունները պայմանագրի շրջանակներում: Կոնկրետ սուբյեկտների անվանելու հարկ չկա: Տարիների ընթացքում պարզ դարձավ, որ որոշ երկրներ, մտնելով ԿԱՊ-ի մեջ, նպատակադրվել են ստանալ նախկին ԽՍՀՄ ժառանգության հնարավոր առավել մեծ բաժնեմաս: Այժմ, երբ տեղի է ունեցել տվյալ երկրների վիճված ուժերի որոշակի պաշարային հագեցում, ակնհայտ են դարձել կենտրոնախույս բնույթի ձգտումները:

Այնուհանդերձ Հայաստանը, ինչպես որ ԿԱՊ-ի մասնակից շատ երկրներ, դրականորեն է գնահատում ԿԱՊ-ի ժամկետի երկարաձգման հեռանկարը՝ հաջորդ տարի նրա մեջ հուշագրի, արձանագրության կամ որևէ այլ ձևով անհրաժեշտ շտկումների կատարմամբ, որոնցում հաշվի առնվեն ԱՊՀ երկրների նկատմամբ սպառնալիքների և վտանգների համակարգում վերջին ժամանակներում կատարված փոփոխությունները:

6. Ի՞նչ է հարկավոր ձեռնարկել ԱՊՀ շրջանակներում սերտ ռազմական գործընկերության մակարդակ դուրս գալու համար: Ի՞նչ առաջնահերթ խնդիրներ է հարկավոր լուծել:

Չէի ցանկանա ինձ կրկնել, քանի որ բավական շատ բան է արդեն ասվել, սակայն, ըստ իս, ինտեգրային գործընթացներին, այդ թվում նաև ռազմական համա-

գործակցության բնագավառում, ամենից շատ կարող է խանգարել Համագործակցության մասնակից երկրների շահերի նկատմամբ միակաղապար մոտեցումը: Անցած տարիների ընթացքում բավական հստակ դրսևորվել են ինտեգրային գործընթացներում ԱՊՀ երկրների ներգրավվածության տարբեր չափեր: Իրատեսությունը և համագործակցության միասնական տարածությունը պահպանելու ցանկությունը թելադրում են այնպիսի մոտեցում, որի դեպքում յուրաքանչյուր մասնակից երկրի հետ հարկավոր կլինի համագործակցել ճիշտ այն չափով, ինչ չափով այդ երկիրը պատրաստ է դրան: Խոսքն այն մասին է, որ ռազմական համագործակցության այս կամ այն կոնկրետ բնագավառում չմասնակցող և կոնկրետ ծրագրերի շրջանակներում իրենց վրա պարտավորություններ չվերցնող երկրները շղանդաղեցնեն այլ՝ շահագրգռված, երկրների առաջնադասումն այդ գործում:

ՀՕՊ-ի միացյալ համակարգի կազմավորման օրինակով պարզ երևում է, թե ինչպես է Ադրբեջանը, ակտիվորեն մասնակցելով բոլոր քննարկումներին և եռանդուն կերպով հանդես գալով մերժողական, անարդյունավետ առաջարկություններով, բուն իսկ մտահոգայման ձախողման դիրքերից պաղում որոշումների պատրաստման և ընդունման գործընթացների վրա: Մինչդեռ Ադրբեջանական Հանրապետությունը վարում է տեսանելի ապագայում ՀՕՊ-ի միացյալ համակարգին չմասնակցելու բացորոշ արտահայտված քաղաքականություն:

ՀՕՊ-ի միացյալ համակարգն ունի հանաձայնեցված պայմանագրային իրավական հիմք, և Հայաստանը, Ռուսաստանի հետ մեկտեղ, այդ պաշտպանական նախաձեռնի կարևորագույն մասնակիցն է: Սակայն վերը քննարկված պարտավորությունները կատարելու ՀՀ պատրաստակամությունը, դժբախտաբար, ձեռք բերված պայմանավորվածությունների իրացման ուղղությամբ հանդիպական կոնկրետ քայլերի առայժմ չի հանդիպում: Դրա հետևանքով ՀՕՊ-ի եղած միջոցները բարոյապես հնանում են, աղետալի կերպով նվազում է դրանց ռազմատեխնիկական ռեսուրսը:

ԱՊՀ պետությունների ղեկավարների՝ Բիշկևում կայացած վերջին նիստը փաստորեն ԱՊՀ երկրների ռազմական գերատեսչությունների ղեկավարներին նույնպես կոչ արեց մտածելու նմանօրինակ՝ ինտեգրման շահերի տեսակետից լճացումային, իրավիճակներից դուրս գալու կառուցողական ելք գտնելու ուղղությամբ:

Առանց նման հարցերում կամքի դրսևորման, առանց նպատակադաս, կառուցողական գործունեության ԱՊՀ շրջանակներում համագործակցությունը դադարում է գրավիչ լինելուց, ինչը, ելնելով ընդհանուր անվտանգության շահերից, չի կարելի թույլ տալ: Ահա թե ինչու միշտ չէ, որ լիովին հասկանալի են լինում ՆԱՏՕ-ի ընդլայնման առթիվ մեր բարեկամ Ռուսաստանի գանգատները, երբ նա ինքը հետևողական ինտեգրային քայլեր չի անում հօգուտ ԱՊՀ միասնական ռազմական տարածության ստեղծման:

7. Որքա՞ն սերյոզ են Հայաստանի ռազմական կապերը Ռուսաստանի հետ: Ինչպիսի՞ն են Դուք տեսնում երկու երկրների ռազմական ղեկավարությունների, ռազմա-տեխնիկական համագործակցության, ռազմական սպորաբաժանումների համագործակցության, անձնակազմի պատրաստության մակարդակներով այդ կապերի զարգացման հեռանկարները: Երկու երկրների ռազմական կապերի վրա չազդե՞ց արդյոք «1992–1995 թվականներին Հայաստանին ռուսաստանյան սպառազինության ապօրինի մատակարարումների» հետ կապված աղմկոտ պատմությունը:

Ձևավորվել է մի պայմանագրային իրավական հիմք, որը ՀՀ ՋՈՒ-ի և ՌԴ ՋՈՒ-ի համագործակցությունը շահավետորեն առանձնացնում է ԱՊՀ մյուս երկրների շարքում որպես երկկողմանիության հիմքի վրա ինտեգրային գործընթացների վարգայման մոդել: Այդ փաստաթղթերը օրինական ուժ են ստացել ՌԴ Պետական դոմայում և ՀՀ Ազգային ժողովում վավերացվելուց հետո: Համագործակցությունն իրականացվում է ծրագրային հիմքի վրա, այդ թվում նաև պաշտպանության նախա-

րարների, ռազմական գերատեսչությունների այլ ղեկավարների հանդիպումների, բանակցությունների և խորհրդատվությունների մակարդակով:

Իմ կարծիքով, արժանի է ուշադրության և բավականաչափ հեռանկարային է ԱՊՀ այլ երկրների հրավիրումով համատեղ պորավարժությունների փորձը: Մասնավորապես անցյալ տարվա ռուսաստան-հայաստանյան պորավարժությունների հրավիրված էր նաև Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարը, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է, որ ՌԴ և ՀՀ համագործակցությունն ուղղված չէ որևէ երրորդ կողմի դեմ: Այս տարի գնդի մակարդակով ռուսաստան-հայաստանյան պորավարժությունները դժբախտաբար չկայացան, ընդ որում՝ միայն «արտաքին ճնշման» ազդեցությամբ: Իմ կարծիքով, համագործակցության այս ոլորտի վրա նույնպես իր կնիքն է թողել այսպես կոչված սպառազինության ապօրինի մատակարարումների շուրջ եղած քարոզչական աղմուկը: Այս հարցի առթիվ ես պետք է գոհունակություն արտահայտեմ Ռուսաստանի, Հայաստանի և Ադրբեջանի եռակողմ հանձնաժողովի ստեղծման փաստի վերաբերյալ: Մինչև նրա աշխատանքի ավարտը նպատակահարմար չէ որևէ ընդարձակ բացատրություն տալ: Սակայն անհրաժեշտ եմ համարում ամենայն պատասխանատվությամբ հայտարարել, որ վենքի ապօրինի մատակարարումներ Հայաստանին չեն եղել. մենք ծառայում և աշխատում ենք օրինակահանության և պարտավորությունների միջազգային իրավաբան դաշտում: Նկատի ունենալով Ադրբեջանի ԱԳՆ-ի վերջերս արած սպառնալից հայտարարությունները՝ կցանկանայի ավելայնել, որ Հայաստանը դեռ հիմա էլ միջուկային երկիր չէ և չունի մի այնպիսի սպառազինություն, որը Ադրբեջանը նույնպես չունենար:

Փաստ է, որ Ադրբեջանը նախկին խորհրդային բանակից ժառանգություն է ստացել Հայաստանի բաժինը երեք անգամ գերազանցող ծավալով սպառազինություն և ռազմական տեխնիկա: Իսկ ռազմամթերքի գծով գերազանցությունը մի կարգ մեծ է. հայտնի է, որ Ադրբեջանին բաժին ընկան ռազմավարական մակարդակի պաշարներ, իսկ Հայաստանի տալիս ծրուր եղած մարտավարական մակարդակի պաշարները բաժանվեցին ՀՀ ՋՈՒ-ի և ՌԴ ՋՈՒ-ի ստորաբաժանումների միջև: Փաստ է նաև այն, որ, սպառազինությունների և վինաթափման վրա վերահսկողության ԱՄՆ-ի գործակալության վերջին տեղեկատուի տվյալների համաձայն, վերջին տարիներին ռազմական նպատակների համար Ադրբեջանի ազգային համախառն արտադրանքից հասկացվող բաժինը երեք անգամ գերազանցում է Հայաստանի համապատասխան ցուցանիշը, իսկ ռազմական ծախսերի բացարձակ գումարը՝ չորս անգամ:

Հույս ունեմ, որ չարակամների ստեղծած իրարանցումը տեսանելի ապագայում կմարի, և կարելի կլինի լրջորեն քննարկել տարածաշրջանային անվտանգության հրատապ խնդիրները՝ ելնելով անդրկովկասյան տարածաշրջանում ուժերի հաշվեկշռի պահպանման շահերից:

Մենք լավատեսորեն ենք նայում ապագային՝ Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև ռազմատեխնիկական համագործակցության բնագավառում: Վերջին տարիներին մենք վստահորեն առաջ ենք շարժվում մեր ռազմարդյունաբերական համալիրների միջև համագործակցության հարցում՝ պատասխանատվությամբ կատարելով ռուսաստանյան գործընկերների պատվերները և մատակարարումն իրականացնելով փոխշահավետության հիմքի վրա:

8. Ինչպիսի՞ն են կովկասյան տարածաշրջանի երկրների, հատկապես Թուրքիայի և Վրաստանի, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների հեղ ռազմական փոխհարաբերությունների մակարդակը և բնույթը:

Թուրքիայի հետ՝ գործնականում ոչ մի փոխհարաբերություն: Վրաստանի հետ բարդորակական են՝ ինչպես ԱՊՀ երկրների միջև ձևավորված փոխհարաբերությունների շրջանակներում, այնպես էլ, առանձնապես, մեր երկու հնամենի քրիստոնյա ժողովուրդների՝ դարերի խորքից եկող ընդհանուր հոգևոր ժառանգության հիմքի վրա:

Մեր երկիրը, ելնելով իր աշխարհաքաղաքական դիրքի յուրահատկությունից, իր անվտանգության երաշխիքը փնտրում է ազգային և միջազգային շահերի դինամիկ հաշվեկշռում՝ կողմնորոշվելով դեպի ինտեգրում ինչպես ԿԱՊ-ի շրջանակներում կղզեկտիվ անվտանգության համակարգի, այնպես էլ տնտեսական և ռազմական անվտանգության եվրոպական, արևմտյան հաստատությունների մեջ: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է ԵԱՀԿ-ին և ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին: Ընդամին մենք մեծ հետաքրքրությամբ ենք ուսումնասիրում ՆԱՏՕ-ի հետ հատուկ փոխհարաբերությունների հաստատման Ռուսաստանի և Ուկրաինայի միտվածության փորձը: Դրա հետ մեկտեղ ջանում ենք իմաստավորել մեր դերը եվրոպական անվտանգության նորացող նվազախմբում և ամուր հիմք ենք փնտրում բազմակողմ և երկկողմ հիմքերի վրա երկխոսության զարգացման համար: Նման փոխհարաբերությունների լավ օրինակ է գործընկերությունը Հյուսիսատլանտյան դաշինքի այնպիսի մի անդամի հետ, ինչպիսին Հուստաստանի Հանրապետությունն է:

Մեր պետությունը բռնել է անկախ ժողովրդավարական շինարարության ուղին, և չնայած այն բանին, որ պատերազմի սպառնալիքը մեկ ստիպում է մեր վիճված ուժերը պահել բարձր մարտական պատրաստության վիճակում, մենք առաջին հերթին մեզ գիտակցում ենք որպես ազգային և տարածաշրջանային անվտանգության՝ առաջադիմությունը նպատակառոտորված համակարգի կառուցման և համագործակցության շրջանակներում հետխորհրդային տարածքի նորացման շահագրգռված մասնակցի:

9. Դուք հնարավորություն ունեք «Նեգավիսիտոյե վոյեկենոյե օբոգրենիե» թերթի միջոցով անմիջաբար դիմելու Ռուսաստանի զինվորականներին: Ի՞նչ կցանկանայիք ասել նրանց:

Ես ցանկանում եմ, որ մենք երբեք չկորցնենք մեր ներկայի և ապագայի անվտանգության համար բարձր պատասխանատվության պայուսմը: Չէ՛ որ վերջին հաշվով հենց այդ պայուսման է որոշում ժողովրդի պատրաստակամությունը՝ պաշտպանելու իր հայրենիքը:

Ես վստահ եմ, որ XXI դարը կդառնա վիթխարի ծագումնաբանական, հոգևոր, մտավոր ներուժ ունեցող Ռուսաստանի բարգավաճման դար:

ВОЕННАЯ ПОЛИТИКА

ВОЕННАЯ ИНТЕГРАЦИЯ СТРАН СНГ НЕОБХОДИМА

ИНТЕРВЬЮ МИНИСТРА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
В. З. САРКИСЯНА «НЕЗАВИСИМОМУ ВОЕННОМУ ОБОЗРЕНИЮ»*

1. Уважаемый господин Министр обороны, расскажите, что представляют собой Вооруженные силы Вашей страны (состав, организация, численность, финансирование)?

Регулярная организация, рода войск, вооружение и военная техника, военная культура армянских Вооруженных Сил перешли по правопреимству от Советской армии. И наша новая национальная военная культура формируется преимущественно на этой основе. Численность наших Вооруженных сил соответствует обязательствам Армении по Договору об обычных вооруженных силах в Европе и Ташкентскому соглашению 1992 г. Финансирование армии как государственного института осуществляется из бюджета.

Перефразируя классика, можно сказать, что каждая армия достойна своего народа, и каждый народ достоин той армии, которую имеет. Всеобщее осознание своих Вооруженных сил как гаранта национальной безопасности и независимости создало благоприятную моральную и политическую атмосферу отношения народа и государства к национальной армии.

В сложившихся экономических и финансовых условиях армянское государство содержит свою армию, и армия, используя эти средства экономно и эффективно, делает все, чтобы не быть обузой для молодого государства.

2. Как ведется боевая подготовка, какие цели ставятся перед личным составом? Как решаются вопросы материально-технического обеспечения?

Армия не может представлять из себя только сообщество хорошо экипированных людей. Армия — это, в первую очередь, воплощение индивидуального и коллективного осознания долга перед Родиной, высокого духа защитника Отечества, психологии самоотверженного служения национальному государству и владения военной профессией — знаниями и навыками.

Хотя со дня провозглашения нашей независимости прошло всего лишь несколько лет и государственное строительство еще продолжается, однако формирование Вооруженных сил практически состоялось. Вся система их строительства в полной мере ориентирована на поддержку армянской национальной государственности. Вопреки тяготам блокады, Вооруженные силы стараются решать вопросы материально-технического обеспечения по возможности своими собственными силами: так, униформа и некоторые элементы амуниции производятся в Армении, основная же часть поставок материально-технического характера осуществляется посредством коммерции. Вместе с тем в Вооруженных силах РА нет подсобных хозяйств типа военных совхозов или колхозов. Мы считаем, что наш самый дорогой капитал — это совершенствующий свою боевую готовность солдат, и не видим необходимости его отвлечения на другие виды деятельности.

* Данный материал с незначительными редакционными изменениями опубликован в «Независимом военном обозрении» N 2 (76) от 16–22 января 1998 г. *Рег.*

Вооружение и военная техника нашей национальной армии получены законным путем в процессе их передачи Советской армией независимым государствам, а также приобретены в рамках квот обычных вооружений. С учетом высокого уровня научно-технической и технологической вооруженности военно-промышленного комплекса, сформированного в свое время на территории Армении, определенную часть вооружения и военной техники мы стараемся производить у себя. Широкому использованию мощностей собственной военной промышленности мешает сокращение имевшихся в прошлом экономических связей с другими государствами СНГ, однако мы рассчитываем на более эффективное использование национальных военно-промышленных ресурсов по мере оживления связей с другими государствами СНГ и, в первую очередь, с Россией.

Другими словами, вооружение и военная техника поставляются в рамках оборонных потребностей нашего государства и международных обязательств Республики Армения. Интересы военной безопасности требуют от нас постоянного осмысления и поиска путей обновления и военно-технической модернизации наших Вооруженных сил.

3. Какова Ваша оценка военно-политической ситуации вокруг Армении? Какую роль способны сыграть Вооруженные силы страны в создавшихся условиях?

Известно, что военно-политическая обстановка вокруг Армении формируется в сложной геостратегической и геополитической среде. Наше геополитическое пространство отличается такими факторами воздействия, которые можно было бы оценить как «горячие» и непредсказуемые. Наше молодое национальное государство хотело бы иметь со всеми своими соседями полноценные добрососедские отношения, основанные на принципах гарантированного мирного сосуществования и регионального баланса сил. Обстановка отягощена множеством старых и новых противоречий между Арменией и некоторыми ее соседями, между самими соседями, внутриполитической нестабильностью в сопредельных государствах.

Основная роль Вооруженных сил — быть гарантом независимости нашего национального государства, и на сегодняшний день нам это удастся. Наша деятельность нацелена на то, чтобы с честью и ответственностью выполнять эту роль и в дальнейшем. Для этого наше государство, избрав интенсивный путь развития, создало компактную, хорошо организованную, мобильную и дисциплинированную армию. Мы предпочли этот путь, исходя также из ряда местных особенностей, специфических характеристик — словом, содержание такой армии нас не очень напрягает.

4. Охарактеризуйте, пожалуйста, военные аспекты Карабахской проблемы. Решению каких вопросов военное руководство Армении уделяет наибольшее внимание?

Азербайджан конституционному, политическому пути решения Карабахской проблемы изначально предпочел силовое военное решение: погромы армян в Сумгаите, Гяндже, Баку, операция «Кольцо» с применением жестокостей с целью устрашения и силового давления на армянское население с последующими этническими чистками, ограничение деятельности и вытеснение 366-го мотострелкового полка СА с территории Карабаха, разрушение сооружений пограничного обустройства и укрепленных районов на южных рубежах СССР, являющихся защитными зонами гарантированной безопасности Карабаха и Армении от возможных внешних угроз. Сделав ставку на подавляющее превосходство в военной технике и вооружении, Азербайджан

предпринял ряд широкомасштабных действий, оккупировав почти половину Карабаха. Постоянным массированным артиллерийско-ракетным обстрелам и воздушным бомбардировкам подвергались мирные города и села.

Карабах — маленькая горная страна со свободолюбивым, гордым и издревле просвещенным народом, который помнит уроки истории и осознает реальную угрозу геноцида, с живыми свидетелями резни в Сумгаите и Баку. Осознание этой опасности и вынудило карабахский народ перейти от навязанной партизанской войны к созданию регулярной обороны. Армия Оборона Нагорного Карабаха в рамках международно-правовых норм вынужденной и необходимой самообороны и в соответствии со Статьей 51 Устава ООН достойно ответила на агрессивный вызов Азербайджана, в результате разблокировав Нагорный Карабах путем открытия «Лачинского коридора» и взяв под контроль зону, непосредственно примыкающую к НКР. Вооруженные силы Нагорно-Карабахской Республики за счет высокой эффективности организации сил и средств сумели создать достаточную систему обороны, в том числе за счет вооружения и военной техники противника. Кстати, почти половину бронетанковой техники и артиллерии составляют трофеи. Многие специалисты сходятся в том, что Армия Оборона Нагорного Карабаха в результате вынужденного боевого совершенствования стала одной из самых эффективных по своим качественным характеристикам военных организаций на постсоветском пространстве. И я того же мнения.

Ныне продолжает соблюдаться режим прекращения огня. Война, можно сказать, перешла в латентную фазу, однако основной задачей Армии Оборона НКР остается гарантированное обеспечение безопасности народа Нагорного Карабаха с исключением любых факторов неожиданности.

Военное руководство Армении уверено, что новый этап войны, в случае его навязывания со стороны контрпартнера, может принести новые беды народам как Нагорного Карабаха и Азербайджана, так и всего региона. Мы привержены одному из важнейших принципов национальной и международной безопасности — безукоризненному соблюдению баланса сил как в субрегионе Азербайджан — Нагорный Карабах — Армения, так и в Закавказском регионе в целом.

5. Ваше отношение к Договору о коллективной безопасности стран СНГ: в чем его сильные и слабые стороны? Почему, на Ваш взгляд, его механизм не столь эффективен, как это предполагалось 5 лет назад при его подписании.

В Договоре о коллективной безопасности (ДКБ), одним из активных участников подготовки и подписания которого являлась Армения, мы видим свои гарантии в обеспечении национальной и международной безопасности РА. Однако, как показала жизнь, реальность заключается в том, что не все страны-подписанты одинаково оценивают свое участие и взаимные обязательства в рамках Договора. Нет нужды называть конкретные субъекты — с годами стало ясно, что некоторые страны, входя в систему ДКБ, имели целью получение максимально возможной большей доли наследства бывшего СССР. Ныне, когда произошло определенное ресурсное насыщение вооруженных сил данных стран, стали очевидными устремления центробежного характера.

Тем не менее Армения, как и многие страны-участницы ДКБ, позитивно оценивает перспективу пролонгации ДКБ в следующем году со внесением необходимых коррективов в меморандумной, протокольной или какой-либо другой форме, которые учитывали бы произошедшие за последнее время изменения в системе угроз и опасностей для стран СНГ.

6. *Что следовало бы предпринять, чтобы выйти на уровень тесного военного партнерства в рамках СНГ? Какие первоочередные задачи следует решать?*

Не хотелось бы повторяться, поскольку достаточно много уже сказано, однако, на мой взгляд, интеграционным процессам, в том числе и в области военного сотрудничества, может более всего помешать стандартный подход к интересам стран-участниц Содружества. За прошедшие годы достаточно ясно определилась различная мера вовлеченности стран СНГ в интеграцион-

Նորակոչիկները երդում են տալիս
 Новобранцы принимают присягу
 Recruits are swearing

ные процессы. Реализм и желание сохранить единое пространство сотрудничества диктуют подход, при котором с каждой страной-участницей следует взаимодействовать ровно в той мере, в какой данная страна готова к такому взаимодействию. Речь идет о том, чтобы страны, не участвующие в той или иной конкретной области военного сотрудничества и не берущие на себя обязательства в рамках конкретных программ, не задерживали бы продвижение других, заинтересованных стран.

На примере формирования Объединенной Системы ПВО (ОС ПВО) хорошо видно, как Азербайджан, активно участвуя во всех обсуждениях и интенсивно выступая с негативными, контрпродуктивными предложениями, с позиций срыва самого замысла влияет на процесс подготовки и принятия решений. Это имеет место при ясно выраженной политике неучастия самой Азербайджанской Республики в ОС ПВО в обозримом будущем.

ОС ПВО имеет согласованную договорно-правовую базу, и Армения, наряду с Россией, является важнейшим участником данного оборонительного проекта. Однако готовность РА выполнять взятые обязательства, к сожалению, пока не находит встречных конкретных шагов по реализации достиг-

нутых договоренностей. В результате, имеющиеся средства ПВО морально устаревают, катастрофически снижается военно-технический ресурс.

Последнее заседание глав государств СНГ в Кишиневе фактически призвало также и руководителей военных ведомств стран СНГ продумать конструктивный выход из подобных, застойных с точки зрения интересов интеграции, ситуаций.

Без проявления воли в подобных вопросах, без целеустремленной, конструктивной деятельности сотрудничество в рамках СНГ перестает быть привлекательным, чего, исходя из интересов общей безопасности, допустить нельзя. Вот почему не всегда бывают вполне понятны жалобы дружественной нам России на расширение НАТО при том, что она сама не делает последовательных интеграционных шагов в пользу создания единого военного пространства СНГ.

7. Насколько тесны военные связи Армении с Россией? Какими Вы видите перспективы их развития на уровне военного руководства двух стран, военно-технического сотрудничества, взаимодействия военных подразделений, подготовки личного состава? Не оказал ли влияния на военные связи двух стран скандал с «незаконными поставками российского вооружения в Армению в 1992–1995 гг.»?

Сложилась договорно-правовая база, которая выгодно отличает сотрудничество ВС РА и ВС РФ среди других стран СНГ в качестве модели продвижения интеграционных процессов на двусторонней основе. Эти документы вступили в законную силу после ратификации в Государственной Думе РФ и Национальном Собрании РА. Сотрудничество осуществляется на плановой основе, в том числе на уровне встреч, переговоров и консультаций министров обороны, других руководителей военных ведомств.

На мой взгляд, достоин внимания и достаточно перспективен опыт совместных учений с приглашением других стран СНГ. В частности, на прошлогодние российско-армянские учения был приглашен также министр обороны Азербайджана, что еще раз свидетельствует о нацеленности сотрудничества между РФ и РА против какой-либо третьей стороны. В этом году российско-армянские учения полкового уровня не состоялись — к сожалению, лишь под воздействием «внешнего давления». На мой взгляд, и на данную область сотрудничества наложила отпечаток пропагандистская шумиха вокруг так называемых «незаконных поставок вооружения». По данному вопросу я должен выразить удовлетворение фактом создания трехсторонней комиссии России, Армении и Азербайджана. Нет целесообразности до завершения ее работы давать какие-либо пространные разъяснения. Однако считаю необходимым со всей ответственностью заявить, что незаконных поставок оружия в Армению не было — мы служим и работаем в международно-правовом поле законности и обязательств. С учетом недавних экзотических заявлений МИД Азербайджана, хотел бы добавить, что Армения все еще не ядерная страна и не имеет какого-либо вооружения, которым не обладал бы также Азербайджан.

Фактом является получение Азербайджаном вооружения и военной техники в объеме, в три раза превосходящем долю Армении в наследстве бывшей Советской армии. По боеприпасам же неравенство на порядок выше — известно, что Азербайджану достались ресурсы стратегического уровня, а запасы тактического масштаба на территории Армении были поделены между подразделениями ВС РА и ВС РФ. Фактом является также и то,

что, согласно данным последнего справочника Агентства США по контролю над вооружениями и разоружением, доля валового национального продукта Азербайджана, выделяемая в последние годы на военные цели, втрое превосходит соответствующий показатель Армении, а абсолютная сумма военных затрат — в 4 раза.

Хотел бы надеяться, что ажиотаж, нагнетаемый недоброжелателями, в обозримом будущем уляжется, и можно будет всерьез обсуждать насущные задачи региональной безопасности, исходя из интересов сохранения баланса сил в Закавказском регионе.

Мы с оптимизмом смотрим в будущее в области военно-технического сотрудничества Армении и России. В последние годы мы уверенно продвигаемся в сотрудничестве между нашими военно-промышленными комплексами, ответственно выполняя заказы и осуществляя поставки российским партнерам на взаимовыгодной основе.

8. Каков уровень и характер военных взаимоотношений со странами Кавказского региона, особенно — с Турцией и Грузией, а также с государствами-членами НАТО?

С Турцией — практически никаких. С Грузией — добрососедские, как в рамках сложившихся взаимоотношений между странами СНГ, так и, в особенности, на основе уходящего вглубь веков единого духовного наследия наших двух древних христианских народов.

Наша страна, исходя из своеобразия своего геополитического положения, ищет гарантии своей безопасности в динамичном балансе интересов национальной и международной безопасности с ориентацией на интегрирование как в систему коллективной безопасности в рамках ДКБ, так и в европейские, западные институты экономической и военной безопасности. Речь идет, в первую очередь, об ОБСЕ и Программе «Партнерство во имя мира» НАТО. Мы при этом с большим интересом изучаем опыт России и Украины в их устремленности к особым взаимоотношениям с НАТО. Вместе с тем, мы стараемся осмыслить свою роль в обновляющемся оркестре европейской безопасности и ищем прочную базу для развития диалога на многосторонней и двусторонней основе. Хорошим примером подобных взаимоотношений является партнерство с таким членом Североатлантического альянса, как Греческая Республика.

Наше государство встало на путь независимого демократического строительства и, несмотря на то, что угроза войны заставляет нас держать ВС в состоянии повышенной боеготовности, мы, в первую очередь, осознаем себя заинтересованным участником обновления постсоветского пространства в рамках построения нацеленной на прогрессивное развитие системы национальной и региональной безопасности, а также сотрудничества.

9. Вы имеете возможность через «Независимое военное обозрение» непосредственно обратиться к российским военным. Что бы Вы хотели им сказать?

Я хочу, чтобы мы никогда не теряли чувства высокой ответственности за безопасность нашего настоящего и будущего. Ведь, в конечном счете, именно это чувство определяет готовность народа защищать свое Отечество.

Я уверен, что XXI век станет веком процветания России, обладающей огромным генетическим, духовным, интеллектуальным потенциалом.

MILITARY POLICY

THE INTEGRATION OF THE CIS COUNTRIES IS NECESSARY

INTERVIEW OF THE MINISTER OF DEFENCE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
V. Z. SARGSYAN TO «NEZAVICIMOYE VOYENNOYE OBOZRENIYE»
(«INDEPENDENT MILITARY REVIEW»)*

1. Honorable Mr. Minister of Defence, would you, please tell us about the Armed Forces of your country (personnel, organization, strength, financing)?

The regular organization, arms of the service, armament, military equipment, and the military culture of the Armenian Armed Forces were legally inherited from the Soviet Army. This is the basis mainly used in forming our national military culture. The strength of our Armed Forces to the obligations undertaken by Armenia according to the CFE Treaty and Tashkent Agreement of 1992 corresponds.

As regards the financing of the Army, as a state institution it is financed from the State Budget.

Paraphrasing the classic, one can say that every army is worthy of its nation, and every nation is worthy of the army it has. General preparation of the Armed Forces as a safeguard of national security and independence created a moral and political environment for a proper attitude of people and of the state towards the National Army.

Armenian state supports its Army under today's economic and financial conditions, and the Army uses these means economically and efficiently doing everything possible not to become a burden for the young state.

2. How is the combat training provided, what are the tasks addressed to the personnel? How are the logistics support problems resolved?

Army is not merely an association of well equipped men. First of all Army is a way of individual and collective understanding of the duty to the Homeland, high spirit of the Fatherland's defender, psychology of selfless service to the national state, mastering the military profession by means of acquiring necessary knowledge and skills.

Though we declared our independence a few years ago, the nation-building also included the development of the Armed Forces, forging system of which is entirely oriented to support Armenian National Statehood. Despite the difficulties caused by the blockade, the Armed Forces try to resolve logistics support problems relying, as much as possible, on themselves: thus, the uniform and some other elements of the ammunition are produced in Armenia, and logistics supply is carried out through commercial channels. At the same time there are no auxiliary farms like military state farms or collective farms. We consider the soldier as the most valuable capital, who develops his combat readiness and we do not find necessary to distract him for not related activities.

The armament and military equipment of our national Army were legally received during the transfer of those to the independent states by the Soviet Army.

* Given material with insignificant editing changes was published in «Nezavicimoye Voyennoye Obozreniye» N 2 (76) of 16-22 January 1998. Ed.

Those were also acquired within the limits of the conventional arms quotas. Taking into consideration the high level of scientific-technical and technological equipment of the defence industry developed during previous years on the territory of Armenia, we try to produce a portion of the armament and military equipment locally. Weakening the economic relations with the countries of CIS impeded the large-scale utilization of the capacity of the military industry of Armenia. However, we plan to use the national military industrial resources more effectively as relations with the countries of CIS, and especially with Russia, revive.

In other words armament and military equipment are delivered based on the defence needs of our state according to the international obligations of the Republic of Armenia. Our military security interests require constant deliberation and exploration of ways of renovation and military technical modernization of our Armed Forces.

3. How do you evaluate military-political situation around Armenia? What role can the Armed Forces of Armenia play in the present conditions?

There is a well-known complexity of the geostrategic and geopolitical environment in the military-political situation around Armenia. Our geopolitical area is notable for factors of influence, which can be evaluated as «hot» and unpredictable. Our young national state would like to enjoy full-fledged neighbourly relations with adjacent states based on the principles of guaranteed peaceful co-existence and regional balance of powers. The situation is complicated by a great number of old and new contradictions between Armenia and her neighbours, among the neighbours, and by the internal political instability in the neighbouring countries.

The main role of the Armed Forces is to be a safeguard of our national state's independence, and up to now we have been succeeding. Our activity is aimed at further fulfilling of this role with honour and responsibility. To fulfill this role our state preferred the intensive way of development and created a compact by its numerical features, well organized, mobile and disciplined army. We preferred this way taking into consideration local peculiarities – thus we are not strained by the numerically small army.

4. Please describe the military aspects of the Karabakh problem. What are the problems that the military leadership of Armenia considers of a first priority?

From the very beginning Azerbaijan preferred forced military solution of Karabakh problem to the constitutional and political one: the pogroms of Armenians in Sumgait, Gyanja, Baku, operation «Koltso» («Ring») with a purpose to scare and militarily suppress the Armenian population followed ethnic cleansings, limitation and dislodging of the 366-th motorized rifle regiment of the Soviet Army from the territory of Karabakh, destruction of the border constructions and fortified areas at the Southern border of the USSR, representing defence zones of guaranteed security of Karabakh and Armenia from the possible external threats. Counting on the overwhelming superiority in military equipment and armament, Azerbaijan launched a number of large-scale operations and occupied almost the half of Karabakh. Peaceful cities and villages were subjected to constant shelling artillery-rocket and air bombardment.

Karabakh is a small mountainous country with freedom-spirited, proud and since long ago educated nation with alive witnesses of the massacres in Sumgait and Baku, who clearly realize the lessons of the history and the threat of real

genocide. The understanding of this danger made Karabakh people make a shift from forced partisan warfare to the creation of regular defence. Within the framework of international-legal norms of the forced and necessary self-defence and according to the Article 51 of UN Charter, Defence Army of Nagorno Karabakh suitably responded to the aggressive challenge of Azerbaijan, and as a result broke the blockade of Nagorno Karabakh through opening «Lachin corridor» and taking under control the zone adjacent to Nagorno Karabakh. Due to the highly effective organization of the forces and means, the Armed Forces of Nagorno Karabakh were able to create a sufficient system of defence. The captured armament and military equipment of the enemy also contributed to this task. Many specialists agree that the Defence Army of Nagorno Karabakh became one of the most (if not the first) effective military organizations on the post-Soviet area as a result of self-perfection through forced combat. I also share this opinion.

Now the maintenance of ceasefire regime is still going on. The war, one might say, has transferred into the latent phase. However, basic objective of Defence Army of Nagorno Karabakh is still to provide guaranteed security for the people of that region, excluding any factors of contingency.

Armenian military authorities are quite confident that in case a new war is imposed by the counterpart it can lead to a disaster not only to both peoples of Azerbaijan and Nagorno Karabakh but to the whole region as well. We are faithful to one of the main principles of national and international security in our region—that is to keep impeccable balance of power not only in the sub-region Azerbaijan—Nagorno Karabakh—Armenia but in the Transcaucasian region as well.

5. Your attitude towards the CIS Collective Security Agreement: what are the advantages and the drawbacks of that Agreement? Why do you think its mechanism is not so effective as it was supposed to be when it was signed 5 years ago?

While preparing and signing the Collective Security Agreement, Armenia was one of the active participants and we consider it as a guarantee for our national and international security. However as life itself shows, not all the member countries equally value their membership and reciprocal obligations in the framework of the Agreement. There is no need to name concrete subjects—within the past years it became evident that some of the nations included into the system of CSA aimed at taking the maximum possible greatest share of the former USSR heritage. Now, when the certain satiation of resources has been already assumed by the armed forces of these countries, one can easily watch the centrifugal aspirations.

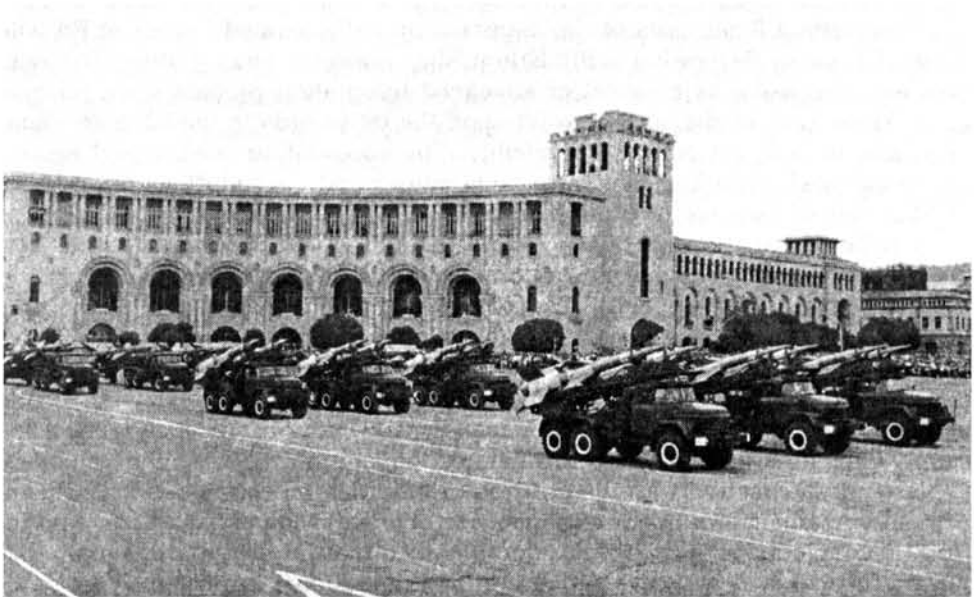
Nevertheless, Armenia like many other CSA member-countries positively estimate the perspective of the CSA prolongation next year along with necessary amendments in memorandum, protocol or in any other form, which would consider the changes in the system of threats and hazards to CIS countries occurred within last years.

6. What should be undertaken to achieve the level of close military partnership within the CIS framework? What are the immediate tasks to be fulfilled?

I would not like to repeat myself, as a lot enough has been said, but in my opinion the standard approach to the interests of the CIS member countries can mostly hamper the integration process, also in the field of military cooperation. During the last years different levels of involvement of different CIS countries

into integrational process became quite clear. And in our view the realism and desire to maintain the unified cooperation area dictate a new approach where every member country should be interacted with at the extent of its readiness for such collaboration. The countries which do not participate in a concrete sphere of military cooperation and do not assume any responsibility as a part of that concrete program, should not be able to block other interested countries.

In the example of raising Joint Air Defence System it comes quite obvious how Azerbaijan, actively involved in all these discussions and intensively per-

ՀՀ ՋՈՒ-ի ՀՕՊ-ի վորամասը Անկախության օրվա առթիվ տեղի ունեցած վորահանդեսում.
Երևան, 1996 թ. սեպտեմբերի 21

Военная часть ПВО ВС РА на параде в честь Дня независимости.
Ереван, 21 сентября 1996 г.

Air Defence unit of the Armed Forces of the RA at the parade dedicated
to the Day of Independence. Yerevan, September 21, 1996

forming negative and non productive suggestions, and trying to ruin the initiative influences the decision making and preparing process. Nevertheless Azerbaijan's policy states that it is not going to align with the unified Air Defence system in the foreseeable future. The Joint Air Defence System has a concerted signed legal basis and Armenia along with Russia is one of the most important participants of that defence project. Unfortunately, the willingness of the Republic of Armenia to fulfill its obligations does not face certain reciprocal steps to exercise achieved agreements. As a result the available Air Defence assets become morally obsolete, military-technical resources are crucially reducing.

The last summit of the CIS Heads of states in Kishinev appealed to the Ministers of Defence to find a constructive way out of this standstill situation from the point of view of integrational interests.

Without displaying will in such issues, without purposeful constructive activity the cooperation in the framework of the CIS ceases to be attractive. This

should never be allowed considering the collective security interests. Thus, one can't really understand the complaints of friendly Russia concerning the NATO enlargement, while Russia itself is far from doing consistent integrational steps in favor of establishing a unified military area of the CIS.

7. How tight are the military relations between Armenia and Russia? What are the perspectives of their development on the levels of military authorities of both countries, military-technical cooperation, interoperability of military units, personnel training? Were the military relations of both countries influenced by the scandal concerning «illegal supply of Russian armament to Armenia in 1992-1995»?

The formed legal basis of the cooperation of the Armed Forces of RA with those of Russian Federation (RF) distinguishes favorably among other CIS countries and can serve as a model of advanced integration process upon bilateral basis. These documents became valid upon the ratification in the RF State Duma /Parliament/ and RA National Assembly. The cooperation is exercised according to the plan including meetings, negotiations and consultations on the level of Ministers of Defence or other leaders of military institutions.

I believe that the experience of joint exercises with the participation from the other CIS countries deserves attention and is quite perspective. In particular, the Minister of Defence of Azerbaijan was invited to the exercises of 1996, which proves, that the military cooperation between Russia and Armenia is not targeted against any other third party. This year Russian-Armenian joint exercises on regiment level unfortunately did not take place only due to the «external pressure». In my opinion the propagandistic clamour of so called «illegal arm supply» negatively marked also this field of cooperation. To this very case I must express my satisfaction with the creation of the trilateral committee from Russia, Armenia, Azerbaijan. It is not reasonable to give any wide explanations until the work is concluded. I take my duty to announce that no illegal arm supply took place in Armenia as we serve and act in the international legal framework of the legality and obligations. Taking into consideration the exotic statements of the Azerbaijani MFA, I would like to add that Armenia is not a nuclear country yet and does not possess any weapon which Azerbaijan lacks.

Actually Azerbaijan inherited three times greater share of the former Soviet Army armaments and military equipment than Armenia did. As of ammunition the disparity is of a vertical nature. It is known that Azerbaijan received resources of strategic level, while the tactical scale stocks in Armenia were shared by the units of the RA AF and RF AF. It is a fact that according to the update datas of the Arms Control and Disarmament US Agency Directory the military expenses share in GNP of Azerbaijan exceeds three times the corresponding indication in Armenia, and the absolute amount of military expenses four times exceeds that of Armenia.

I believe that the agiotage, raised by the enemy, will quiet down in the nearest future, and we will be ready to seriously discuss urgent issues of regional security, based on the interest of maintaining the balance of powers in Transcaucasus.

We are hopeful and confident about the future of the military-technical cooperation between Armenia and Russia. During the recent years we have been succeeding in the military-industrial cooperation, performing the orders with a sense of responsibility and making supplies to our Russian partners on the mutual grounds of benefit.

8. *What is the level and nature of the military relations with the countries of Caucasian region, especially—with Turkey and Georgia and also with NATO member countries?*

Practically no relations with Turkey. With Georgia—good neighbourly as within the framework of the relations set among the CIS countries, as well as on the basis of the spiritual heritage of both our ancient christian nations since the olden ages.

Our country, because of the peculiarity of its geopolitical situation, seeks the guarantees of its security in dynamic balance of national and international security, orienting itself towards integration into the collective security system in the framework of Collective Security Agreement, as well as into the European, Western institutions of economic and military security. First of all I mean OSCE and NATO PfP program. With great interest we study the experience of Russia and Ukraine in their aspiration to have special relations with NATO. Simultaneously we try to understand our role in the renewing orchestra of European security and look for solid grounds for multilateral and bilateral dialogue development. Good example of such relations is partnership with a member of North Atlantic Alliance—the Hellenic Republic.

Our state is on the way of independent democratic construction and despite the threat of war which makes us keep our Armed Forces in the state of exited readiness, we first of all, see ourselves as a participant of the post-Soviet space renovation within the framework of building the system of national and regional security aimed at progress and cooperation.

9. *You have the possibility to address to Russian servicemen through «Independent Military Review». What would you like to tell them?*

I wish we never lose the sense of responsibility for the security of our present and future. Finally this is the sense defining readiness of the nation to defend its Fatherland.

I am sure, XXI century will become the century of prosperity for Russia, which possesses a huge potential: genetic, spiritual, and intellectual.

ԿՈՒԵԿՏԻՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ. ՊՍՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

(կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրի 5-ամյակի առթիվ)

Վ. Վ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, գեներալ-լեյտենանտ

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նրա հանրապետությունները ձեռք բերեցին անկախ պետությունների կարգավիճակ: Վերջին տարիների ընթացքում դրանցից յուրաքանչյուրում տեղի են ունեցել բարդ քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական վերափոխություններ, որոնք պայմանավորեցին այդ երկրների պետական ինքնուրույնություն ու ինքնիշխանության կայացումը: Միևնույն ժամանակ երիտասարդ ինքնիշխան պետությունները ինտեգրացիոն բնույթի նոր քայլեր են ձեռնարկում միջպետական հարաբերությունների տարբեր բնագավառներում: Դա հատկապես նկատելի է ռազմաքաղաքական հարաբերությունների ոլորտում, որտեղ Համագործակցության մասնակից պետությունների անվտանգության շահերի փոխադարձ կապը և փոխպայմանավորվածությունը մի երկրի ազգային անվտանգության պրոբլեմները փոխադրում է տարածաշրջանային և համընդհանուր կոլեկտիվ անվտանգության մակարդակ:

ԽՍՀՄ նախկին հանրապետությունների մեծամասնությունը, ինքնիշխան պետությունների ղեկավարները, հայտնվելով ինքնուրույնության լայն և բարդ ուղու վրա, ելնում էին այն բանից, որ ազգային շահերի պաշտպանության բնագավառում ջանքերի համախմբումը, Համագործակցությունում խաղաղության ու կայունության ապահովումը հնարավոր են միայն շնորհիվ բոլոր մասնակից պետությունների համատեղ գործունեության՝ ուղղված քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական միջոցառումների իրագործմանը ի շահ ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ համընդհանուր անվտանգության:

Ռազմաքաղաքական բնագավառում ջանքերի ինտեգրման քաղաքական-իրավական հիմքերը դրվեցին Տաշքենդում

1992 թ. մայիսի 15-ին կնքված Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրով (ԿԱՊ), որի համաձայն մասնակից պետությունները, ըստ էության, ստանձնեցին դաշնակցային պարտավորություններ կոլեկտիվ պաշտպանության և լայն իմաստով անվտանգության ապահովման ոլորտում:

Անցյալ տարի լրացավ ԿԱՊ-ի 5 տարին, ուստի կարելի է որոշ չափով հանրագումարի բերել այդ պայմանագրի մասնակից պետությունների ինտեգրացիոն գործունեությունը, քննել հետագա համագործակցության իրողությունները, հեռանկարներն ու հնարավորությունները և, վերջապես, ուրվագծել ԿԱՊ-ը ինքնիշխան պետությունների գործունակ միավորման վերածելու ուղղությամբ օպերատիվ գործունեության շարունակման հիմնական ուղղությունները*:

Բայց մինչ այդ հիշենք պատմությունը: Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագիրը կնքվել է Տաշքենդում 1992 թ. մայիսի 15-ին Անկախ պետությունների համագործակցության վեց պետությունների ղեկավարների կողմից: Այդ երկրներն էին Հայաստանի Հանրապետությունը, Ղազախստանի Հանրապետությունը, Ղրղզստանի Հանրապետությունը, Ռուսաստանյան Դաշնությունը, Տաջիկստանի Հանրապետությունը, Ուզբեկստանի Հանրապետությունը: Հետագայում պայմանագրի մասնակից դարձան Ադրբեջանական Հանրապետությունը (1993 թ. սեպտեմբերի 24-ին), Վրաստանը (1993 թ. դեկտեմբերի 9-ին), Բելառուսի Հանրապետությունը (1993 թ. դեկտեմբերի 31-ին): Համաձայն

* Այս մասին տես նաև Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյան, Հայաստանի ռազմական անվտանգությունը, «ՀԲ», 1995, հմ. 1, Լ. Գ. Իվաշով, Համագործակցության անվտանգությունը, հիմնադրարկեր և հեռանկարներ, «ՀԲ», 1996 թ., հմ. 3-4: Խմբ.:

իր 11-րդ հոդվածի պայմանագիրն ուժի մեջ մտավ 1994 թ. ապրիլի 20-ին՝ 5 տարի ժամկետով, որը կարող է երկարաձրգվել: Պայմանագիրը ՄԱԿ-ի քարտուղարությունում գրանցվեց 1995 թ. նոյեմբերի 1-ին:

Պայմանագրի էությունն արտացոլված է 4-րդ հոդվածում, որում նշվում է, որ այն ստորագրած ինը պետությունները իրենց վրա վերցնում են հետևյալ պարտավորությունը. «այն դեպքում, երբ նրանցից մեկի դեմ ագրեսիա ձեռնարկվի, մնացած մասնակից պետությունները նրան ցույց կտան անհրաժեշտ օգնություն, այդ թվում՝ ռազմական, ինչպես նաև իրենց տնօրինության տակ գտնվող բոլոր միջոցներով կաջակցեն ՄԱԿ-ի կանոնադրության 51-րդ հոդվածով նախատեսվող կողմերի պաշտպանության իրավունքի իրականացման կարգով»:

Նման գործունեության փոխհամաձայնեցումն ու ապահովումը դրվեցին Կողմերի անվտանգության խորհրդի և նրա կողմից ստեղծվող մարմինների վրա:

Ստորև բերվում է Կողմերի անվտանգության խորհրդի կառուցվածքի գծապատկերը, որում հոծ գծերով շրջանակված են գործող, իսկ ընդհատ գծերով՝ նախատեսվող մարմինները:

Գծապատկերից երևում է, որ ղեկավարման ու կառավարման գործող մարմինների կատարելագործումը և ստեղծվելիք տարածաշրջանային ու պետական մարմինների համագործակցության կազմակերպումը (այս բոլոր մարմինները օժտվում են կոնկրետ ու ռեալ լիազորություններով) ինտեգրացիան գործընթացի, ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների ռազմական համագործակցության ինտենսիվացման կարևորագույն խնդիրներն են: Իսկ որո՞նք են Կողմերի անվտանգության խորհրդի յուրաքանչյուր մարմնի հիմնական խնդիրները:

Կողմերի անվտանգության խորհուրդը (ԿԱՊ) ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների բարձրագույն քաղաքական մարմինն է, որն ապահովում է տվյալ պայմանագրի կատարման նպատակով մասնակից պետությունների համատեղ

գործունեության փոխհամաձայնեցումը: Նրա կազմի մեջ մտնում են ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների ղեկավարները, այդ թվում՝ կառավարությունների ղեկավարները, արտաքին գործերի ու պաշտպանության նախարարները և ԿԱՊ-ի գլխավոր քարտուղարը:

Արտաքին գործերի նախարարների խորհուրդը (ԱԳՆԽ) արտաքին ու ներքին քաղաքականությունների փոխհամաձայնեցման հարցերով ԿԱՊ-ի բարձրագույն խորհրդատվական մարմինն է՝ կազմված ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների արտաքին գործերի նախարարներից:

Պաշտպանության նախարարների խորհուրդը (ՊՆԽ) ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների ռազմական քաղաքականության և ռազմական շինարարության հարցերով ԿԱՊ-ի բարձրագույն խորհրդատվական մարմինն է՝ կազմված ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների պաշտպանության նախարարներից:

Շտաբների պետերի կոմիտեն (ՇՊԿ) ստեղծված է ԱՊՀ մասնակից պետությունների ՊՆԽ-ին առընթեր՝ ռազմական բնագավառում ԿԱՊ-ի հիման վրա Համագործակցության պետությունների անվտանգության համակարգի ձևավորման խնդիրների կատարման և Համագործակցության կողմերի պաշտպանության ղեկավարման նպատակով:

Ռազմական համագործակցության փոխհամաձայնեցման գծով շտաբը (ՌՀՓՇ) ՊՆԽ մշտապես գործող աշխատանքային մարմին է, որը նախանշանակված է Համագործակցության պետությունների պաշտպանության նախարարությունների միջև համակողմանի ռազմական համագործակցության վարձարմանը նպաստելու և պետությունների ղեկավարների խորհրդի (ՊՆԽ) ու ՊՆԽ՝ այս բնագավառի վերաբերող որոշումների իրացման փոխհամաձայնեցման համար:

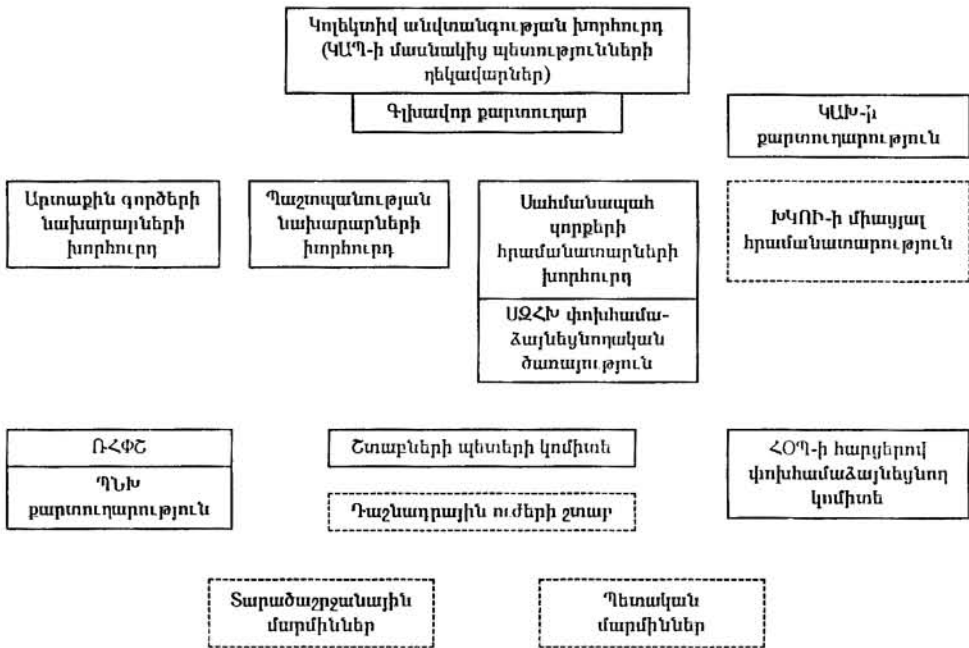
ՀՕՊ-ի հարցերով փոխհամաձայնեցնողական կոմիտեն ԱՊՀ ՊՆԽ-ին առընթեր մարմին է, որը նախանշանակված է ՀՕՊ-ի միացյալ համակարգի (ՀՕՊ-ի ՄՀ) ստեղծման ու կատարելագործման ուղղությամբ ջանքերի փոխհամաձայնեցման

և ՀՕՊ-ի ՄՀ կորքերի ու ուժերի գործողությունների փոխհամաձայնեցման համար:

Սահմանապահ կորքերի հրամանատարների խորհուրդը (ՍՁՀԽ) համագործակցության մեջ չմտնող պետությունների հետ ԱՊՀ մասնակից պետությունների պաշտպանության հարցերով ԿԱՄ-ի խորհրդատվական մարմին է:

կոլեկտիվ ուժերի ղեկավարման համար: Կազմվում է ՊՂԽ որոշմամբ կոնկրետ իրադրություններում:

Դաշնադրային ուժերի շտաբը (ԴՈԻՇ) ՇՊԿ-ին առընթեր մշտական աշխատանքային մարմին է, որը սրբազան է կոլեկտիվ անվտանգության համակարգի ուժերի ու միջոցների կազմավոր-

Սահմանապահ կորքերի հրամանատարների խորհրդի փոխհամաձայնեցնողական ծառայությունը (ՍՁՀԽՓՄ) ՍՁՀԽ մշտապես գործող աշխատանքային մարմին է, որը նախանշանակված է սահմանների պաշտպանության հարցերի վերաբերյալ տեղեկություն հավաքման, փոխանակման, ինչպես նաև Համագործակցության մեջ չմտնող պետությունների հետ ԱՊՀ մասնակից պետությունների սահմանների պաշտպանության հարցում համագործակցության նորմատիվ-իրավական հիմքերի նախապատրաստման ու մշակման համար:

Խաղաղապահ կոլեկտիվ ուժերի միացյալ հրամանատարությունը (ԽԿՈՒ-ի ՄՀ) ռազմական-քաղաքական մարմին է, որը նախանշանակված է խաղաղապահ

ման ու նախապատրաստման անմիջական ղեկավարումն իրականացնող արդեն եղած միջպետական դաշնադրային մարմինների կատարելագործման և նոր մարմինների ստեղծման հարցերով:

Բացի այդ, Կոլեկտիվ անվտանգության հայեցակարգում արձանագրված է, որ ԱՊՀ պետությունների կոլեկտիվ անվտանգության համակարգը պետք է հիմնված լինի տարածաշրջանային և ազգային պետական մարմինների համագործակցության վրա:

Այսպիսին են ԱՊՀ պետությունների միջպետական հարաբերությունների կառուցվածքում կոլեկտիվ անվտանգության ենթադրվող համակարգի մարմինների հիմնական տարրերը, մի համակարգ, որն իրագործվում է հաջորդակա-

նորեն (փուլ առ փուլ), աշխարհում ռազմաքաղաքական իրադրությունն արագափոխվում է հաշվառումով:

Գիտարկելով միջազգային քաղաքական և ռազմական հարաբերությունների պրոբլեմը՝ հարկ է նկատի ունենալ, որ Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրին մասնակցում են ԱՊՀ տարբեր տնտեսական, ֆինանսական ու ռազմական հնարավորություններ, տարբեր աշխարհագրական դիրք ունեցող պետություններ:

Նման պարագայում կոլեկտիվ ռազմական անվտանգության խնդիրների հաջող լուծումը ստացվում է անվտանգության համակարգի ստեղծման գործին (ֆինանսավորում, պորաքանակի հատկացում, նյութական և տեխնիկական ապահովում և այլն) պետությունների համամասնական մասնակցությամբ: Այս սկզբունքը զգալի չափով ապահովում է բոլոր մասնակից պետությունների հավասարությունը բարձր մակարդակով: Ոչ մի մասնակից պետություն չի վրկվում իր իրավունքներից հոգուտ մյուսների և չի ստանում միակողմանի առավելություն ի հաշիվ մյուսների:

Դրա հետևանքով նպատակահարմար գտնվեց՝ որպես Համագործակցության պետությունների պաշտպանության բարձրացման և նրանց ռազմական համագործակցության խորացման մի ուղղություն, նպատեղ ինչպես մասնակից պետությունների փոխհարաբերություններում, այնպես էլ ավելի լայն առումով միջազգային ասպարեզում տեղ գտած դրական գործընթացների հետագա արագացմանը և արդյունավետ կերպով լուծել անվտանգության ու համագործակցության բնագավառի նոր խնդիրները: Ներկա քաղաքական, տնտեսական ու սոցիալական պայմաններում Համագործակցության պետությունները միայն շնորհիվ կոլեկտիվ անվտանգության կարող են նվազագույն ծախսերով ապահովել իրենց պաշտպանական բավարարությունն ու հուսալի անվտանգությունը:

ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունները որպես կոլեկտիվ անվտանգության ա-

պագա համակարգի ուժեղ և միջոցներ են դիտում՝

— մասնակից պետությունների պինված ուժերը և այլ պորբեր,

— տարածաշրջաններում պորբերի (ուժերի) դաշնադրային (միացյալ) խըմբավորումները, որոնք պետք է ստեղծվեն մասնակից պետությունների դեմ ուղղված ագրեսիայի հետմղման համար,

— ՀՕՊ-ի համատեղ (միացյալ) համակարգը,

— այլ համակարգեր:

Կոլեկտիվ անվտանգության ենթադրվող համակարգի ուժերի ու միջոցների ստեղծումը նպատակ ունի զսպելու հնարավոր ագրեսիան, ժամանակին բացահայտելու հնարավոր ագրեսիայի նախապատրաստումը, կազմակերպելու դրա հետմղումը, ապահովելու մասնակից պետությունների սահմանների պաշտպանությունը և մասնակցությունը խաղաղապահական օպերացիաներին:

ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունները որպես կոլեկտիվ անվտանգության համակարգի ստեղծման հիմնական ուղղություններ են դիտում՝

— երկրի պաշտպանության, անվտանգության և սահմանների պաշտպանության բնագավառներում մասնակից պետությունների օրենսդրական ակտերի հիմնական դրույթների փոխմերձեցումը,

— ռազմական շինարարության և պինված ուժերի պատրաստության պըրբլեմների շուրջ խորհրդատվությունների անցկացումը,

— պորբերի (ուժերի) մարտական պատրաստության բարձրագույն աստիճանների ապահովման, նրանց վարժեցման ձևերի ու եղանակների, օպերատիվ և մարտական կիրառության, ինչպես նաև ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների էկոնոմիկայի համաձայնեցված մոբիլիզացիայի նախապատրաստման հարցերում ընդհանուր մոտեցումների մշակումը,

— ռազմական ենթակառույցների, օդային և ջրային տարածքների օգտագործման վերաբերյալ բազմակողմ պայմանավորվածությունների ձեռքբերումը,

—ի շահ կոչելտիվ պաշտպանութ-
յան մասնակից պետությունների տա-
րածքների օպերատիվ սարքավորման
հարցերի փոխհամաձայնեցումը,

—զինված ուժերի և այլ զորքերի օ-
պերատիվ ու մարտական պատրաստու-
թյան ուղղությամբ համատեղ միջոցա-
ռումների անցկացումը,

—զինվորական կադրերի ու մաս-
նագետների պատրաստման ծրագրերի
համաձայնեցումը,

—սպառազինության ու ռազմական
տեխնիկայի մշակման, արտադրության,
մատակարարման և նորոգման պլաննե-
րի փոխհամաձայնեցումը,

—նյութական միջոցների պաշար-
ների ստեղծման և պահման նորմերի վե-
րաբերյալ միասնական մոտեցումների
մշակումը:

Առաջին փուլում պլանավորված էր.

—հիմնականում ավարտել ԿԱՊ-ի
մասնակից պետությունների զինված
ուժերի ստեղծումը,

—մշակել ռազմական և ռազմատեխ-
նիկական համագործակցության ծրագրի-
րը և ձեռնամուխ լինել նրա իրագործ-
մանը, մշակել և ընդունել կոլեկտիվ ան-
վը-տանգության համակարգի գործու-
նեությունը կանոնակարգող նորմատիվ
ակտեր:

Երկրորդ փուլում նախատեսվում էր.

—ստեղծել զորքերի (ուժերի) դաշ-
նադրային (միասյալ) խմբավորումներ
հնարավոր ագրեսիայի հետմղման հա-
մար և կատարել դրանց կիրառման
պլանավորում,

—ստեղծել ՀՕՊ-ի համատեղ (միաս-
յալ) համակարգ, այլ համակարգեր,

—քննարկել միասյալ զինված ուժե-
րի ստեղծման հարցը:

Երրորդում՝ ավարտել ԿԱՊ-ի մաս-
նակից պետությունների կոլեկտիվ ան-
վտանգության համակարգի ստեղծումը:

Բայց Կոլեկտիվ անվտանգության
մասին պայմանագրի դրույթների գործ-
նական իրականացումը չարդարացված
կերպով ձգձգվեց: Առաջին երկու-երեք
տարիներն անցան ռազմական ոլոր-
տում համագործակցության ընդունելի

ձևերի որոնման ու քննարկման և ԿԱՊ-ի
պետությունների կոլեկտիվ անվտան-
գության ապահովմանը կոչված աշխա-
տանքային ու փոխհամաձայնեցնող մար-
միներն գործունեությունը կանոնա-
կարգող նորմատիվ-իրավական հիմքերի
մշակման վրա:

Միայն սկսած 1994 թ. աշուն — 1995
թ. ձմեռ շրջանից՝ ռազմական բնագա-
վառում ինտեգրային գործընթացներն
սկսեցին փոխադրվել գործնական հար-
թություն վրա: Դրան հպոր քաղաքական
ազդակ դարձավ 1994 թ. հոկտեմբերի 21-
ին պետությունների ղեկավարների կող-
մից ընդունված «Անկախ պետություն-
ների համագործակցության ինտեգրա-
յին զարգացման հիմնական ուղղու-
թյունները» հուշագիրը, որում անվտան-
գության համակարգի ստեղծումը նշված
է առաջնային խնդիրների թվում: Եվ մի-
այն 1995 թ. փետրվարին (երեք տարի
անց) Կոլեկտիվ անվտանգության խոր-
հրդի անդամները (բայց Ադրբեջանա-
կան Հանրապետությունից) ընդունեցին
ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների հիմ-
նադիր քաղաքական փաստաթղթերը,
այն է՝

—ԿԱՊ-ի մասնակից պետություն-
ների կոլեկտիվ անվտանգության հայե-
ցակարգը,

—ԿԱՊ-ի մասնակից պետություննե-
րի խորացված ռազմական համագործակ-
ցության հիմնական ուղղությունները,

—Կոլեկտիվ անվտանգության մա-
սին պայմանագրի մասնակից պետու-
թյունների հոչակագիրը:

Մեկ տարի անց՝ 1995 թ. մայիսի 26-
ին, ԿԱՊ-ի որոշմամբ (բայց Ադրբեջա-
նական Հանրապետությունից) հաս-
տատվեց «Կոլեկտիվ անվտանգության
հայեցակարգի և ԿԱՊ-ի մասնակից պե-
տությունների խորացված ռազմական
համագործակցության հիմնական ուղ-
ղությունների իրականացման պլանը»:
Այդ պլանով նախատեսվում էին կոլեկ-
տիվ անվտանգության համակարգի
ձևավորման նշված փուլերի շրջանակ-
ներում կոնկրետ միջոցառումներ հե-
տևյալ ուղղություններով.

— ռազմաքաղաքական համագործակցություն,
— համագործակցություն ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների փնտրած ուժերի շինարարության, պատրաստության և կիրառության բնագավառներում,

տությունների ղեկավարները, Կոլեկտիվ անվտանգության խորհրդի անդամները (բացի Ադրբեջանական Հանրապետությունից) ընդունեցին 1992 թ. մայիսի 15-ի Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրի իրականացման ուղղությամբ

ԱՊՀ գագաթնաժողովը. Թիշն, 1997 թ. հոկտեմբեր
Саммит СНГ. Кишинев, октябрь 1997 г.
CIS Summit. Kishinev, October 1997

— ռազմատեխնիկական համագործակցություն,
— համագործակցություն արտաքին սահմանների պաշտպանության բնագավառում:

Թվում է, որ պլանով նախատեսված միջոցառումներն ունենին կոնկրետ և հրաշալի արտադրություն: Ենթադրվում էր, որ որոշված ժամկետում դրանց կենսագործումը կհամապատասխաներ կոլեկտիվ անվտանգության լիարժեք համակարգի ձևավորման խնդիրներին. պլանը նախատեսված էր կատարել երկու տարում, և նրա իրագործումը պետք է որ ստույգ և հարգազրկ չլիներ ՆԱՏՕ-ի արագ ընդարձակման կողմնակիցների գլուխները:

Սակայն միայն մեկ տարի անց՝ 1996 թ. մայիսի 17-ին, ԿԱՄ-ի որոշմամբ պե-

յամբ տարվող աշխատանքները փոխհամաձայնեցնող մարմինների գործունեության կարգավորման անհրաժեշտությունը:

Այդ որոշմամբ հաստատվեցին ԿԱՄ-ի քարտուղարության կանոնադրությունը, նրա կառուցվածքը և ԿԱՄ-ի ու նրա աշխատանքային մարմինների գործունեության ապահովման համար ծախսերի նախահաշիվը: ԱՊՀ մասնակից պետությունների ռազմական համագործակցության փոխհամաձայնեցման գրծով շտաբին (ԱՊՀ ՊՆՍ աշխատանքային մարմին) հանձնվեցին ԿԱՄ-ի քարտուղարության գործառույթները՝ ռազմական շինարարության և ռազմական համագործակցության խորացման բնագավառներում պայմանագրի մասնակից

պետությունների գործունեության փոխհամաձայնեցման վերաբերյալ առաջարկությունների և փաստաթղթերի մշակման (ԿԱՄ-ի գլխավոր քարտուղարի հետ համատեղ) գործում: Այսպիսով՝ որոշվեցին կոլեկտիվ անվտանգության հայեցակարգի իրացման նշված պլանի գլխավոր կատարողները, որոնք կարող էին անցկացնել ռազմաքաղաքական խորհրդատվություններ, առաջարկել կոլեկտիվ անվտանգության գաղափարներ և կազմակերպել դրանց կենսագործումը:

Վերը թվարկված պորբլեմներից մի քանիսը հաջողությամբ լուծվել են վերջին հինգ տարիների ընթացքում համագործակցության տարբեր փուլերում, մյուսներն այսօր էլ դեռ զգում են իրավական ու կազմակերպական լրամշակման, իրավական կարգալիճակի համաձայնեցման ու բարեփոխման պահանջ:

Այսպես՝ ազգային զինված ուժերի շինարարության պորբլեմը կարելի է դասել ընդհանուր առմամբ հաջողությամբ լուծված պորբլեմների թվին, քանի որ բոլոր երիտասարդ ինքնիշխան պետությունները, խորհրդային բանակից ժառանգելով նյութատեխնիկական բազան, հիմնական սպառազինությունն ու տեխնիկան, ներգրավելով սպայական կադրերը, դրա հետ մեկտեղ կատարելագործելով կադրերի պատրաստումը ազգային բարձրագույն ռազմատուժնական հաստատությունների, ռուսաստանյան և այլ երկրների ռազմական ակադեմիաների ու ուսումնարանների միջոցով, կարողացել են լուծել նոր ազգային բանակների ստեղծման հարցը: Դա տեղի է ունեցել Հայաստանում, Ղազախստանում, Վրաստանում, Ադրբեջանում, Բելառուսում, Ուկրեյնաստանում, Ղրղզստանում, Տաջիկստանում:

Բարեփոխումների ու կատարելագործման գործընթաց է տեղի ունենում նաև Ռուսաստանյան Դաշնության բանակում, բայց այդ գործընթացն այստեղ ունի իր առանձնահատկությունները: Դրանք կապված են այն բանի հետ, որ միայն Ռուսաստանի զինված ուժերն ու-

նեն միջուկային զենք: ՌԴ ռազմավարական միջուկային ուժերը կատարում են ամբողջ Համագործակցության պետությունների դեմ այլ պետությունների ագրեսիվ մտադրությունների իրագործման հնարավոր փորձերը զսպելու գործառույթ: Սակայն այս դրույթը արձանագրված է միայն Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրի մասնակից պետությունների Կոլեկտիվ անվտանգության հայեցակարգում և, ըստ երևույթին, պահանջում է հետագա կոնկրետացում ու ամրագրում ԱՊՀ շրջանակներում երկկողմ և միջպետական փաստաթղթերում:

Շարունակում են չլուծված մնալ ռազմական շինարարության մի շարք կարևորագույն հարցեր՝ կապված ԱՊՀ զինված ուժերի համատեղ կիրառման հնարավորության հետ, այն է՝ ռազմական շինարարության բնագավառում համաձայնեցված քաղաքականության ձևավորումը, ռազմագլխավոր տեսակետների, զինված ուժերի պատրաստության, սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի միօրինակացման, ուսումնական և այլ ծրագրերի մշակումն ու համաձայնեցումը և այլն:

Պահանջ է զգացվում նաև այնպիսի համաձայնեցված միասնական չափանիշների մշակման և ընդունման, որոնց պետք է բավարարեն զինված ուժերը: Ընդսմին այստեղ պետք է հաշվի առնել դաշնադրային (միացյալ) ուժերի կազմում ազգային զինված ուժերի (դրանց մի մասի) հնարավոր կիրառման և համալրման, սպառազինման, սպառնվման, տեղաբաշխման, պատրաստության հարցերը: Այս ուղղությամբ դեռ պետք է երկար ու շատ աջխառն ԿԱՊ-ի բոլոր ռազմական մարմինները և կառույցները:

Այսպիսով՝ Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրի կնքումից հինգ տարի անց էլ խստիվ անհրաժեշտություն կա ընդունելու մի փաստաթուղթ, որը պարունակի ազգային զինված ուժերի շինարարության բնագավառում համաձայնեցված դաշնադրային

քաղաքավարության հիմունքները՝ մըշակված Համագործակցության մասնակից պետությունների ազգային անվտանգության հայեցակարգերի ու ռազմական դոկտրինաների հաշվառումով: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես դաշնադրային ռազմական դոկտրինի (ազգամիջյան ռազմավարության) մշակմանը. առանց այդ դոկտրինի հնարավոր չէ ստեղծել կոլեկտիվ անվտանգության արդյունավետ համակարգ և դրա հիմքը՝ ազգային, ապա և դաշնադրային վիճված ուժերը:

Ինտեգրային գործընթացների վարգայման հարցում որպես էական արդյունք կարելի է դիտել Համագործակցության պետությունների հակաօդային պաշտպանության միասնական համակարգի ստեղծման ուղղությամբ համալիր միջոցառումների իրականացումը: Հատկանշական է, որ այդ համակարգի ստեղծման վերաբերյալ համաձայնագիրն ստորագրել են (1995 թ. փետրվարի 10-ին) բոլոր մասնակից պետությունների ղեկավարները: Նման համակարծիքությունը արտացոլում է Համագործակցության պետությունների իրական շահերը և ռազմական համագործակցության բնագավառում ինտեգրային գործընթացների վարգայման գործնական արդյունք է: Այսօր դա միակ իրապես գործող համակարգն է՝ օժտված իր կառավարման մարմիններով ու մարտական հերթապահությամբ: Այն հստակորեն և կայունաբար ապահովում է Համագործակցության օդային սահմանների հուսալի պաշտպանությունը և համատեղ հսկողությունը օդային տարածքի օգտագործման նկատմամբ, տեղեկացնում է օդատիեզերական իրադրության մասին և զգուշացնում է իրթոռային հարձակման մասին, ինչպես նաև փոխհամաձայնեցնում է գործողությունները օդատիեզերական հարձակման հետմղման ուղղությամբ:

Հետպատերազմյան տարիներին կառուցված ՀՕՊ-ի հզոր միասնական միությունական համակարգը, որը Համագործակցության որոշ երկրներում հիմնավա-

նում պահպանել է իր ուժերն ու միջոցները, այժմ, գործելով ըստ համաձայնեցված պլանի, համագործակցման վերաբերյալ խնդիրները լուծում է ի շահ բոլոր մասնակից պետությունների ՀՕՊ-երի, իրականացնում է ՀՕՊ-ի ՄՀ ուժերի ու միջոցների համագործակցությունը պետական սահմանների կցավայրերում, ինչպես նաև ԿԱՊ-ի մասնակից պետությունների օդային տարածքներում:

Ռուսաստանի ՀՕՊ-ի գլխավոր հրամանատարի ղեկավարությամբ տեղի են ունենում ՀՕՊ-ի ՄՀ շրջանակներում հրամանատարաշտաբային վարժանքներ, բաշխվում են մարտական տեխնիկան ու սպառապինությունը, կազմակերպվում են նորոգում, կանոնակարգային աշխատանքներ և ՀՕՊ-ի համակարգերի վերականգնում:

Սակայն դեռ մեծ աշխատանք պետք է տարվի ՀՕՊ-ի ՄՀ վարգայման, կատարելագործման ու նոր տեխնիկայով վիճման ուղղությամբ, նորմատիվ փաստաթղթերի, պլանների, կառավարման ու կադրերի պատրաստման, հատուկ շրջանում ՀՕՊ-ի ՄՀ ուժերի ու միջոցների կիրառման հարցերի մշակման բնագավառում:

Կոլեկտիվ անվտանգության արպահովման հիմնական ուղղություններից մեկը ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցության ծրագրերի մշակումն է: Այս աշխատանքը փակ բլանային է և կազմակերպվում է ազգային վիճված ուժերի տեխնիկական ապահովման մարմինների հետ սերտ համագործակցությամբ՝ ռազմական տեխնիկայի ու սպառապինության ստանդարտացման, դրանցով վիճված ուժերի սպառապինման, կյութատեխնիկական բազայի ստեղծման ու օգտագործման, ռազմական գործողությունների թատերաբեմի նախապատրաստման, ինչպես նաև ռազմական տեխնիկայի ու ռազմական գույքի պաշարի կուտակման պլանների հիման վրա:

Այստեղ գոյություն ունեն մեծ հնարավորություններ համագործակցության գործընթացների ինտեգրման և մարտու-

վարական ու օպերատիվ բնույթի նպատակային խնդիրների ավելի կոնկրետ լուծման համար:

ՎՊ-ի մասնակից պետությունների աշխատանքում առաջնային ուղղություն է համարվում խաղաղապահ կոլեկտիվ ուժերի (ԽՎՈՒ) կազմավորումը: Պետք է նշել, որ խաղաղապահական գործունեությունը ՎՊ-ի շրջանակներում նոր, բայց ԱՊՀ ներսում կենսականորեն կարևորագույն հարցերի լուծման համար անհրաժեշտ գործ է:

Որպես նվաճում պետք է դիտել այն հանգամանքը, որ ԱՊՀ տարածքում խաղաղարարական գործունեությունը ստացել է օրինական և կոլեկտիվ բնույթ: Վերջին տարիներին ստեղծվեցին դրա նորմատիվ-իրավական հիմքերը: Ընդունված փաստաթղթերը համապատասխանում են ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը, իսկ ԱՊՀ խաղաղարար ուժերի խնդիրները նույնական են ՄԱԿ-ի խաղաղարար ուժերի գործառույթներին:

Խաղաղարարական բոլոր գործողությունները, որոնք անցկացվել են Համագործակցության մասնակից պետությունների տարածքներում՝ Աբխազիայում, Վրաստանում, Հարավային Օսիայում, մերձդնեստրյան շրջանում, իրականացվել են հակամարտող կողմերի համաձայնությամբ, իսկ Տաջիկստանի Հանրապետությունում՝ օրինական ճանապարհով ընտրված իշխանությունների խնդրանքով: Վերջինիս տարածքում գործող կոլեկտիվ խաղաղարար ուժերը ներառում են Ռուսաստանի Դաշնության 201-րդ մոտոհրաձգային դիվիզիան, մեկ մոտոհրաձգային գումարտակ Ուզբեկստանից և մեկ մոտոհրաձգային վաշտ Լրդստանից: Վրաց-աբխազական հակամարտության գոտում խաղաղարար ուժերը ներկայացված են միայն ռուսաստանյան ստորաբաժանումներով՝ 1600 մարդ ընդհանուր թրվաքանակով:

Համագործակցության խաղաղարարական գործունեության գլխավոր արդյունքն այն է, որ հիմնականում հաջողվել է դադարեցնել եղբայրասպան ա-

րյունահեղությունները, նախադրյալներ ստեղծել հակամարտությունների քաղաքական կարգավորման համար:

Մեր խաղաղարար գորաքանակներն իրենց առջև դրված խնդիրները լուծում են առանց ուժի կիրառման: Սումալում և նախկին Հարավսլավիայում ՄԱԿ-ի ձեռնարկած նմանատիպ գործողությունների համեմատ մեր գործողությունները փորձագետների մեծամասնության կողմից գնահատվում են որպես ավելի արդյունավետ: Համագործակցությունը ողջ աշխարհին ցուցադրում է իր կարողությունը՝ ինքնուրույնաբար մարելու իր սեփական տանը բռնկվող հրդեհները: Եվ դա՝ չնայած այն բանին, որ ՄԱԿ-ը մինչև այսօր չի համարձակվում Համագործակցության գործողություններին տալու ՄԱԿ-ի գործողությունների կարգավիճակ:

Այսպիսին են Կոլեկտիվ անվտանգության մասին պայմանագրի շրջանակներում մասնակից պետությունների ռազմական համագործակցության հիմնական արդյունքները: Հնարավոր է, որ դրանք ավելի տպավորիչ լինեին, եթե ավելի հստակորեն մշակվեր լուծվող տարբեր խնդիրների իրավական ապահովումը, ավելի արագ մշակվեին ու գործադրվեին ընդունված որոշումների կենսագործման արդյունավետ մեխանիզմներ, ավելի հստակ իրագործվեին ԱՊՀ մասնակից պետությունների անվտանգության շահերին առնչվող հարցերի նկատմամբ համաձայնեցված մոտեցումները: Իր լուծմանն է սպասում ևս մի պրոբլեմ՝ մասնակից պետությունների դիրքորոշումների համակարգման վերաբերյալ համատեղ խորհրդատվությունների իրացման և ՎՊ-ի մասնակից պետություններից մեկի կամ մի քանիսի անվտանգության համար սպառնալիքների ստեղծման դեպքում միջոցների ձեռնարկման պրոբլեմը:

Այսպիսով՝ վերջին հինգ տարիների ընթացքում ձևավորվող կոլեկտիվ անվտանգության համակարգը ընդհանուր առմամբ սպահովում է Համագործակցության ինքնիշխանությունը և տա-

րաժքային ամբողջականությունը, դառնում է խաղաղ ճանապարհով մեծ թվով հավամարտային պրոբլեմների հաջող լուծման երաշխիք:

Այսօրվա իրողությունն այնպիսին է,

որ պայմանագրի մասնակից պետությունների համար կոլեկտիվ անվտանգության լիարժեք, ճկուն ու գործուն համակարգի ամենաարագ ձևավորումը դառնում է անայլընտրանք:

КОЛЛЕКТИВНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ИСТОРИЯ И РЕАЛИИ

(К 5-летию Договора о коллективной безопасности)

В. В. АРУТЮНЯН, генерал-лейтенант

РЕЗЮМЕ

После распада СССР бывшие его республики приобрели статус независимых государств. За последние годы в каждом из них произошли сложные политические, экономические и социальные преобразования, обусловившие становление их государственной самостоятельности и суверенитета. Вместе с тем, молодые суверенные государства предпринимают шаги интеграционного характера в различных областях межгосударственных отношений.

Политико-правовая основа для интеграции усилий в военно-политической области была заложена Договором о коллективной безопасности (ДКБ), заключенным 15 мая 1992 г. в Ташкенте. По этому Договору государства-участники, по существу, приняли на себя союзнические обязательства в сфере коллективной обороны и обеспечения безопасности в широком смысле. Договор вначале подписали главы шести государств СНГ: Армении, Казахстана, Кыргызстана, России, Таджикистана и Узбекистана. Впоследствии к ним присоединились Азербайджан (24 сентября 1993 г.), Грузия (9 декабря 1993 г.), Беларусь (31 декабря 1993 г.). Договор согласно статье 11 вступил в силу 20 апреля 1994 г., зарегистрирован в Секретариате ООН 1 ноября 1995 г.

Суть Договора выражена в статье 4, где отмечается, что «в случае совершения акта агрессии против любого из государств-участников все остальные государства-участники предоставят ему необходимую помощь, включая военную, а также окажут поддержку находящимся в их распоряжении средствами в порядке осуществления права на коллективную оборону в соответствии со статьей 51 Устава ООН».

Координация и обеспечение такой деятельности возложены на Совет коллективной безопасности (СКБ) и создаваемые им органы. СКБ—высший политический орган, в состав которого входят главы государств-участников ДКБ, в том числе главы правительств, министры иностранных дел, министры обороны и Генеральный секретарь СКБ.

Высшим консультативным органом СКБ по вопросам согласования внутренней и внешней политики является Совет министров иностранных дел (СМИД), а по вопросам военной политики и военного строительства—Совет министров обороны (СМО).

Для координации действий по созданию системы коллективной безопасности, в области военного и военно-технического сотрудничества при СМО уже создан или планируется к созданию ряд рабочих и координирующих органов.

В Концепции коллективной безопасности зафиксировано, что система коллективной безопасности должна строиться на взаимодействии региональных и национальных государственных органов.

Успешное решение задач коллективной военной безопасности достигается пропорциональным участием государств в создании системы безопасности (финансирование, выделение воинских контингентов, материально-техническое обеспечение и др.).

В качестве сил и средств будущей системы коллективной безопасности рассматриваются: ВС и другие войска государств-участников, коалиционные (объединенные) группировки войск (сил) в регионах, которые будут созданы для отражения агрессии против государств-участников, Объединенная Система ПВО (ОС ПВО), другие системы.

Однако практическая реализация положений ДКБ неоправданно затянулась. Первые 2-3 года ушли на поиски и обсуждение приемлемых форм сотрудничества в военной сфере и разработку нормативно-правовой базы, регламентирующей деятельность рабочих и координирующих органов, призванных обеспечить коллективную безопасность государств ДКБ.

Только с осени 1994—зимы 1995 г. интеграционные процессы в военной области стали переходить в практическую плоскость. В феврале 1995 г. решениями СКБ (кроме Азербайджанской Республики) были приняты основополагающие документы: «Концепция коллективной безопасности государств-участников ДКБ», «Основные направления углубления военного сотрудничества государств-участников ДКБ», «Декларация государств-участников Договора о коллективной безопасности». 26 мая 1995 г. решением СКБ (кроме АзР) был утвержден «План реализации Концепции коллективной безопасности и Основных направлений углубления военного сотрудничества государств-участников ДКБ». Только в мае 1996 г. члены СКБ (кроме АзР) пришли к пониманию необходимости упорядочения деятельности органов, координирующих работу по реализации ДКБ (Решение СКБ от 17 мая 1996 г.).

Некоторые проблемы, связанные с созданием системы коллективной безопасности, за последние 5 лет успешно решены, другие и сегодня еще нуждаются в правовой и организационной доработке, требуют согласования юридического статуса.

К несомненным достижениям в области реализации положений ДКБ следует отнести создание ОС ПВО и нормативно-правовой базы для организации миротворческой деятельности на территории СНГ. Причем, как отмечают специалисты, операции миротворческих контингентов СНГ, осуществляемые без применения силы, по сравнению с аналогичными операциями, проводимыми под эгидой ООН, оцениваются как весьма эффективные.

К числу важных нерешенных проблем следует отнести вопросы военного строительства, связанные с возможностью совместного применения вооруженных сил СНГ, отсутствие коалиционной военной доктрины (межнациональной стратегии).

Тем не менее, реалии сегодняшнего дня таковы, что для государств-участников Договора о коллективной безопасности скорейшее формирование полноценной, гибкой и действенной системы коллективной безопасности не имеет альтернативы.

COLLECTIVE SECURITY: HISTORY AND REALITY

(Dedicated to the 5-th anniversary of the Collective Security Agreement)

V. V. HARUTUNIAN, *Lieutenant-General*

SUMMARY

After the collapse of the USSR the former republics received the status of the independent states. Within last years they faced complicated political, economic and social transformations, stipulating their state independence and sovereignty. At the same time, the young sovereign states undertake integrational steps in various spheres of the interstate relations.

The political-legal basis for integration of efforts in military-political field was incorporated in the Collective Security Agreement (CSA), signed on May 15, 1992 in Tashkent. Within its framework the member-states, in essence, have undertaken allied obligations in the sphere of collective defence and maintenance of security in a broad sense. In the beginning it was signed by the heads of six CIS states: Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan and Uzbekistan. Subsequently Azerbaijan joined them (September 24, 1993), Georgia (December 9, 1993) and Belorussia (December 31, 1993). The Agreement according to article 11 came into force on April 20, 1994, and was registered in the UN Secretary on November 1, 1995.

The essence of the Agreement is expressed in article 4, where «In case of the aggression against any of the member-state all other member-states will provide the necessary support, including military, and also will support with available means in the context of rights to collective defence according to article 51 of the UN Charter».

Collective Security Council (CSC) and bodies created by the Council are committed to coordinate and provide such activity. CSC is the highest political body, comprised of heads of the member-states, Foreign Affairs ministers, Defence ministers and CSA Secretary General.

The highest consultative CSC body on internal and external policy coordination is the Council of Foreign Affairs Ministers (CFAM), and on military policy and military building is the Council of the Defence Ministers (CDM).

A number of executive and management groups are already created or to be created under the auspices of CSC to coordinate creation of the collective security system, in the field of military and military-technical cooperation.

The Concept of Collective Security ensures that the system of collective security should be based on interaction of regional and state bodies.

The successful fulfillment of the tasks of collective military security is achieved by proportional contribution of the states in security system creation (financing, allocation of military contingents, logistics etc.).

The following are considered as forces and means of the future system of collective security: Armed Forces and other troops of the member-states, coalition groupings of the troops in the regions, which will be created to refute aggression against the member-states, Joint Air Defence System (JADS), other systems.

But the practical realization of the CSA provisions were unwarrantably delayed. The first 2-3 years were spent on search and discussion of the acceptable ways of cooperation in the military sphere and development of legal basis, regulating the functions of working and coordinating bodies, committed to ensure collective security of the CSA states.

Only from fall 1994–winter 1995 the integrational processes in military sphere started being embodied. In February 1995 the CSC (except Azerbaijani Republic) approved framework documents: «Concept of collective security of the CSA states», «Basic directions of CSA member states military cooperation enhancement», «Declaration of the CSA member-states». On May 26, 1995 CSC (except Az.R.) approved «Plan of realization of the Concept of collective security of the CSA states and basic directions of CSA member states military cooperation enhancement». Only in May 1996 the CSC members (except Az.R.) have realized the necessity to regulate the activity of bodies, coordinating the realization of the CSA provisions (the Decision of the CSC of May 17, 1996).

Some problems, related to the creation of the collective security system, for the last 5 years have been successfully solved, others even today require legal and organizational revision, and coordination of the legal status.

In terms of realization of the CSA provisions the creation of the JADS and legal basis for organization of the peacekeeping operations on the CIS territory are doubtless achievements. And, referred to the experts, peacekeeping operations of the CIS forces, carried out without use of force, in comparison with similar operations, carried out under aegis of UN, are estimated as rather effective.

Military building issues, connected with the possibility of joint application of the CIS Armed Forces, and the lack of joint military doctrine (international strategy) must be referred to a number of the important unsolved problems.

Nevertheless, the nowadays reality is that no alternative for the soonest creation of the fullfledged, flexible and efficient system of the collective security exists for the CSA member states.

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏ—ՍՏՈՐԱԳԻՅԱԼ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ ԱՆՁԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Մ. Ս. ՍԱՐԿԻՍՅԱՆ, գեներալ-մայոր

Հաշվի առնելով տարածաշրջանում տիրող բարդ ռազմաքաղաքական վիճակը՝ պաշտպանության նախարարության ղեկավարությունը մեծ ուշադրություն է դարձնում երկրի պաշտպանունակությանը, պինված ուժերի մարտական հզորությանը, պինվորական կարգապահության ամրապնդմանը՝ մշտական հոգատարություն ցուցաբերելով պինվորական կադրերի պատրաստման ու դաստիարակության նկատմամբ:

Ձինված ուժերի մարտունակության բարձրացման, պինվորների մեջ հայրենասիրական զգացմունքի դաստիարակության գործում վճռական է հրամանատարի դերը: Ցավոք, թեև շուրջ հինգ տարի է անցել Հայաստանի Հանրապետության բանակի ստեղծումից, բայց այստեղ ոչ բոլոր պորամասերի հրամանատարներն են կարողանում իրենց պարտականությունները կատարել կանոնադրական պահանջներին համապատասխան:

Գաղափարական հասունություն, բարոյական բարձր մակարդակ, գործիմասցություն ու նախաձեռնություն՝ ահա թե ինչ է պահանջվում այսօր հրամանատարներից ու սպաներից: Սկզբբունքային նշանակություն ունեն այնպիսի հատկություններ, ինչպիսիք են նորի, առաջավորի զգացումը, իր գիտելիքները հարստացնելու և կատարելագործելու ընդունակությունը, պատասխանատվությունն իր վրա վերցնելու պատրաստակամությունը, մարդամոտությունը, պահանջկոտությունը իր և ուրիշների նկատմամբ:

Ձորամասերի (ստորաբաժանումների) անձնակազմի մարտական պատրաստության, պինձառայողների ուսույ-

ման ու դաստիարակության գործընթացի համակողմանի ղեկավարման համար անհրաժեշտ է, որ հրամանատարի մեջ ներդաշնակորեն զուգակցված լինեն ռազմագիտության որակյալ մասնագետի, մանկավարժի և կազմակերպչի լավագույն հատկությունները:

Ձորքերի կենսագործունեության փորձը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս, որ հրամանատարների, սպաների աշխատանքում որոշակի թերություններ են հանդիպում հատկապես նրանց ձեվավորման շրջանում, ամենից առաջ ըստորադրյալների ուսուցման ու պինվորական դաստիարակության ժամանակ: Նրանք միշտ չէ, որ կարողանում են անհատական մոտեցում ցուցաբերել, երբեմն նրանց պակասում են մեթոդական վարպետությունը, ստորադրյալների գիտակցության ու զգացմունքների վրաներազդելու արվեստը:

Հրամանատարների գործունեության սկզբնական շրջանը կարևոր նշանակություն ունի հետագա աշխատանքում նրանց հաջողության համար: Դա է վկայում նաև պինված ուժերում իմ անցած ուղին:

Նոր հրամանատարին իր ստորադրյալներն, անշուշտ, կաշխատեն փորձել կձգտեն շահելու նրա բարեհաճությունը, հաճոյանալու նրան, հատկապես այն սպաները, որոնք, ծառայելով պրամազի վարչության կազմում, լավ հարաբերությունների մեջ չեն եղել նախորդ հրամանատարի հետ: Ահա այս դեպքում է, որ նոր նշանակված հրամանատարը պետք է ցուցաբերի անհրաժեշտ հմտություն՝ տարբերելու համար իսկականը թվայյալից, ճշմարիտը կեղծից, ջանասիրությունը շինձու ակտիվությունից:

Հաճախ պատահում է այնպես, որ պորամասի նոր նշանակված հրամանատարը պորամասում հանդիպում է ոչ միայն նախկին ծառայակիցների և իր հետ միասին մարտական գործողությունների մասնակցած մարդկանց, այլև այնպիսի սպաների, որոնց ենթակայությամբ ինչ-որ ժամանակ ծառայել է ինքը: Նման իրադրությունը պահանջում է հասուկ գործելակերպ, մոտեցում: Տվյալ դեպքում ամեն ինչ կախված կլինի հենց նրանից, թե պորամասի հրամանատարն ինչ գործելակերպ կունենա իր գործունեության սկզբնական փուլում: Եթե նախկին գործընկերը կամ պետը խելամիտ մարդիկ են, ապա նրանք և նոր հրամանատարի փոխհարաբերությունները դուրս չեն գա կանոնադրական շրջանակներից, և այդ դեպքում աշխատանքն ինքնըստինքյան հարթ կընթանա: Հակառակ պարագայում պրոբլեմներ կառաջանան, և հրամանատարից կպահանջվի հատուկ մոտեցում: Չդիպչելով նախկին ծառայակիցների ու մարտական ընկերների ինքնասիրությանը՝ հրամանատարն իր գործելակերպով պարտավոր է նրանց հավակցել, որ ինքը մտադիր է հաստատակամորեն կատարել իր պարտականություններն ըստ կանոնադրությունների պահանջների, իսկ հարկ եղած դեպքում կօգտվի իրեն տրված կարգապահական իշխանությունից:

Հրամանատարների ձևավորման ժամկետների ձգձգումը երբեմն բացասաբար է անդրադառնում պորամասերի մարտական պատրաստության վրա: Թերություններն ամենից հաճախ դրսևվորվում են մասնագիտական պատրաստվածության ու մեթոդական վարպետության հարցերում, երբեմն էլ ուսումնական հիմնարկներում և մարտական գործողությունների ժամանակ ձեռք բերված գիտելիքները հարկ եղած չափով չեն ներդրվում հրամանատարների գործունեության ընթացքում:

Մինչդեռ նշանակումից հետո հրամանատարի ձևավորման սկզբնական շրջանը պետք է լինի գործնական փորձի

ինտենսիվ կուտակման, նախկինում ձեռք բերած գիտելիքների ակտիվ, ինքնուրույն կիրառման, ստեղծագործական որոնումների հազեցած ժամանակաշրջան: Այս գործում հատուկ դեր են խաղում ավագ պետերը. նրանց փորձից, պգայուն, ուշադիր վերաբերմունքից, մանկավարժական հմտությունից, արդարացի պահանջկոտությունից է մեծապես կախված պորամասի հրամանատարի ձևավորման հաջողությունը:

Ջորամասի հրամանատարը նախ և առաջ պետք է լինի լավագույն սպա, արհեստավարժ ռազմական գործիչ, համբերատար ու հմուտ դաստիարակ: Հրամանատարն իր ողջ առօրյա կյանքում հաղթահարում է մարտական ուսուցման ճանապարհին հանդիպող բազում բարդություններ ու խոչընդոտներ: Հենց այդ ճանապարհին է, որ բազմափորձ ու հմուտ հրամանատարը նվաճում է ստորադրյալների սիրտն ու հոգին, կարողանում է իր գիտելիքները հաղորդել նրանց: Այդպիսի հրամանատարներին ենթակա վիճառայողները, պորապրվելով վիճված ուժերից, ոչ միայն իրենց հետ տանում են գիտելիքներ, այլև խորապես գիտակցում են, թե ինչ հսկայական փոփոխություններ են կատարվել իրենց բնավորության, ձգտումների ու հայացքների մեջ: Եվ միանգամայն բնական է, որ այդպիսի վիճառայողները, ինչպես նաև նրանց ծնողներն ու հարավատները չեն կարող երախտագիտությամբ չլլվել հրամանատարների նկատմամբ, անկեղծ շնորհակալություն չհայտնել նրանց:

Եվ, վերջապես, հրամանատարի պայքարը պայքար է նաև իր «եսի» հետ, երբ նա հոգնած է, երբ ինչ-որ բան չի ստացվում, երբ անհրաժեշտ է ճիշտ որոշում կայացնել անձնականի ու հասարակականի միջև: Չէ՞ որ նա երբեմն ըստիպված է լինում իր մեջ խեղդել սեփական «հար» և կատարել այն, ինչ պահանջում է գործը:

Բայց, դրա փոխարեն, թերևս ոչ որ այնքան հաճախ և այնպիսի խորությամբ չի վերապրում հաղթանակի քաղյ-

րությունը, ինչպես հրամանատարը: Դա մի այնպիսի զգացմունք է, որը ոչ մի այլ զգացմունքի հետ չի համեմատվի: Դա թշնամու դեմ տարած հաղթանակի ապրումն է, հպարտության զգացմունքը, տոգորվածությունը անձնական պարտքի կատարման գիտակցությամբ: Երբ

թյունից, հետևողականությունից, հրամանների ու կարգադրությունների կատարման վարպետությունից: Հրամանատարները լիովին պատասխանատու են իրենց ստորադրյալների դաստիարակության, մարտական պատրաստականության, ֆիզիկական կոփման, բա-

Հրամանատարը ձեռնամարտի պարապմունք է անցկացնում
Командир проводит занятия по рукопашному бою
Commander is conducting martial arts training

ստորադրյալները հաջողությամբ են հաղթահարում առաջադրանքի դժվարությունները, երբ ենթակա վորամասը նվաճում է փնվորական վարպետության նորանոր բարձունքներ, հրամանատարն իրեն լիովին վարձատրված է պզում, առավել ևս, երբ նա համերաշխում է սեփական «եսի» հետ, հասնում է նրան, ինչին ձգտում էր:

Յուրաքանչյուր հրամանատար իր ժողովրդի, նրա բանակի մարտական, բարոյական ու հոգևոր ավանդույթների կրողն է և շարունակողը: Նա փնված ուժերի կառավարման բարդ շղթայի հիմնական օղակներից մեկն է, կոչված է բոլոր տեսակի իրադրություններում որոշումներ կայացնելու և կենսագործելու: Ձիւնված ուժերի կառավարման հուսալիությունը մեծապես կախված է հրամանատարական կավմի կարգապահու-

րոյահոգեբանական կայունության համար: Այդ բոլոր հատկությունները նախադրյալներ են ստեղծում, որ հրամանատարներն ու նրանց ստորադրյալները պատրաստ լինեն մարտական գործողություններ մղելու, արժանի հակահարված տալու իրենց հայրենիքի, իրենց ժողովրդի դեմ ոտնձգություն կատարողներին:

Ձորամասի հրամանատարի պաշտոնը անհանգիստ պաշտոն է բոլոր նրանց համար, ովքեր իրենց կոչումը տեսնում են լարված, հաճախ ռիսկի, դժվարությունների ու վտանգի հետ կապված փնվորական ծառայության մեջ, ովքեր լի են եռանդով ու կորովով, ստեղծագործական ավյունով, ովքեր ի վորու են դիմանալու նյարդահոգեբանական տևական ճնշմանը, ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությանը՝ ընդամին պահպանելով աշխատունա-

կուրթունքը, ստանալու թույլտվություն ու վճարականությունը: Նրանք համառ, ժողովրդին նվիրված մարդիկ են, պատրաստ՝ պենքը ձեռքներին իրենց ստորադրյալների հետ մեկտեղ մինչև վերջին շունչը պայքարելու հանուն արդարության, ազատության ու անկախության:

Պատկերավոր արտահայտությամբ՝ հրամանատարը այն հեծյալն է սպիտակ ձիու վրա, որը նշմարելի է բազմաթիվ հեծյալների մեջ, որ կողմ էլ նա շրջվի: Հրամանատարի այդպիսի նկատելի դիրքը թույլ չի տալիս, որ նա թեկուզ մեկ անգամ սխալ գեկույց ներկայացնի վերադառ հրամանատարությանը, թեկուզ մեկ անգամ թաքցնի որևէ պատահար կամ հանցագործություն, այլապես նրա ստորադրյալներն էլ նման քայլի կդիմեն, ընդ որում՝ ավելի հաճախ: Այս ճըշմարտությունը ապացույցված է կյանքի փորձով:

Պետք է միշտ նկատի ունենալ, որ հրամանատարը միանձնյա ղեկավար է: Նա պատասխանատու է իրեն վստահված զորամասի մարտական ու զորահավաքային պատրաստության, մարտական խնդիրների հաջող կատարման, անձնակազմի պինդորական կարգապահության և բարոյահոգեբանական վիճակի, պինդորական ծառայության անվերտանգության, ներքին կարգուկանոնի, սպառազինության, ռազմական տեխնիկայի և այլ նյութական միջոցների վիճակի ու պահպանության, բժշկական, ֆինանսական, սոցիալ-իրավական ու կենցաղային ապահովման համար:

Հրամանատարը պարտավոր է հաստատակամորեն ու հետևողականորեն կենսագործել պետական քաղաքականությունը պաշտպանության բնագավառում, մշտապես կատարելագործել անձնական մասնագիտական պատրաստականությունը և զորամասի ղեկավարման մեթոդները, հմուտ աշխատանք տանել կադրերի հետ:

Այս պարտականությունները չկատարող հրամանատարը մոռանում է, որ դրանով վնասում է ոչ միայն իրեն, այլև բոլոր նրանց, ովքեր ի պաշտոնն մաս-

նակցում են այդ գործին, և հետևանքը լինում է ձախողումը: Երբ շրջայական ձևով միմյանց հետ կապված այդ պարտականությունների կատարումը շարունակ ձախողվում է, հետո դժվար է լինում թերություններն արմատախիչ անել:

Հրամանատար դառնալուն պարտադիր կարգով պետք է նախորդի հատուկ հրամանատարական պատրաստությունը: Իսկուր չի սովոր, որ պաշտոնի անցնելուց անմիջապես առաջ հրամանատարություն սովորելը ու է, իսկ ստանձնելը՝ հանցանք:

Չորամասի հրամանատարը պետք է այն աստիճան պատրաստ լինի, որ կարողանա սպաներին ու անձնակազմին սովորեցնել մարտ վարելու արվեստը: Նա պետք է ստորադրյալներին հաղորդի ոչ միայն այն ամենը, ինչ կա դասագրքերում, ինչ ստացել է ուսումնական հաստատություններում, այլև այն լրացուցիչը, որ տարիների ընթացքում կուտակվել է սեփական դիտարկումների, փորձի միջոցով: Գրանով իսկ նա ստորադրյալների մեջ պետք է սեր առաջացնի պինդորական գործի նկատմամբ, իր եռանդը և փորձը հաղորդի նրանց:

Ամենից կարևորն այն է, որ սպաները ծառայողական պարտականությունների կատարմանը հասնեն ներքին մղումով, գիտակցաբար, սրտի թելադրանքով, այլ ոչ թե տույժ կամ հանդիմանություն ստանալու վախից:

Չորամասի հրամանատարը պետք է իմանա, որ սպայական կոլեկտիվի, ողջ անձնակազմի հարգանքը վայելելու համար անհրաժեշտ է օժտված լինել շատ արժանիքներով:

Գաղտնի տվյալներն օգտագործելիս հրամանատարը պետք է շատ պզույշ լինի: Բանի որ դրանք պետք է հաղորդվեն վերադաս մարմիններին, ինչպես նաև զորամասի հրամանատարին շրջապատող պաշտոնատար անձանց, ապա հրամանատարն այդ տվյալները պետք է ստուգի այնպես, որ ակնարկ անգամ չլինի, թե ումից են ստացվել դրանք:

Որոշ հրամանատարներ իրենց նեղ անձնական նպատակներով տեղեկու-

յուններ են կորզում ստորադրյալներից՝ գործադրելով անընդունելի միջոցներ: Այլ հրամանատարներ անխտիր նշանակություն են տալիս անանուն նամակներին ու ակնհայտ մատուցություններին: Երկու դեպքում էլ նրանք վերջին հաշվով ոչ միայն օգուտ չեն քաղում, այլև թուլացնում են իրենց բարոյական ազդեցությունը ստորադրյալների վրա:

րեն ասած՝ նրա լրացրած ցուցակը, առաջին էջին ծանոթանալուց հետո, նետեցի գրասեղանի գլորոցը և այլևս չանդարձա դրան՝ վզալով, որ դա սուբյեկտիվ մտեցման արդյունք է: Հետագայում պարզվեց, որ բոլոր սպաները գործնականում բարեխղճորեն են կատարում իրենց պարտականությունները, հարկավոր է միայն մոբիլիացանել նրանց ջանքերը:

Հրամանատարը գործնական պարապմունք է անցկացնում արգելքների գոտում
 Командир проводит практические занятия на полосе препятствий
 Commander is conducting practical training on the obstacles

Բերնմ պետ — ստորադրյալ հարաբերության ձևավորման մի բնորոշ օրինակ իմ անձնական փորձից:

Շատ տարիներ առաջ, երբ Հեռավոր Արևելքում ընդունում էի Խորհրդային Միության ՁՈՒ-ի դիվիզիաներից մեկը, հանդիպեցի մի այսպիսի փաստի: Դիվիզիայի նախկին հրամանատարը, չարությունք լրված սպայական կազմի նկատմամբ, նրանց բնութագրել էր անձը վիրավորող, թույնով լի բառերով ու արտահայտություններով: Նա բոլորին մեղադրում էր այն բանում, որ դիվիզիան անբավարար գնահատական է ստացել ԽՍՀՄ ՁՈՒ-ի գլխավոր տեսչության կատարած ստուգման ժամանակ: Անկեղծ-

քերը, չնսնայցնել սպայական պատիվն ու արժանապատվությունը, նրանց աշխատանքը գնահատել ըստ արժանվույն և անձնական օրինակով հասնել այն բանին, որ նրանք իրենց գիտելիքները, հմտությունն ու եռանդը ծառայեցնեն դիվիզիայի մարտական պատրաստության բարձրացմանը: Եվ շուտով արդյունքն իրեն վզալ տվեց. չորս ամիս հետո երկրորդ ստուգման ժամանակ արդյունքը միանգամայն բավարար էր, իսկ մի քանի բնագավառում՝ նույնիսկ լավ:

Ծառայության մեջ իրարանցումը հաճախ ավելի վնասաբեր է լինում, քան դանդաղությունը: Եթե դանդաղությունը կարող է խափանել գործի

ընթացքը, ապա իրարանցումը խանգարում է նրա ուղղվածությանը: Ձեռ ու ոտ ընկնող հրամանատարը և՛ իր ժամանակն է անտեղի վատնում, և՛ ստորադրյալների ժամանակն է անտեղի խլում. նա վերջիններիս գրկում է անհրաժեշտ ինքնուրույնությունից, խցկվում է մանրուքների մեջ, մի գործ չավարտած՝ կառչում է մեկ ուրիշից, բոլորին շտապեցնում, շեղում է գործից, դրանով իսկ կարգուկանոնի և հանգիստ գործելակերպի փոխարենն առաջ է բերում իրարանցում ու խառնաշփոթ:

Գործողությունների ու պահանջների *հետևողականությունը* հրամանատարի կարևորագույն հատկանիշներից է, առանց որի ցանկացած գործում հաջողությունը կհաստ կլինի:

Եթե հրամանատարն այսօր պահանջում է մի բան, վաղը դրան հակասող մեկ ուրիշ բան, եթե այսօր պատժում է մի բանի համար, որի վրա երեկ ուշադրություն չէր դարձնում, ապա նա կորցնում է իր նկատմամբ վստահությունը և, գործելով բոպեական տպավորության տակ, անարդարացի դեկավարի անուն է վաստակում: Եվ միանգամայն հասկանալի է, որ նրա կարգադրություններն անհրաժեշտ հավատ չեն ներշնչում, սպասվող արդյունքը չեն տալիս: Եթե պորամասի սպաներն արդեն վարժվել են այն բանին, որ այսօրվա հրամանը վաղը չնղյալ է հայտարարվելու կամ հրամանը մի գումարտակում (դիվիզիոնում) կատարվում է, մյուսում չի կատարվում, այդ սպաներն այլևս չեն հավատում հրամանների ու պահանջների կայունությանը:

Կսիտավի այն հրամանատարը, որի մտքով կանցնի բարոյական ազդեցություն գործել ու հարգանք ձեռք բերել ամբոխասիածությանը: Այդպիսի ձգտումը կարող է հանգեցնել միայն ժամանակավոր հաջողության, բայց, ըստ էության, վերջնական արդյունքը հակառակը կլինի:

Այդպիսի հրամանատարները, չկարողանալով պահպանել ծառայության պահանջների և անձնական հարաբերությունների սահմանները, երևակայում

են, թե տևավարությունը իրենց կկապի հասարակության հետ: Ճիշտ հակառակը. նման երևույթը բացասաբար կանդրադառնա ծառայության վրա, եթե չպահպանվի պետի ու ստորադրյալի միջև եղած պատշաճ սահմանը: Միշտ պետք է նկատի ունենալ, թե պորամասի հրամանատարն ինչ եղանակով ու միջոցներով է ուզում շահել ստորադրյալների սերն ու համակրանքը: Ինչպես կամայականությամբ, կոպտությամբ ու բռնությամբ, այնպես էլ անիշխանությամբ, տևավարությամբ, կարգուկանոնի խախտումների թողովություններն ու հարգանք վայելելու ձգտումը անընդունելի է և, վերջին հաշվով, կձախողի ամբողջ պորամասի մարտական պատրաստության գործընթացը: Ընդհակառակը, արդարամտությամբ, գործիմացությամբ, բարոյական ազդեցությամբ, խելամիտ խստությամբ ու հոգատարությամբ ձեռք բերված հեղինակությունը միշտ էլ գնահատելի է:

Որքան տևավարությունն է անհանդուրժելի, նույնքան էլ՝ *ամբարտավանությունը*: Ստորադրյալների ինքնասիրության նսեմացումը բողոքովին էլ չի նպաստում պետի նկատմամբ հարգանքի ավելացմանը: Ընդհակառակը, իսկական հարգանքի են արժանանում նրանք, ովքեր տեղի-անտեղի չեն ցուցադրում իրենց առավելությունները, չեն գոռոպանում իրենց իրավունքներից և իշխանությունից: Ձորամասի հրամանատարի իրավունքներն ու իշխանությունն այնքան մեծ են, նրա դիրքն այնքան բարձր է, որ միանգամայն անհիմաստ է դրանք դրոշակ դարձնելը:

Իրավունքներն ու իշխանությունը չարաշահելը նույնքան վնասակար է, որքան դրանք անգործության մատնելը: Սեփական իրավունքներից պետք է օգտվել այնպես, որ չխախտվեն ստորադրյալների իրավունքները: Ձորամասի հրամանատարը, դիտողություն և նկատողություն անելով ստորադրյալներին, պետք է ոչ միայն պահպանի սեփական արժանապատվությունը, այլև թույլ չտա ստորադրյալների ինքնասիրությունը

վիրավորող որևէ արտահայտություն: Անտեղի ձայնը բարձրացնելը, ավելորդ ու հեզնական շարժումները, արհամարհական կեցվածքը, կծու արտահայտությունները՝ այս ամենը ոչ մի լավ բանի չեն հանգեցնի: Ոմանք կարծում են, թե դրանով ավելի ուժեղ տպավորություն կգործեն, ավելի մեծ նշանակություն կհաղորդեն իրենց դիտողությանը: Բայց դա սխալ մտայնություն է: Հանգիստ, վուսպ դիտողությունը շատ ավելի ներգործում, ազդեցիկ է, քան չափից դուրս բորբոքվելը: Առաջինը միանգամից պինաթափ է անում մեղավորին, երկրորդը որոշ պահերի հնարավորություն է ստեղծում, որ մեղավորն օգտվի հրամանատարի անզուշտությունից: Անվերջանալի գոգոռոցները աստիճանաբար այնքան սովորական են դառնում, որ դրանց այլևս ոչ մի նշանակություն չեն տալիս: Ով չի խնայում ստորադրյալի ինքնասիրությունը, նա դրանով իսկ վնաս է հասցնում սեփական արժանապատվությանը:

Եվս մի թերություն, որը շատ հաճախ նույնպես վնասում է գործին: Դա մանրուքներից կտռելն է կամ, ինչպես ասում են, «նյարդեր սղոցելը»: Դա նշանակում է, մինևույն հարյը անընդհատ կրկնելով, ձանձրացնել ստորադրյալին՝ չկարողանալով նրան ստիպել անհապաղ կատարելու պահանջը:

Արդարամտությունը պետք է լինի ստորամասի հրամանատարի բոլոր գոր-

ծողությունների գլխավոր շարժիչ ուժերից մեկը: Այդ պահանջը շատ հաճախ խախտվում է սպաների ատեստավորման ժամանակ, կոչման կամ նշանակման ներկայացնելիս: Նման խախտումներից հետո, երբ ի հայտ է գալիս անարդարությունը, ստորամասի ստորաբաժանումներում լավում են փափսոցներ, ասեկոսներ, գաղտնի քննարկումներ, որոնք խիստ բացասաբար են անդրադառնում հրամանատարի հեղինակության վրա:

Ձորամասի հրամանատարի հեղինակության բարձրացման համար պակաս կարևոր չէ նաև նրա *առողջ կենցաղը*, ծառայությունից դուրս նրա նիստուկայքը:

Ձորամասի հրամանատարը պետք է օժտված լինի ստորադրյալներին մինչև վերջ ուշադիր լսելու, նրանց ճիշտ ու գործնական առաջարկությունները հաշվի առնելու ունակությամբ: Նա մշտապես պետք է կատարելագործի իր մասնագիտական և ընդհանուր գիտելիքները, խստորեն կատարի համապորային և այլ կանոնադրությունների պահանջները:

Միայն նշված բոլոր պայմանների կատարումը կապահովի հրամանատարի ձևավորումը որպես անձնակազմի այնպիսի ղեկավարի, որի հետևից անվերապահորեն կգնան ստորադրյալները ինչպես խաղաղ պայմաններում, այնպես էլ մարտի դաշտում:

БОЕВАЯ ПОДГОТОВКА

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ КОМАНДИРА В ОТНОШЕНИЯХ НАЧАЛЬНИК — ПОДЧИНЕННЫЙ

М. С. САРКИСЯН, генерал-майор

РЕЗЮМЕ

Велика роль командира в деле формирования вооруженных сил, повышения их боеготовности и патриотического воспитания личного состава.

Идейная зрелость, высокие моральные качества, знание своего дела и инициативность — вот те качества, которыми сегодня должны обладать командиры и офицеры. Принципиальное значение имеют и такие качества, как умение почувствовать и оценить новое, передовое, работать над повы-

шением своих знаний, брать на себя ответственность, проявлять требовательность к себе и к другим, дружелюбие. Для всестороннего руководства процессами боевой подготовки личного состава частей (подразделений), обучения и воспитания военнослужащих необходимо, чтобы в командире сочетались лучшие качества высококвалифицированного специалиста в области военного дела, воспитателя и умелого организатора.

Командир—единоначальник и несет полную ответственность за боевую и мобилизационную готовность вверенной ему части, за успешное выполнение боевых задач, за воинскую дисциплину и морально-психологическое состояние личного состава, безопасность воинской службы, внутренний порядок, за состояние и сохранность вооружения, военной техники и иных материальных средств, за медицинское, финансовое, социально-правовое и бытовое обеспечение.

Командир обязан неуклонно и последовательно проводить в жизнь политику государства в области обороны, постоянно совершенствовать свою профессиональную подготовку и методы руководства частью (подразделением), умело вести работу с кадрами. Он должен иметь такой уровень подготовки, чтобы мог обучать офицеров и личный состав искусству ведения боя.

Очень важно добиться того, чтобы офицеры выполняли свои служебные обязанности по внутренней убежденности, сознательно, с любовью, а не из страха получить взыскание.

Последовательность в действиях и требованиях является одним из важнейших качеств командира. *Справедливость* должна быть одной из главных движущих сил всей его деятельности.

Всегда следует помнить, что унижение достоинства подчиненных не только не способствует утверждению авторитета начальника, но порой сильно вредит делу. Права и власть командира настолько велики, что нет никакой необходимости демонстрировать их, а злоупотреблять ими столь же опасно, сколь и предавать их забвению.

Командир должен уметь до конца выслушивать подчиненных, учитывать их дельные и разумные предложения. Он должен постоянно работать над повышением своих профессиональных и общих знаний, строго соблюдать требования общевоинских уставов.

Только выполнение этих требований может обеспечить становление командира в качестве истинного руководителя личного состава, за которым безусловно пойдут все подчиненные как в условиях мирной жизни, так и на поле боя.

COMBAT TRAINING

THE ISSUES OF FORMING THE PERSONALITY OF A COMMANDER WITHIN THE RELATIONSHIP OF CHIEF-SUBORDINATE

M. S. SARKISSIAN, Major-General

SUMMARY

Role of the commander in building the armed forces, increase of the combat readiness and patriotic education of the personnel is enormous.

The ideological maturity, high moral qualities, professionalism and initiative — these are the qualities, necessary for commanders and officers. Such qualities, as the ability to feel and appreciate the new, the advanced, increasing the knowledge, to undertake the responsibility, to be exigent to self and to others, amicable are also of great importance. The universal management of the combat training of the units' personnel, education and bringing up of the servicemen require the combination of the best qualities of a high-level specialist in the sphere of military art and of the educator and skillful organizer within the personality of commander.

Commander has undivided authority and is completely responsible for the combat and mobilization readiness of the unit entrusted to him, for successful fulfillment of the combat tasks, for military discipline and moral-psychological state of the personnel, safety of a military service, internal order, for condition and safety of the armament, military equipment and other material means, for medical, financial, social-legal maintenance and logistics.

Commander is obliged to embody steadily and consistently the policy of the state in defence, to improve constantly the professional training and methods of unit management, to work skillfully with the staff. He must be on the level of preparation, enabling him to train officers and personnel in the art of combat conduct.

It is very important to achieve the level where the officers carry out the official duties, first of all, by internal persuasion, consciously, with love, instead of doing so based on the fear to be punished.

The consistency in actions and demands is one of the main qualities of commander. The fairness should be one of the basic impellents of his activity.

One should always remember, that the humiliation of the dignity of the subordinated does not strengthen the authority of the commander, but sometimes strongly harms the ongoing work. The rights and the authority of the commander are so great, that there is no need to demonstrate them; abusing them is as dangerous, as to consign to their oblivion.

Commander should be able to hear out the subordinated, to take into account their efficient and reasonable proposals. He should constantly work on increasing their professional and general knowledge, strictly observe the requirements of the Army charters.

Only the fulfillment of these requirements can ensure the forming up of the commander as a real leader of the personnel, who will follow him in peace conditions, as well as on a battlefield.

ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՉՈՐՔԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՎՏՈՍՏԱՏԱՅՎԱԾ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ

ՄԱՐՏԱՎԱՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՈՐՈՇՄԱՆ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ՄՈԳԵԼԱՎՈՐՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ՄԱՐԴՎԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՆԻ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ՇՈՒՐՉ

*Լ. Ա. ՄԱՐՏԻՐՈՍՈՎ, գեներալ-մայոր, Ա. Ե. ՄԱՐԳՅԱՆ, փոխգնդապետ,
տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, Ռազմական գիտությունների
ռուսաստանյան ակադեմիայի ակադեմիկոս*

Վերջին 40 տարիների ընթացքում աշխարհի վարգաւեած պետություններում մշակվել և ստեղծվել են պորթերի ավտոմատացված կառավարման բազմաթիվ մարտավարական համակարգեր, բայց դրանցից շատ քչերն են ստացել գործնական կիրառություն: Դրա պատճառն այն է, որ նման համակարգեր մշակողները հաշվի չեն առել այն հանգամանքը, որ այդպիսի համակարգերում գլխավորը ոչ թե տեխնիկական միջոցների համալիրն է, այլ հրամանատարը (որոշում ընդունող անձը): Հաշվի չեն առնվել նաև որոշման ընդունման մոդելների և իրական գործընթացի միջև եղած տարբերությունները: Այդ երկու հանգամանքներն էլ պետք է հաշվի առնել մարտի ժամանակ որոշման ընդունման գործընթացի մոդելավորման մեջ:

Մարդկային գործոնը էական ազդեցություն է ունենում մարտական իրավիճակում որոշման ընդունման ընթացքի վրա: Դրա հաշվառումը հատկապես կարևոր է հետևյալ տիպերի հարցերին պատասխանելու համար. ինչու՞ որոշանձնավորություններ ունեն ավելի լավ ցուցանիշներ, քան մյուսները, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է այնպիսի կարևոր որոշումների ընդունմանը, որոնք կապված են մեծ ռիսկի հետ, որն է անհաջող որոշման պատճառը, որոշման ընդունման գործում ի՞նչ դեր կարող են ունենալ դրան օգնող ավտոմատացված

համակարգերը (փորձաքննական համակարգերը), ի՞նչ հիմնարար սկզբունքներ կարող են օգտակար լինել նման համակարգերի մշակման համար:

Հենց այդ հարցերն են քննարկվում սույն հոդվածում:

Այստեղ որոշման ընդունում ասելով հասկացվում է տեղեկություն համապատասխան գործողությունների փոխակերպելու գործընթացը: Տվյալները պետք է հավաքվեն կամ ձեռք բերվեն, վերախմբավորվեն, ստուգվեն, հաստատվեն, գտնվեն և մատչելի դարձվեն (թեստավորվեն) հավաստիության ու հետևողականության առումով ստուգման համար: Դրանք պետք է լինեն առավելագույն չափով նշանակալից, հարաբերակցվեն մյուս տվյալների հետ, պետք է վերամշակվեն (վերագեներացվեն), իմաստավորվեն և ստուգվեն ճշտության առումով: Դրանից հետո պետք է կատարվի ստացված տվյալների իմաստի վերաբերյալ այլընտրանքային վարկածների ու եզրահանգումների վերջնամշակում (ստացված տեղեկության անորոշության նկատառումով): Մշակված վարկածների հիման վրա վերջում պետք է որոշվեն և գնահատվեն այլընտրանքային գործողությունները (գործողությունների հաջորդականության հարցում ամկա անորոշության նկատառումով): Այնուհետև ամբողջ գործընթացը պետք է կրկնողաբար վերատադրվի նոր ստացված տե-

ղեկույթի հաշվառմամբ, նոր վարկածներին ու եպրահանգումների մշակմամբ և հին տեղեկույթի հաստատմամբ կամ մերժմամբ, մինչև որ ընդունվի որոշումը: Սովորաբար դա կատարվում է ի պատասխան ինչ-որ մի արտաքին պատա-

- 2. որտեղ է գտնվում հակառակորդը (տեղաբաշխումը),
- 3. ինչ է անում նա (մտադրությունները),
- 4. ինչպես նա կարող է ինձ առավելագույն վնաս պատճառել,

Ճակատային բնագծում օպերատիվ որոշման ընդունման ավանդական եղանակ
 Традиционный метод принятия оперативного решения на фронтовом рубеже
 Traditional method of operational decision-making on front-line
 («История второй мировой войны», т. VII, М., 1975)

հույթի, որ տեղի է ունեցել ժամանակային բնագծում կամ կամայական իրավիճակում: Համեմատյալ դեպս, հիմնական իմաստը կայանում է իրադարձություններից տեղեկույթի կորսման և արագորեն վարկածներ ու եպրահանգումներ ստանալու նպատակով այդ տեղեկույթի օգտագործման ունակության մեջ: Ի դեպ վարկածների ու եպրահանգումների մշակումը պետք է ուղեկցվի դրանց նշանակության, փոխներգործման ու հետևանքների մշտական գնահատմամբ:

Դեռ մինչև վերջերս ՄՄՆ-ի բանակում հրամանատարի գործողությունների արդյունավետությունը համարյա ամբողջովին կախված էր նրա ընդունակությունից՝ հիշելու և գործելու «հրամանատարի աղոթատեսուրին» համապատասխան, այն է.

1. որտեղ եմ գտնվում ես (իրավիճակը),

- 5. ես ինչ ունեմ նրան հակադրելու համար,
 - 6. ինչպես ես կարող եմ նրան հակադրել,
 - 7. համապատասխանում են արդյոք իմ գործողությունները ժամանակի, տեղափոխությունների, ռեզերվների, վարքի տրամաբանության հաշվեկշռին,
 - 8. որքան ժամանակ ինձ նից կխլի...
 - 9. որքան ժամանակ նրանից կխլի...
 - 10. ինչ կլինի մեկ ժամ հետո, 6 ժամ հետո...
 - 11. որն է առավել կարևոր անելիքը հենց հիմա,
 - 12. ինչպես կարող եմ ես այդ անել, և այլն:
- Սակայն այսօր արդեն «հրամանատարի աղոթատեսուրից» օգտվելը խիստ դժվարացել է, որովհետև՝
- աճել է մարտի դաշտում իրադարձությունների դինամիկությունը,

— լինում է չսոված տեղեկության չափազանց մեծ ներհոսք,

— սահմանափակ են մարդու հնարավորությունները տվյալների վերամըշակման գործում:

Ինչպես հայտնի է, ճակատամարտում կրած պարտությունը հրամանատարներից մեկի թույլ տված մեկ կամ ավելի էական սխալների հետևանք է լինում (գիտակցված անձնագոհության ռազմավարության դեպքն այստեղ չի քննարկվում): Սովորաբար այդ սխալները լինում են հետևյալ տիպի.

— հակառակորդի գերազանցող, հավասար կամ ավելի թույլ, բայց լավ պաշտպանված ուժերի դեմ առանց հանկարծակիության գործոնի պայքարի մեջ մտնելը,

— հակառակորդին իր վրա գերազանցող ուժերով հարձակվելու հնարավորություն տալը,

— հակառակորդի հավասար ուժերին յուրային պորքերի մասնատման հնարավորություն տալը՝ դրանով իսկ յուրաքանչյուր հատվածում ենթարկվելով գերազանցող ուժերի ճնշմանը,

— հակառակորդի հավասար կամ ավելի փոքր ուժերին յուրային պորքերի վրա հանկարծակի հարձակում գործելու հնարավորություն տալը:

Այս սխալները հիմնականում կատարվում են հետևյալ ոլորտներում. պատճառի՝ «ես չգիտեմ», վարկածի՝ «ես չհասկացա», եպրահանգման՝ «ես չքննեցի», գործողության՝ «ես չարեցի»:

Սխալների այս տիպերից յուրաքանչյուրը քննենք կառավարման ավտոմատացված համակարգերին ներկայացվող պահանջների մշակման տեսանկյունից:

Քանի որ, համաձայն Շենոնի տեսության, տեղեկություն պարունակվում է միայն փոփոխության մեջ, և միայն փոփոխություններն են, որ նկատվում են և արժեք են ստանում ինչ-որ մշտական ֆոնի վրա կամ անփոփոխ համատեքստում, ապա հրամանատարի հիմնական խնդիրն է՝ որոշել հակառակորդի տեղաբաշխումն ու առաջ քաշել վարկածների համընդգրկուն հավաքածու և դրանք

օգտագործել որպես հիմք հետախուզական միջոցների ռեսուրսների օգտագործման համար: Ընդ որում հրամանատարն այդ ռեսուրսները պետք է օգտագործի հետևյալ երկու առումով.

— գլոբալ՝ վարկածների հավաքածուի ստուգման համար,

— կոնկրետ՝ նշանակետերի վերաբերյալ կոնկրետ (մանրամասն) տեղեկությունների ստացման (ճշգրտման) համար:

Եվ, վերջապես, հրամանատարը պետք է կանխատեսի այն եղանակները, որոնցով հակառակորդին կարող է հաջողվել իրեն թյուրիմացության մեջ գցել կամ պրկել (մասնավորապես՝ ՌԷՊ-ի միջոցներով) մարտի դաշտի վերաբերյալ տեղեկություններ: Ուստի նա պետք է միջոցներ ձեռնարկի տեղեկության այլ աղբյուրների ստեղծման կամ հակառակորդին հակադրելու ուղղությամբ:

«Ես չգիտեմ» իրավիճակի կանխման նպատակով ավտոմատացված համակարգերի կիրառությունն ունի հետևյալ իմաստը: Հրամանատարը պետք է գիտենա, թե ցանկացած տվյալ պահին վրածածկված (ծածկված) տարածքների, պարամետրների և այլ առումներով ինչ տեղեկություններ պետք է ստանա և կարող է ստանալ իր հետախուզական կամ այլ միջոցներով: Դրա համար նրան անհրաժեշտ է մի տեսասարք, որում ներկայացված լինի մարտի դաշտը՝ յուրաքանչյուր հատվածի համար հետևյալ կառավարող տեղեկության ցուցանշումով.

ա) հետախուզության բոլոր միջոցների ընթացիկ և ծրագրվող տեղաբաշխումը ըստ դրանց տիպերի,

բ) տեղանքի այն ընթացիկ վրածածկումը, որն ապահովված է հետախուզության միջոցներով,

գ) կառավարվող հաճախականությունները,

դ) ժամանակը՝ սկսած վերջին շրջապնման պահից,

ե) վրածածկումը՝ նախորդ վերջին շրջապնման դրությամբ,

զ) անհրաժեշտ սենոուն ուշադրության գոտիներն ըստ հետախուզության

միջոցների տիպերի և փոփոխականների տեսակների,

ե) տեղեկությունի մշակման (ցուցանալու) գրաֆիկը (պլանը),

ը) հայտնաբերման ՌՏԿ-ների ու դրանց բանեղակարգերի բաշխումը,

թ) առկա պենքը՝ ստացված տվյալների իրացման համար,

ժ) տվյալների ստացման և դրանց հնարավոր կիրառման ժամանակի այլընտրանքները:

Ինչը հատկապես կարևոր է, դա այն է, որ այդ տեղեկությունը անհրաժեշտ է դիտարկել մարտի դաշտում տեղի ունեցող գործողությունների վերաբերյալ վարկածների հետ առնչելով:

«Ես չհասկացա» թեպետ մուտքային տեղեկությունի անորոշության հետևանք է լինում: Այս անորոշությունը կարող է ունենալ երկու պատճառ.

— մարտի դաշտում տեղի ունեցող գործողությունների պատկերը թաքնված է, ակնհայտ չէ (այսինքն՝ բացահայտ կերպով ներկայացված չէ) ստացվող տեղեկությունի հոսքի մեջ,

— եղած փաստերի հիման վրա չեն պարզացվել այլընտրանքային վարկածներ հակառակորդի տեղաբաշխման և նրա մտադրությունների մասին, ինչը պետք է պուգակցվեր համապատասխան ստուգմամբ և նոր՝ հաստատող, փաստերի որոնմամբ:

Հրամանատարը պետք է ստեղծի մարտադաշտի «պայական» կամ «հասկացության» մոդելը՝ մշտապես ստուգելով դրա ռեալությունը և ըստ այդմ այն ենթարկելով փոփոխությունների: Եթե նրա մոդելը էսպես հեռանա ռեալությունից, ապա հրամանատարի ընդունած որոշումը համարժեք չի լինի: Խոսքը չի վերաբերում նշանակետերի տեղորոշման սխալների կամ տեղեկությունի հնացմանը. մենք նկատի ունենք հրամանատարի ունակությունը՝ կանխատեսելու ու նախատեսելու համապատասխան քայլեր և միաժամանակ սեփական կանխատեսումներն ստուգելու: Ժամանակակից մարտի դիսամիկ իրավիճակներում դրա հետևանքով անհրաժեշտ է դառնում, որ հրամա-

նատարն ունենա որոշ ընտրված մեծություներն իր «փոփոխության արագության» պարզացած պայման:

Հրամանատարին օգնության տեխնիկական միջոցների (փորձաքննական համակարգերի) ներմուծումը «ես չհասկացա» իրավիճակի կանխման նպատակով նույնպես հանգեցնում է երկու պարզելի.

— տեղեկությունի ազդանշան/աղմուկ հարաբերության մեծացման համար տեղեկությունի մշակման (ստան, համահարաբերակցման, ընդհանրացման) այնպիսի ծրագրերի ստեղծմանը, որոնք ապահովեն որոշման ընդունում առանց ժամանակային հապաղումների չարդարացված աճման,

— այնպիսի ծրագրերի ստեղծմանը, որոնք ապահովեն ռազմադաշտից ըստացվող տվյալների ներքին իմաստի բացահայտումը և դրանց ներկայացումը միայն հակառակորդի տեղաբաշխման ու նպատակների վերաբերյալ այլընտրանքային վարկածների ձևով:

Հակառակորդի ուժերի տրված տեղաբաշխման ու դրա փոփոխման արժեքները, ինչպես և նրա հնարավոր մղտադրությունների վերաբերյալ եզրահանգումները կարող են բխեցվել այնպիսի գործոնների հստակ ըմբռնման հիման վրա, ինչպիսիք են.

ա) հակառակորդի նպատակները, հնարավորությունները, հայեցակարգը և հետագա գործողությունները,

բ) շրջապատող միջավայրը (եղանակը և տեղանքը),

գ) հակառակորդին հայտնի գործողությունները,

դ) տվյալների անորոշությունը:

Սակայն, քանի որ այս կերպ ստեղծված պատկերը համարյա թե միշտ թերի ու հնացած կլինի կամ ինչ-որ առումներով անորոշ, ապա այն միշտ պետք է դիտվի որպես մի վարկած, որն անհրաժեշտ է ստուգել և/կամ բարելավել կամ նրանից հրաժարվել հոգուտ հակառակ վարկածի: Այս ոլորտում կարող է շատ օգտավետ լինել արհեստական ինտելեկտի կիրառությունը:

«Ես չքննեցի» թեպը հիմնականում վրիպման կամ գործողությունների հաշորդականության անորոշության հետեւում է լինում: Այն կարող է հրամանատարին մարտավարական ծուղակ գցել: Դրա հետ մեկտեղ նա կարող է մտքում պահել և փորձել իր պլաններում ու գործողություններում օգտագործել տեղանքի ծայրերի, եղանակի անկանոն առավելությունները, հակառակորդի սխալները, անգամ երջանիկ պատահականությունները: «Ինչպե՞ն էս կարող եմ առավելություններ ստանալ այս իրավիճակում»՝ ահա այն հարցը, որը հրամանատարը պետք է մշտապես տա ինքն իրեն, նույնիսկ այն դեպքում, երբ ծանր կացության մեջ է սխալի կամ տվյալների բացակայության («ես չգիտեմ») կամ կեղծ վարկածի («ես չհասկացա») հետևանքով:

Ավտոմատացված միջոցների օգտագործումը «ես չքննեցի» իրավիճակի կանխման նպատակով ունի որոշ երկվություն: Հրամանատարը պետք է գիտակցի, մի կողմից, իրենց և թշնամու հնարավորությունների ու իրավիճակների, եղանակի ու տեղանքի պայմանների և, մյուս կողմից, ռազմական նպատակների հարաբերակցությունը, որպեսզի մշակի տրամաբանորեն հիմնավորված գործողություններ: Նա պետք է նաև հնարավորություն ունենա գնահատելու այդ գործողությունների հետևանքները, որպեսզի համեմատի դրանց թույլ և ուժեղ կողմերը:

Ժամանակակից արագընթաց պատերազմում առավել մեծ ուշադրություն պետք է դարձվի, այն բանին, որ հրամանատարին տրամադրվեն այնպիսի միջոցներ, որոնք նրան հնարավորություն տան արագ ըմբռնելու իրավիճակը որպես մի ամբողջություն, ի մի բերելու առկա սպառազինության, ժամանակի, ուժերի տեղաբաշխման և տեղափոխման արագության վրա հիմնված հնարավոր գործողությունները՝ առանձնացնելով հատուկ առավելությունները և հատուկ սահմանափակումները, նշված տվյալների հարաբերակցությունից բխեցնելու այնպիսի այլընտրանքների հավաքածուն, որոնք կատարվեն ճիշտ ժամանա-

կին, և գնահատելու այդ այլընտրանքների համեմատաբար ուժեղ և թույլ կողմերն ու կիրառման հետևանքները:

Այս ամենը ենթադրում է համակցված գրաֆիկական տեսասարքերի և արագագործ մոդելների կիրառում: Այս նպատակով արդեն կիրառվում է արհեստական ինտելեկտը:

Կարելի է ձեռքի տակ ունենալ ողջ էական տեղեկությունը, մշակել ճիշտ վարկածներ, ընտրել լավագույն գործողությունները, սակայն չկատարել դրանք: Կա «ես չարեցի» թեպի առաջ գալու երկու հնարավոր տարբերակ:

1. *Կաթվածահարություն.* այսինքն՝ գործելու լրիվ անկարողություն՝ «իրադարձությունների անխուսափելի ընթացքի» պարտոզգիական դիտում առանց միջամտության: Դա առաջանում է այն հուվական պայթյալի հետևանքով, որում ինչ-որ մի ներքին գործոն բախվում է հրամանատարի ընտրած գործողությունների ընթացքին:

2. *Թերագնահատում.* որոշում ընդունողը ճիշտ է ընտրում գործողությունը, սակայն սխալ է գործում կամ այն բանում, թե *ինչպես* (գործողության հատկորոշում), կամ՝ *երբ* (այսինքն՝ ժամանակի մեջ), կամ՝ մեկում և մյուսում միաժամանակ:

«Ես չարեցի» թեպի հաղթահարման գործում օգնության տեխնիկական միջոցների օգտագործումը ներառում է ինչպես կաթվածահարության հաղթահարումը, այնպես էլ թերագնահատման կանխումը: Կաթվածահարության հաղթահարման համար մեծ օգնություն կարող է լինել պասսիվության վճռորոշ հետևանքների կանխագուշակումը: Իսկ թերագնահատման կանխման հարցում կարող են օգտակար լինել արագ մոդելավորման մեթոդները:

Ստրեսի պայմաններում բախումների տեսության հիման վրա կարելի է առանձնացնել 5 տիպի վարք:

1. *Սնկոտրում համառություն.* ռիսկի վերաբերյալ տեղեկություն անտեսվում է, որոշում ընդունողը ինքնագոհ կերպով շարունակում է իր գործողությունները:

2. *Բայարձակ փոփոխականություն*. ստացված տեղեկությունն ոչ քննադատական մոտեցում ցուցաբերելով՝ նոր գործողությունների ձեռնարկում:

3. *Պաշտպանական խուսափում*. որոշում ընդունողը խուսափում է բախուժից որոշման ընդունումը հետաձգելու, պատասխանատվությունն այլ անձի վրա գցելու միջոցով՝ ընտրողաբար անընկալունակ մնալով շտկող տեղեկությունից և կատարմամբ:

4. *Գերգրգռվածություն*. որոշում ընդունողը երկընտրանքից փութագարորեն ելք է որոնում և խմայլախիտորեն կառչում է հապճեպ առաջարկված որոշումից, որն իրավիճակի անհապաղ կարգավորում է խոստանում, սակայն նա չի դիտարկում դրա բոլոր հնարավոր հետևանքները, ինչի պատճառ են դառնում հուզական գրգռվածությունը, միևնույն իրավիճակի շուրջ անընդհատ մտորումը և ճանաչողության ասեմանափակությունը (դրանք արտահայտվում են օպերատիվ հիշողության նվազմամբ և պատկերացումների պարզունակացմամբ): «Գերգրգռվածության» ծայրահեղ ձևը խուճապն է:

5. *Գրգռվածություն*. որոշում ընդունողը տանջալից կերպով փնտրում է գործին վերաբերող տեղեկություն, անաչառ կերպով հավաքում է այն և նախքան վերջնական որոշում կայացնելը մանրակրկիտ կերպով գնահատում է այլընտրանքները:

Առաջին երկու տիպի վարքը հաճախ հանգեցնում է բացասական արդյունքի: Երրորդ ու չորրորդ տիպերը կարող են կիրառվել հավաղեց, բայց ընդհանուր առմամբ նվազեցնում են մեծ կորուստներից որոշում ընդունողի խուսափելու հավանականությունը: Հինգերորդ դեպքը, թեև երբեմն անընդունելի է լինում, երբ, օրինակ, վտանգն անխուսափելի է և պահանջվում է ակնթարթային հակազդեցություն, սակայն սովորաբար լավագույն արդյունքն է տալիս:

Ընդհանուր առմամբ վարքի առավել նպաստավոր մոդելը «մտահոգված գրգռվածությունն» է, որի դեպքում մըշ-

տապես ակտիվ են լինում վարկածների ստուգմանը, ռիսկերի վերլուծությանը և գործողությունների մշակմանը ուղղված ընկալումը և դատողականությունը: Այսինքն՝ հրամանատարները և կառավարման ավտոմատացված համակարգերը (ԳԱՀ) պետք է հնարավորություն ունենան համագործակցելու նոր տեղեկությունից ակտիվ որոնման գործում՝ նպատակադրված կերպով ձգտելով պրտելու անբավարար տեղեկությունը, գտնելով հաստատող և հակասող տեղեկությունների, վարկածների և քննարկվող գործողությունների միջև խելամիտ հաշվեկշիռը:

Վերջում նշենք, որ կատարված վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հանրագումարի բերելու տեղեկությունից մշակման և պորբերի կառավարման վերաբերյալ որոշման տիպերը, որոշման ընդունման գործընթացի կառուցվածքները, ինչն արվում է օպերատիվ պրոբլեմների ու մշակման միջոցների հաշվառմամբ հրամանատարին օգնելու կոչված մարտավարական համակարգերին ներկայացվող պահանջների դասակարգման նպատակով:

Վերը շարադրվածից կարելի է անել հետևյալ ընդհանուր եզրակացությունները:

1. Որոշումների ընդունման օպերատիվության ու դրանց հիմնավորվածության բարձրացման խնդիրների լուծման համար, ինչպես նաև այդ որոշումների մշակման, իրագործման ու կատարման վերահսկման համար պորբերի կառավարման ավտոմատացված համակարգերում (ԶԿԱՀ) անհրաժեշտ է կատարել մոդելների ավտոմատացված համադրում տվյալների բազաների և գիտելիքների բազաների հայեցակարգի հիման վրա:

2. Հրամանատարի կառավարային գործունեության որակական կատարելագործման առավել հեռանկարային ուղղությունն է արհեստական ինտելեկտի կիրառությունն ի շահ որոշումների ընդունման և օպերայիաների պլանավորման, ինչպես նաև մարտական օպերայիաներում պորբերի կառավարման:

3. Կառավարման գործընթացների ինտելեկտուալացում կարող է կատարվել իրադրության վերաբերյալ տեղեկության հավաքման, համակարգման, մշակման, պահման և հաղորդման գործընթացների օպտիմալացման, որոշումների և մարտական գործողությունների տարբերակների մոդելավորման, պլանավորման ու ճշտման հիման վրա որոշումների ընդունման արդյունքների կանխատեսման, տեղեկության բաշխված մշակման լայն կիրառման, իրավիճակային կառավարման տեսության մեթոդների ու արհեստական ինտելեկտի ակտիվ կիրառման, շտաբների պաշտոնատար անձանց ինտելեկտուալ ընդունակությունների և մարդու հոգեբանական առանձնահատկություններն ու ունակությունները հաշվի առնող հաշվողական միջոցների հնարավորությունների ռապիդնալ ինտեգրման միջոցով:

4. Ձորքերի կառավարմանը ներկայացվող ժամանակակից պահանջների կատարման հիմքում պետք է դրվի ՁԿԱՀ-ի կառուցման նկատմամբ համակարգված մոտեցման սկզբունքը, ընդ որում ՁԿԱՀ-ը պետք է հանդես գա որպես տեղեկության բաշխված մշակմամբ տեղային հաշվողական ցանցերի ձևով միավորված կայանների համախումբ: Այդ համակարգի կազմի մեջ պետք է մտնեն առարկայական բնագավառի մոդելը, նոր տեղեկության ինտեխնոլոգիաների հիման վրա մոդելների վերլուծության ու համադրության միջոցները, փորձադրման միջոցները, որոշման ընդունմանն այնպիսի օգնող համակարգը, որը հաշվի առնի ստրեսի պայմաններում որոշում ընդունողների վարքի տիպերը: Մոդելավորման ինտեգրված

համակարգերի հայեցակարգը հնարավորություն կտա մեծացնելու մարտական գործողությունների բնորոշ թերի և ոչ ստույգ տեղեկության պայմաններում կառավարման արդյունավետությունը:

5. ՁԿԱՀ-ի կենսունակության և տեղեկության անվտանգության ապահովման համար տվյալների փոխանակման և կառավարման սեփական տեղեկության ցանցի օբյեկտները պետք է լինեն շարունակ և հիմք ունենան սեփական արտադրության տեխնիկան: Անհրաժեշտ է ընդունել սեփական տեղեկության անվտանգության հայեցակարգ:

Այսօր ոչ ոք չի թաքցնում, որ ամերիկյան DES պաշտպանական համակարգը, որը ԱՄՆ-ում ծածկագրման ստանդարտն է, կարող են բացահայտել կառավարական կապի և տեղեկության ռուսաստանյան դաշնային գործակալության ապագա տեսագրողները, իսկ խորհրդային ԳՈՍՍ-ը՝ ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության գործակալության աշխատակիցները:

6. Բարձր ինտելեկտի ՁԿԱՀ-ների կառավարման համար անհրաժեշտ են այնպիսի մասնագետներ, որոնք լավ են կողմնորոշվում օպերատիվ արվեստի, մարտավարության և վորատեսակների կիրառման հարցերում, տիրապետում են մաթեմատիկական մոդելավորման մեթոդներին, գիտեն կառավարման տեսության, համակարգերի տեսության, համակարգված վերլուծության, օպերացիաների հետազոտման և որոշումների ընդունման հիմունքները, որոշակի գիտելիքներ ունեն արհեստական ինտելեկտի բնագավառում և կարող են օգտագործել համակարգչային տեխնիկայի հնարավորությունները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. С. Смирнов. Хакер нордический. «Новая газета», N 46, 17—23 ноября 1997 г.
2. К. Шеннон. Работы по теории информации и кибернетике, пер. с англ. М., 1963.
3. L. Hezlewood, J. Fain, F. Abofathi, J. Haves, J. Mellroy and P. Davis. Executive aids for crisis management. Final Tech. Rep. CACI. Inc. AD. A 049954. August 31, 1977.
4. L. Janis, I. Mann. Decision Making. New York. Free Press, 1977.
5. Joseph Worl. Force Management Decision Requirements for Air Force Tactical Command and Control. IEEE Transaction on Systems, Man and Cybernetics, 1981, Vol. SMC—11, N 9.

ТАКТИКА. АВТОМАТИЗИРОВАННЫЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОЙСКАМИ

ОБ УЧЕТЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ФАКТОРА ПРИ МОДЕЛИРОВАНИИ ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ В БОЕВОЙ ОБСТАНОВКЕ

Л. А. МАРТИРОСОВ, генерал-майор, А. Е. САРКИСЯН, подполковник, доктор технических наук, академик Российской Академии военных наук

РЕЗЮМЕ

За последние 40 лет в развитых странах были разработаны и созданы многочисленные тактические системы автоматизированного управления войсками, однако лишь их малое число нашло практическое применение. Дело в том, что разработчики этих систем не учитывали того, что в подобных системах главным является не комплекс технических средств, а командир (принимающая решение личность).

Для выработки требований к системам поддержки принятия решений необходимо проанализировать процесс принятия решения. Под принятием решения здесь понимается процесс перевода информации в соответствующие действия.

Данные должны быть собраны или получены, перегружены, проверены, подтверждены, отфильтрованы и приведены в доступный для контроля на достоверность (тестированы) и последовательность вид. Они должны быть максимально значимы, скоррелированы с другими данными, должны быть переработаны (перегенерированы), осознаны и проверены на истинность. Затем необходима доработка альтернативных гипотез и выводов относительно смысла полученных данных (вследствие неопределенности полученной информации). На основе выработанных гипотез должны быть определены альтернативные действия (вследствие неопределенности в последовательности действий). Затем весь цикл воспроизводится с учетом вновь полученной информации, с разработкой новых гипотез и выводов и подтверждением или отказом от старой информации.

Как известно, поражение в сражении (бою) является следствием одной или нескольких существенных ошибок, допущенных одним из командующих (командиров). Эти ошибки лежат в основном в следующих сферах: причины («я не знал»), гипотезы («я не понял»), вывода («я не рассмотрел»), действия («я не сделал»).

Поскольку информация по теории Шеннона содержится в изменениях, происходящих на каком-то постоянном фоне или в постоянном контексте, то главная задача командира заключается в определении дислокации противника и выдвижении всеобъемлющего набора гипотез, а также в их использовании в качестве базы для использования своих разведывательных средств.

Для преодоления ситуации «я не знал» командир должен располагать информацией о перекрытии территории, параметрах и возможности получения сведений от своих разведывательных средств в любой момент времени. Для этого ему необходим дисплей, на котором бы отображалось поле боя с индикацией необходимой управляющей информации о каждом участке местности. Кроме того, командир должен обладать способностью предвидения и проверки своих предположений, т. е. развитым чувством «на скорость изменения» некоторых избранных параметров.

В деле преодоления ситуации «я не понял» существенную помощь командиру может оказать применение искусственного интеллекта.

Возможны два варианта возникновения ситуации типа «я не сделал»: парализованность, когда вследствие эмоциональной борьбы в душе человека возникает полная неспособность к действию, и недооценка, когда принимающий решение принимает правильное решение, но ошибается в том, как сделать, или *когда* сделать, или и в том, и в другом. В деле преодоления состояния парализованности может большую помощь оказать предвидение решающих последствий пассивности, а недооценки—применение быстродействующих моделей.

На основании вышеизложенного наиболее перспективным направлением в области качественного усовершенствования управленческой деятельности командира следует считать применение технологии искусственного интеллекта при условии подготовки соответствующих квалифицированных специалистов.

TACTICS. AUTOMATED SYSTEMS OF TROOPS' MANAGEMENT

ABOUT TAKING INTO ACCOUNT THE HUMAN FACTOR IN MODELING DECISION MAKING PROCESS UNDER BATTLE CONDITIONS

L. A. MARTIROSSOV, Major-General, A. E. SARKISSIAN, Lieutenant-Colonel, Doctor of technical sciences, Academician of Russian Academy of Military Sciences

SUMMARY

For the last 40 years numerous tactical automated systems of troops' management were created and worked out in the developed countries, however only the small number were put into practice. The thing is, that the developers of these systems did not take into account that in such systems the main is not the complex of technical means, but the commander (decision-maker).

In order to develop the requirements to decision-making support systems it is necessary to analyze the process of decision-making. The decision-making is understood as the process of transformation of the information into appropriate actions.

The data should be assembled or received, rearranged, checked, confirmed, filtered and put into available format for the control on reliability (testing) and sequence. They should be significant to the maximum, correlated with other data, should be processed (regenerated), realized and checked for validity. Then it is necessary to complete the processing of the alternative hypotheses and conclusions concerning the meaning of received data (due to uncertainty of the collected information). The alternative actions must be defined on the basis of developed hypotheses (due to uncertainty in the sequence of actions). Then the whole cycle is reproduced taking into account the updated information, with developing new hypotheses and conclusions, confirming or rejecting the old information.

As it is known, the defeat in a combat is a consequence of one or several essential mistakes made by one of the commanders. These mistakes mainly are

in the following spheres: reasons («I did not know»), hypothesis («I did not understand»), conclusion («I did not consider») and action («I have not done»).

As the information according to the theory of Shannon is kept in changes, occurring on any constant background or in a permanent context, the main task of commander is to determine the enemy's dislocation and advance comprehensive set of hypothesizes, and to use them as basis for using its reconnaissance means.

To overcome situation «I did not know» commander should possess the information on covering a territory, parameters and opportunity of data collection from the reconnaissance means at any moment of time. For this purpose he needs a display, which shows a battlefield with indication of the necessary managing information about each site of district. Besides, commander should be able to predict and check the assumptions, i.e. advanced feeling of «speed of changes» of some selected parameters.

While overcoming situation «I did not understand» the application of artificial intelligence can efficiently support the commander.

The situation «I have not done» has two possible variants to appear: paralysis, when due to the emotional struggle in the soul of the person the complete inability to act occurs, and underestimation, when decision-maker makes correct decision, but he is wrong in defining how to make, or when to make, or both together. While overcoming a condition of paralysis the prediction of decisive consequences of passivity can support, and in case of underestimation: use of high-speed models.

On the basis of the above-stated the application of technology of artificial intelligence is considered the most perspective direction in the field of qualitative improvement of administrative activity of commander only in conditions of training of appropriate qualified specialists.

ՌԱԶՄԱՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐՈՒՄ ՎԱՐՈՐԴԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐԶ (հոգեֆիզիոլոգիական տեսանկյուններ)

Վ. Հ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, կապիտան

Մարդատեխնիկական համակարգերում (մարդ—մեքենա համակարգ), որոնց թվին է պատկանում ռազմական ավտոտեխնիկական, հաճախ առավել քիչ հուսալի օդակը լինում է մարդը: Բայց այստեղ պետք է հաշվի առնել, որ մարդ—մեքենա համակարգում օրգանապես համատեղվում են մարդու և մեքենայի գործառական առումով առավելություն ունեցող հատկությունները, ինչի շնորհիվ համակարգում չեզոքացվում է երկու կողմերի «թուլ» հատկությունների ազդեցությունը և ապահովվում է համակարգի՝ որպես մի ամբողջության գործառության բարձր արդյունավետություն: Մարդն օժտված է մի շարք եզակի հատկություններով (մտածողության ճկունություն, վերացարկման ունակություն, անբավարար տեղեկույթի պայմաններում աշխատելու կարողություն և այլն), որոնցով չի կարող օժտվել մեքենան, և հակառակը. մեքենան էլ ունի իր առավելությունները (արագագործություն, գործողությունների ու հաշվարկումների ճշգրտություն, զգացմունքներից զերծ լինելը և այլն):

Բայց սրանով բնավ չի վերանում մարդու և մեքենայի համապատասխան հատկությունների մշտական կատարելագործման անհրաժեշտությունը: Ընդհանուր առմամբ մեքենան պայտրեն ավելի արագ է կատարելագործվում, և մարդն ստիպված է լինում մեծ ջանքեր գործադրել վերապատրաստվելու և իր գիտելիքներով ու հմտություններով նրան «հասնելու» (համապատասխանելու) համար:

Սրան ավելանում են վարորդության համար մարդկանց ընտրության, պատրաստման, գործնականում նրանց հնչտությունների կատարելագործման հարցում անկախ թերությունները: Ահա այս առումներով ենք մենք խոսում մարդու՝ որպես համակարգի հարաբերականորեն թույլ օղակի մասին: Եվ այս կապակցությամբ էլ ծագում է համապատասխան գիտական հետազոտությունների հետագա ծավալման անհրաժեշտությունը:

Վերադառնալով վարորդ—ավտոմեքենա համակարգին՝ պետք է հիշենք, որ ցանկացած, անգամ ամենալավ պատրաստված վարորդը վերծ չէ աշխատանքում սխալներից, և այս հանգամանքը նույնպես չի կարելի հաշվի չառնել: Ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ ժամանակակից ռազմական ավտոտեխնիկայի (ՌՍ) ստեղծման գործում ներդրված զգալի միջոցները չեն կարող արդյունավետ կերպով ծախսված համարվել, եթե միաժամանակ չեն պատրաստվում այնպիսի մասնագետներ, որոնք ի վիճակի լինեն այդ տեխնիկան բանեցնելու, այսինքն՝ այն գրագետ շահագործելու իր տեխնիկական ու մարտական հնարավորությունների ընդգրկությունում և ցանկացած իրադրության պայմաններում: Անշուշտ, այստեղ անհրաժեշտ են որոշակի գիտելիքներ, հմտություններ, կարողություններ այն էվրիստիկական արդյունավետ գործունեության մակարդակում, երբ դրանք, զուգակցվելով այլ հատկությունների հետ, կազմում են անձնավորության մասնագիտական մը-

տածողական ընդունակությունները: Ակընհայտ է, որ ոչ բոլոր մարդկանց մեջ կարելի է ձևավորել բավականաչափ բարձր մակարդակի մասնագիտական մտածողական ընդունակություններ:

Վարորդի գործունեության ոլորտում կենտրոնական տեղ ունի ղեկավարման ընթացքում ծագող այս կամ այն խնդիրների լուծումը: Բարդ իրավիճակում վարորդը գործ ունի պրոբլեմային իրադրությունների հետ, և նա պետք է որոշի իր խնդիրը և գտնի դրա լուծման ուղիները: Ընդամին նրա ժամանակը փաստորեն խիստ սահմանափակված է լինում: Հասպարումը հավասարապոր է դառնում սխալի, որն էլ ավելի է բարդացնում պրոբլեմային իրադրությունը: Ժամանակ ասելով մենք այստեղ հասկանում ենք *վարորդի հակազդման ժամանակը*: Այն բաժանվում է երկու փուլի՝ *զգայական (թաքնված) և շարժումային*: Դրանցից առաջինը այն ժամանակամիջոցն է, որն անհրաժեշտ է զգայարանի ընկալիչով (ռեյեկտոր) գրգռիչի նկատման, գիտակցման և որոշման ընդունման համար: Երկրորդը վարորդի որոշակի շարժումային գործողությունների վրա ծախսվող ժամանակն է: Մարդատեխնիկական համակարգի (մեր ուսումնասիրության մեջ վարորդ — ավտոմեքենա համակարգի) հակազդման ընդհանուր ժամանակը վարորդի հակազդման ժամանակի (*հակազդման մաքուր ժամանակի*) և տեխնիկական միջոցի արձագանքման ժամանակի գումարն է:

Թվում է՝ հակազդման ժամանակի մեկնաբանությունը պետք է որ միանշանակ լիներ: Բայց իրականում մինչև այսօր էլ մասնագետները տարբեր կերպ են սահմանում այն պահը, երբ հակազդման ժամանակի մի փուլին հաջորդում է մյուսը: Տարբեր գնահատումներ և սխալներ են առաջ գալիս ճանապարհատրանսպորտային պատահարների (ՃՏՊ) հանգամանքների քննման, կանգառման ճանապարհի հաշվարկման, փուլերի տևողությունների չափման վերաբերյալ հետազոտությունների ժամանակ, բարդություններն են ծագում նաև հակազդման

ժամանակի քանակական արժեքների համեմատելիության հարցում:

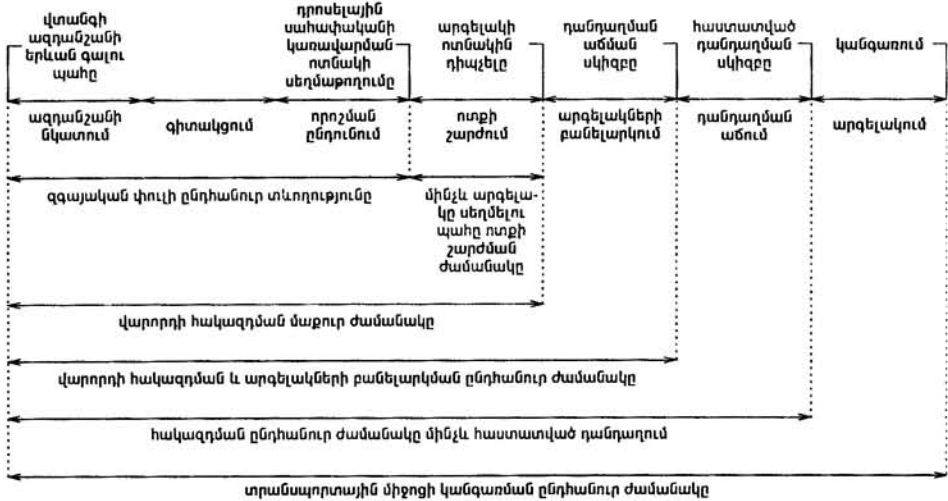
Ստորև բերված գծապատկերից պարզ է դառնում, թե որքան կարևոր է հակազդման ժամանակի դիտարկման հարցում ցուցաբերել տարբերակված մոտեցում՝ այս հարցում խառնաշփոթից խուսափելու համար (այստեղ հակազդման ժամանակը դիտարկվում է արգելված օրինակով):

Հակազդման մաքուր ժամանակի զգայական փուլը բաժանվում է հայտնաբերման, գիտակցման և որոշման ընդունման ժամանակների: Ամենից առաջ նկատվում է գրգռիչը: Այնուհետև այն ճանաչվում է որպես մի բան, որին ընդհանրապես պահանջվում է հակազդել (պատասխանել): Դրանից հետո պետք է որոշում ընդունել, թե ինչ և ինչ ձևով պետք է անել: Սրանով ավարտվում է հակազդման թաքնված շրջանը: Հենց որ որոշումն ընդունվեց, այն պետք է իրականացվի գործողության/անգործության միջոցով: Ընդամին իրականացման ըսկըբնական պահը որոշվում է անկախ նրանից, թե այդ ժամանակ կատարվում է արդյոք կառավարման լծակների հետ որևէ գործողություն, թե ոչ: Արգելվածն ուղղված հակազդման օրինակում դա կլինի ոչ թե արգելակի ոտնակի վրա սեղմումը (ինչպես ընդունում են ուսանող), այլ դրոսելային սահափակարկ կառավարման ոտնակից դեպի արգելակի ոտնակ ոտքի շարժման սկիզբը: Ոտնակին դիպչելու պահը կախված է ոչ միայն վարորդի կարողություններից, այլև ոտնակների կառուցվածքից և դրանց տեղադրման դիրքից. դրանք ևս ապդում են տեղափոխման ժամանակի վրա: Տվյալ օրինակում տրանսպորտային միջոցի կանգառման լրիվ ժամանակը՝ *հակազդման ընդհանուր ժամանակը*, ներառում է վարորդի հակազդման մաքուր ժամանակը, արգելակների բանելարկման ժամանակը և մինչև լրիվ կանգառում արգելակման ժամանակը:

Ծագած բարդ իրավիճակից հաջորդյալմբ դուրս գալու դժվարությունը պայմանավորված է վարորդի հակազդ-

ման ժամանակի ինչպես պատրաստված, այնպես էլ շարժումային փուլերի փոքր տևողության անհրաժեշտությամբ: Հարկ է նշել, որ արագ հակապոլումը չպետք է գնահատվի որպես այն միակ կարևոր հատկությունը, որն անհրաժեշտ է ավտոմեքենայի անվտանգ վարման հա-

մանքը, որ մեծ թվով բազմաբնույթ գործոնների ազդեցությամբ հասարակությունը գտնվում է լարված վիճակում, հատուկ կարևորություն ու հրատապություն է ստանում ՌԱՏ-ի բնագավառում ստրեսային պայմաններում մարդու պայաջարժումային հակապոլման չա-

Հակապոլման ժամանակի գծապատկեր (արգելակման օրինակով)

մար: Այստեղ պակաս կարևոր չէ մարդու կարողությունը՝ արագ ու իրիվ ընկալելու և գնահատելու բարդ ու վտանգավոր իրավիճակները, դիմանալու այդ ընթացքում ծագող նյարդային գրգռումներին: Իսկ վերջին հատկությունը կախված է նյարդային բջիջների դիմապկունությունից, այսինքն՝ գրգռման նկատմամբ մարդու նյարդային համակարգի ամրությունից:

Մարդկանց հոգեկան հատկությունները տարբեր են: Գրանց վրա մեծապես ազդում են ինչպես շրջակա միջավայրը, այնպես էլ հասարակության սոցիալ-հոգեբանական վիճակը, որոնք, ներգործելով նյարդային համակարգի վրա, փոխում են հոգեկան գործընթացների ուղղվածությունը, խորությունն ու արագությունը: Նույն արդյունքին են հանգեցնում նաև այն գործոնները, որոնք փոխում են օրգանիզմի գործառույթները: Հաշվի առնելով այն հանգա-

վումը: Նման տիպի գիտական հետազոտության կատարման հրատապությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ մտածողության ոլորտում արդեն առկա է լարվածության ֆոնը, որը հետևանք է այն հանգամանքի, որ մեր հանրապետությունը ներգրավվել էր մարտական գործողությունների մեջ և կարող է դարձյալ ներգրավվել, ուստի մեծ հավանականությամբ կարելի է խոսել լարվածության ու ստրեսի վտանգի հետագա ուժեղացման մասին:

Արտակարգ մարտական իրադրության հիմնական հատկանիշներն են՝ հակառակորդի կողմից սպառնալիքի առկայությունը, այդ սպառնալիքի անսպասելիությունը, աղետի հավանականության ու չափերի արագ աճումը և, որպես հետևանք, այդ դժվարությունների հաղթահարման նպատակով անհապաղ ու վճռական գործողությունների ձեռնարկման անհրաժեշտությունը:

Անսպասելիության հատկանիշը կարելի է վերագրել նաև վարորդի այն գործողություններին, որոնք ձեռնարկվում են վթարային իրավիճակի հաղթահարման նպատակով: Սակայն դա պետք է արվի որոշ վերապահումով. չէ՛ որ անսպասելիությունը հիմնականում սուբյեկտիվ է: Այլ կերպ ասած՝ այստեղ շատ բան կախված է տվյալ վարորդի անհատական հատկություններից: Մեկի համար տվյալ իրավիճակը կարող է միանգամայն անսպասելի լինել, մինչդեռ մի այլ՝ ավելի փորձառու ու զգույշ, վարորդի համար, որը նաև պատրաստ է իրավիճակի բարդացմանը, այդ իրավիճակը կլինի պակաս անսպասելի:

Անհապաղ գործողություններին հոգեբանական պատրաստությունը կարող է իր հերթին դիտվել կա՛մ որպես մշտապես հուսալի վարում ապահովող հոգեկան հատկանիշների որոշակի համալիր (ընդհանուր հոգեբանական պատրաստություն), կա՛մ որպես մի յուրահատուկ հոգեկան տրամադրվածություն, որը վարորդը իրադրության բարդացման դեպքում պետք է պարբերաբար առաջ բերի իր մեջ (իրավիճակային պատրաստություն անհապաղ գործողության):

Պատրաստության այս երկու տեսակները սերտորեն փոխկապակցված են: Ընդ որում հիմնական գործոնը ընդհանուր պատրաստությունն է, քանի որ առանց դրա իրավիճակային պատրաստությունը քիչ բան կարող է տալ: Այլ կերպ ասած՝ վարորդը վարման ընթացքում կարող է որքան ասես ակտիվորեն պահպանել հնարավոր բարդությունների նկատմամբ մեծ ուշադրության, զգուշավորության իր վիճակը, բայց եթե օժտված չէ համապատասխան գիտելիքներով, կարողություններով ու հմտություններով կամ ունակ չէ ծանր պահին պահպանելու ինքնատիրապետումը, ապա քիչ հավանական է, որ նրան հաջողվի կատարել անհրաժեշտ անհապաղ գործողությունը: Թեև, իհարկե, վրա հասնող վրտանագի հաղթահարմանն ուղղված հոգեկան տրամադրվածությունը, եթե առաջ է գալիս ճիշտ ժամանակին, այնուամենայ-

նիվ պետք է մեծացնի (այլ հավասար պայմաններում) հաջողության հասնելու շանսերը:

Ստրեսային գործոնների ազդեցության նկատմամբ դիմադրողականության նշանակությունը շատ ավելի մեծ է այնպիսի պայմաններում, երբ արտակարգ իրավիճակի հաղթահարման համար պահանջվում է ոչ թե մեկ, այլ մի քանի համապատասխան գործողություն: Նման հաջողականության իրականացումը կարող է լինել որոշ վարորդների ուժերից վեր:

Ելնելով կատարված գիտափորձերի արդյունքներից՝ կարելի է բոլոր վարորդներին բաժանել երկու հիմնական խմբի: Առաջին խմբին դասվում են այն վարորդները, որոնց գործունեության մակարդակը ծայրահեղ իրավիճակում չի նվազում, նրանք առավելագույն չափով լարում և օգտագործում են իրենց գիտելիքները, կարողություններն ու հմտությունները: Ընդամին որոշ վարորդներ նման պայմաններում ցուցաբերում են վարպետության այնպիսի մակարդակ, որը, հնարավոր է, չէին սպասում ո՛չ անմիջական պետերը, ո՛չ էլ նույնիսկ նըրանք իրենք: Դրա արդյունքը պետք է լինի այն, որ լրիվ հաղթահարվի ծայրահեղ իրավիճակը և կանխվեն դրա հետևանքները կամ, վատագույն դեպքում, անբարենպաստ հետևանքները հասցվեն հնարավոր նվազագույնի: Երկրորդ խմբի վարորդները, ընդհակառակը, ծանր իրավիճակներում կտրուկ իջեցնում են իրենց գործունեության մակարդակը, ինչը օրինաչափորեն հանգեցնում է բավականին անցանկալի արդյունքների:

Նման վարքը պայմանավորված է հիմնականում հետևյալ երկու փոխազդող գործոններով.

ա) թույլ մասնագիտական պատրաստականություն,

բ) նյարդային համակարգի բնածին թուլություն կամ չմարզվածություն:

Եթե վարորդն ունի ամուր նյարդային համակարգ, ապա երբեմն նրան կհաջողվի անգամ վատ մասնագիտա-

կան պատրաստականության դեպքում հաղթահարել կոնկրետ ծանր իրավիճակը: Մյուս կողմից, որքան բարձր է վարորդի մասնագիտական պատրաստականությունը, այնքան մեծ է նրա վստահությունն իր ուժերի նկատմամբ, այնքան նվազ է նրա նյարդային համակար-

հնարավոր չէ դատել նրա նյարդային համակարգի վիճակի մասին: Այստեղից բխում է հետևյալ խնդրի լուծման անհրաժեշտությունը. որոշել վարորդի հոգեֆիզիոլոգիական վիճակը, մասնավորապես նրա հակադրման ժամանակի պայական և շարժումային փուլերի տև-

Հեղինակը փորձարկում է իր ստեղծած սարքը
 Автор проводит испытание созданного им прибора
 Author is testing device created by himself

գի վրա ընկնող բեռը: Շատ թույլ նյարդային համակարգ ունեցող վարորդը վրտանգի պայմաններում կարող է այնպես խուճապի մատնվել, որ, բնականաբար, այդ պահին կորցնի իր բոլոր կարողությունները և հմտությունները:

Գոյություն ունեն քաղաքացիական կազմակերպություններ, մասնավորապես՝ ավտոդպրոցներ, որոնցում կազմակերպվում են վեցամսյա վարորդական դասընթացներ: Գործնական վարման և ճանապարհային երթևեկության կանոնների քննություններ հանձնաժները ստանում են այս կամ այն կարգի վարորդի վկայական: Սակայն տվյալ վկայականի առկայությունն ամենևին էլ չի երաշխավորում վարորդի հուսալիությունը, դեռ ավելին՝ այդ վկայականով

վորությունը ինչպես ստրեսային գործոնի առկայության, այնպես էլ նորմալ պայմաններում՝ տվյալների հետագա հարաբերակցական-ռեգրեսիոն մշակման նպատակով, ինչը հիմք կդառնա ՌԱՍ-ի համար վարորդական անձնակազմի ընտրության մեթոդիկայի պարզացման համար:

Իսկ այսօր չկան, օրինակ, փորձնական տվյալներ հակադրման այն հապաղման ժամանակային գնահատականների մասին, որը պայմանավորված է վտանգին հակադրելու հնարավորությունից պրկող վախով կամ շոկով:

Նման հետազոտության արժեքն այն է, որ հոգեֆիզիոլոգիական ստուգման և տվյալների վերլուծության միջոցով կարելի է ընտրել այնպիսի անձնա-

կազմ, որն արտակարգ կամ ստրեսային իրավիճակում առաջադրանքը կատարի առավելագույն հավանականությամբ:

Նման կարգի գիտական հետազոտությունը հնարավոր է դառնում մեր պատրաստած մի հատուկ սարքի օգտագործմամբ: Այդ սարքի միջոցով, մարտական պայմանների նմանական պարագայում, հաշվարկվում են վարորդի հակազդման ժամանակի փուլերը և արձանագրվում են որոշակի տարաշարժների ու սովորական գործողությունների ժամանակ նրա թույլ տված սխալները: Այս սարքի շնորհիվ հնարավորություն է ստեղծվում շարժման պայմաններում վարորդի վրա ներազդելու մի քանի գրգռիչներով միաժամանակ (կամ ընտրողաբար), այն է՝

- ա) ձայնային գրգռիչով,
- բ) վարորդին կուրացնող լուսային գրգռիչով,
- գ) վարորդի տեսադաշտի կտրուկ վատացմամբ,
- դ) վարորդին խլացնող նոնակի պայթյունի նմանակմամբ:

Սարքի միջոցով ժամանակային ցուցանիշները չափվում են մեկ հարյուրերորդական մասի ճշտությամբ:

Կառուցվածքային առումով սարքը կազմված է իմպուլսային հաշվիչներից և կառավարման վահանակից (ՌՍՏ-ի կառավարվող անիվների դողերի պայթյունը նմանակող աջ, ձախ կամ երկու պայթեցուցիչներին էլ միաժամանակ հրաման տալու համար):

Պարզ է, որ սարքի միջոցով կարելի է, մասնավորապես, կատարել վարորդների ստուգում այն վարորդներին գտելու համար, որոնք ստրեսային գործոնի առկայության դեպքում որոշում ընդունելուց հետո կամ այն կատարում են ուշացումով, կամ էլ ընդհանրապես չեն կատարում: Առաջարկվող սարքը հնարավորություն կտա գործնականում վերացնելու հակադրման ժամանակի ուսումնասիրության՝ աշխարհում գոյություն ունեցող մեթոդիկաների թերությունները (դրանց վերլուծությունը առանձին քննարկման նյութ է):

Մարտական իրադրությունում ժամանակակից տեխնիկայի ու սպառազինության հնարավորությունների իրադրմը հնարավոր է միայն անձնակազմերի ուսուցման բարձր մակարդակի, գրագետ և ներդաշնակ աշխատանքի պայմաններում: Վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ պինված ուժերում տեխնիկայի շարքից դուրս գալու դեպքերի 60 տոկոսը տեղի է ունենում մասնագիտական թույլ պատրաստակաություն և ունեցող պինվորների ու սերժանտների մեղքով:

Մեր հանրապետությունում վարժասարքաշինությունն ապրում է ծանր ժամանակներ: Այս բնագավառում չի նկատվում վարժացման որոշակի տեմպ: Իսկ առանց վարժասարքերի վարորդների պատրաստությունը շատ բարդ գործ է: Վառելաքսանյութերի մատակարարման ներկայիս ծավալները շատ փոքր են: Թվում է, թե նման պայմաններում պինված ուժերում վարժասարքերը պետք է դառնային փրկության մի հրաշալի միջոց, իսկ դրանց մշակողների ու արտադրողների առջև պետք է «կանաչ լույս» վառվեր: Ցավոք դա այդպես չէ: Մինչդեռ ժամանակակից վեների ու տեխնիկայի աճող բարդացման պայմաններում արտասահմանյան ռազմական մասնագետների մարտական պատրաստությունը կատարելագործվում է գիտության և տեխնիկայի նորագույն նվաճումների հիման վրա:

Վարժասարքերի առավելություններն ակնհայտ են: Չէ՞ որ հաստիքային տեխնիկայի կիրառմամբ մարտական պատրաստությունը կազմված է նյութական միջոցների մեծ ծախսերի հետ, մոտոռեանտրաների և սպառազինության ու տեխնիկայի համակարգերի ու ագրեգատների ռեանտրաների չարդարացված ծախսման հետ:

Գիտական հետազոտությունների համար առաջարկվող մեր սարքը կարելի է օգտագործել նաև որպես ուսումնասիրմանական նպատակներով վարժասարք ինչպես ռազմական, այնպես էլ քաղաքացիական ոլորտներում՝ վարորդի հակազդման ժամանակի պայմաններ և շարժումային փուլերի կրճատման համար:

Այն կարող է կիրառվել ինչպես ցանկացած ավտոտեխնիկայի հիմքի վրա, այնպես էլ ստացիոնար (սենյակային) պայմաններում առանց որևէ այլ փորձասարքի կիրառման, 220 Վ կամ 12 Վ սնուցման առկայության պայմանով:

Հետիոտների վրաերթի հետ կապված ճՏՊ-ների եղած վերլուծությամբ պարզվում է, որ դրանց մոտ 70 տոկոսի դեպքում վրաերթից հետո ավտոմեքենայի անցած ճանապարհը չի անցել 1 մ-ից, իսկ ավտոմեքենաների արագությունը եղել է 30—50 կմ/ժ: Հաշվարկներով պարզվում է, որ կանգառման ճանապարհը 1—1,5 մ-ով կլըր-ճատելու համար բավական է վարորդի հակազդման ժամանակը նվազեցնել 0,1—0,15 վրկ-ով: Գրան կարելի է հասնել թաքնված ժամանակի կրճատման, այսինքն՝ ուշադրության մեծացման և իրադրության գնահատման հմտության կատարելագործման միջոցով:

Հակազդման ժամանակը կկրճատվի մասնագիտական փորձի ձեռքբերման

համեմատ, ինչպես նաև վարժանքների հետևանքով:

Իհարկե, գիտականորեն հիմնավորված եզրակացություններ անելու համար անհրաժեշտ է վիճակագրական սովոր նյութ, այսինքն՝ մեծ թվով ստուգումների արդյունքների մշակում և վերլուծություն: Սակայն նշենք, որ սարքի առաջին իսկ փորձարկումները ցույց տվեցին, որ այն հաջողությամբ կատարում է իր գործառույթը և՛ որպես ստուգիչ սարք, և՛ որպես վարժասարք:

Առաջարկվող սարքով բնականոն և ստրեսային պայմաններում վարորդի հակազդման ժամանակի, մասնավորապես դրա պայմանի ու շարժումային փուլերի չափումը և տվյալների համապատասխան մաթեմատիկական մշակումը մեր կարծիքով հնարավորություն են ընձեռում վիճակում ուժեղացնել վարորդական անձնակազմի ընտրության և վարժեցման մեթոդիկայի վարգայման համար:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Д. Клебельберг. Транспортная психология. М., 1989.
2. В. Кузин. «Красный свет» для тренажера. «Армейский сборник», 1996, № 9.
3. Е. М. Лобанов. Оценка сложности дорожных условий по изменению кожно-гальванической реакции водителя. Т. МАДИ, 1972, вып. 37.
4. Т. W. Forbes. General approach and methods. In: Т. W. Forbes (Ed.). Human factors in highway traffic safety research. Wiley. New York, 1972.

ВОЕННО-ИНЖЕНЕРНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

К ВОПРОСУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОТБОРА
ВОДИТЕЛЬСКОГО СОСТАВА В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ
(психофизиологические аспекты)

В. Г. МАРГАРЯН, капитан

РЕЗЮМЕ

В любых антропотехнических системах (система человек—машина), к которым относится и военная автомобильная техника (ВАТ), человек нередко оказывается наименее надежным звеном. Это обусловлено тем, что в строго ограниченном промежутке времени водитель должен осмыслить, выявить задачу, возникшую в процессе управления, и найти пути ее решения. Здесь под промежутком времени подразумевается чистое время реакции водителя. Оно

состоит из двух фаз: *сенсорной (латентной)* и *моторной (двигательной)*. Первая фаза включает время, необходимое для обнаружения рецептором раздражителя, осознания и принятия решения. Вторая фаза представляет собой время, необходимое для совершения водителем определенных двигательных действий. *Общее время реакции антропотехнической системы* включает чистое время реакции водителя и отклик техники на его команду.

Сегодня представляется актуальным изучение времени реакции при наличии стресс-фактора, когда преодоление экстремальной ситуации характеризуется малой длительностью как сенсорной, так и моторной фаз времени реакции водителя.

Успешность преодоления экстренной ситуации существенно зависит от личных качеств водителя. Значение сопротивляемости воздействию стресс-фактора во много раз возрастает в тех условиях, когда для преодоления экстренной ситуации требуется не одно, а несколько соответствующих действий. Некоторым водителям осуществление такой последовательности может оказаться не под силу. Следовательно, возникает необходимость решения задачи определения психофизиологического состояния водителя, в частности сенсорной и моторной фаз времени реакции как при наличии стресс-фактора, так и в нормальных условиях с последующей корреляционно-регрессионной обработкой данных.

Ценность такого исследования заключается в том, что психофизиологическая проверка и анализ данных как в нормальной обстановке, так и при наличии стресс-фактора дадут возможность подбирать контингент, который в экстремальных или же стрессовых ситуациях будет выполнять боевую задачу с определенной достоверностью.

Для проведения подобных исследований автором предложен прибор, позволяющий как в стационарных, так и в реальных условиях вождения определять длительности сенсорной и моторной фаз времени реакции при имитации воздействия различных стресс-факторов, а также в нормальных условиях. Это позволит усовершенствовать методику профессионального отбора и обучения водительского состава для ВС РА.

MILITARY-ENGINEERING PSYCHOLOGY

ISSUE OF THE PROFESSIONAL SELECTION OF DRIVERS IN THE ARMED FORCES (psycho-physiological aspects)

V. H. MARGARIAN, *Captain*

SUMMARY

In any antropotechnical systems (system man-machine), to which the military automobile engineering (MAE) is related, the person often appears to be the least reliable part. Because in a strictly limited interval of time the driver should deliberate, define a task, arisen when driving, and to find ways of solution. The interval of time means a net time of driver's reaction. It consists of two phases: sensory (latent) and motor (impellent). The first phase includes time, necessary for detection of the irritant by the receptor, deliberation and decision-making.

The second phase represents time, necessary for certain impellent actions fulfilled by the driver. The total time of reaction of the antropotechnical system includes net time of reaction of the driver and reflection of the machinery to his command.

Today the study of the reaction time in the presence of a stress-factor is actual, because overcoming the extreme situation is characterized by small duration of the sensory, as well as of motor phases of the reaction time of the driver.

Success of overcoming of an emergency situation much depends on personal qualities of the driver. The importance of the resistance to the influence of the stress-factor grows drastically under the conditions, when overcoming of an emergency situation requires not one, but a few appropriate actions. Some drivers can fail the realization of such sequence. Hence, there is the necessity to solve the task of defining psychophysiological state of the driver, in particular sensory and motor phases of the reaction time with the stress-factor, as well as under the normal conditions with subsequent correlative-regressive data processing.

The value of such research is that the psychophysiological check-up and analysis of data under normal conditions, as well as with the stress-factor will enable to select a contingent, which in the extreme or stress situations will fulfill a battle task with certain reliability.

For realization of the similar researches the author offers a device, which allows to define the duration of the sensory and engine phases of the reaction time at the imitation of the influence of the various stress-factors in stationary, as well as under the real driving conditions. It will allow to improve methods of professional selection and training of driver's personnel for the Armed Forces of the Republic of Armenia.

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՐՏԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԱՐԴՈՒ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՐՏԻԿԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ*

Ն. Ն. ԳՆՈՒՎԻՆ, գեներալ, Նիկոլայյան պինվորական ակադեմիայի պրոֆեսոր

ՄԱՐՏԻԿԻ ԱՊՐԱՇ ՆԵՐՔԻՆ ՊԱՅՔԱՐԻ
ԿԱՌՈՒՄԸ ՄԱՐՏԻ ՎԱՐՄԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻՑ

Սույն գլխում մենք տեսանք, թե ինչ հսկայական նշանակություն ունի մարտիկի համար մարտում իր ապրած դրաման: Այն կլանում է նրա ամբողջ էությունը՝ ազդելով անգամ ամենաթաքնըված պգայմունքների, ցանկությունների և մտքերի վրա: Այն գերիշխում է նրա գիտակցական և անգիտակցական էությունը: Ինքնին հասկանալի է, թե որքան կարևոր է պարզել այն հարցը, թե ընդհանրապես ինչով է արտահայտվում մարտում մարդու ապրած ներքին պայքարի կախվածությունը մարտի վարման արվեստից:

Մարտի հիմնական գաղափարից, այն է՝ ուժով իրեն ենթարկել հակառակորդի կամքը, բխում է, որ մարտի կառավարումը հետապնդում է հետևյալ խնդիրը.

I. բարձրացնել «հաղթական» ձգտումը յուրային պորքերում և խախտել այդ ձգտումը հակառակորդի պորքերում,

II. մեծացնել «բացասական» ձգտումը հակառակորդի մարտիկների մեջ և կասեցնել այն յուրային պորքերում:

Այս տեսանկյուններից էլ մենք կըքննենք մեզ հետաքրքրող հարցը՝ ինչո՞ւմ է արտահայտվում մարտի վարման արվեստի ազդեցությունը մարտում մարդու ապրած դրամայի վրա:

Մենք արդեն տեսանք, որ հաղթական ձգտման հիմքը դրվում է դեռ մարտադաշտից առաջ՝ ողջ ժողովրդի քրտնաջան աշխատանքով: Բայց ռազմադաշ-

տում պորավարի ձեռքում է գտնվում մի խիստ էական տվյալ, այն է՝ մարտիկին հզորության պգայմունքի (վախի գլխավոր հակառակորդը) ներշնչումը:

Ինչպես վերև ասացինք, հզորության պգայմունքը մեծանում է իր ուժերի նկատմամբ վստահության շնորհիվ:

Իր ուժերի նկատմամբ այդ վստահությունն ստեղծվում է նաև ռազմադաշտից առաջ: Հզորության պգայմունքը կարող է լինել ժողովրդական բնավորության գիծ: Օրինակ՝ հռոմեացու հոգևոր կացության մի անխզելի մասն էր սեփական գերազանցության հավատը:

Ջորջերի դաստիարակությունը (օրինակ՝ Սուվորովի գործունեությունը), այսպես կոչված ավանդությունները նույնպես նպաստում են մարտիկի մեջ դեռևս խաղաղ ժամանակներում հզորության պգայմունքի սերմանմանը:

Հավատը իր պորավարի, նրա անպարտելիության նկատմամբ պորքի մեջ առաջ է բերում սեփական հպորության հավատ: Վերը մենք բերեցինք Սուվորովի հրամանը Տիդոնե և Տրեբիա գետերի մոտ տեղի ունենալիք մարտերից առաջ: Շնորհիվ հաղթանակի այն լուսապսակի, որ շրջանակում էր մեր մեծ պորավարի անունը, նրա հրամանը իր ղեկավարած պորքերի գործունեության ամենաաշխատասերին պահերից մեկից առաջ կարող էր սկսվել հետևյալ խոսքով. «Ձեռնամու բանակը գերի վերցնենք»: Միանգամայն հասկանալի է, որ այս հրամանը չէ, որ ստեղծում էր մարտիկի հզորության ըլլապայմունքը, քանի որ այդ հրամանի նրկատմամբ հավատ ունենալու համար պետք էր, որ այդ խոսքը գար Սուվորո-

* Սկիզբը 1997 թ. 1-2-րդ և 3-րդ համարներում: Բմբ.:

վիյ: Այստեղ առաջին պատճառը հրաշք վորավարի անպարտելիության նկատմամբ հավատն էր, որը բնորոշ էր Սուվորովի հրաշք դյուցազուններին:

Մենք այստեղ չենք քննարկի այն հարցը, թե ընդհանրապես ինչպես է մեծանում մարտիկի հավատն իր ուժերի նկատմամբ, և կանդրատառանք մեզ հետաքրքրող մի ավելի մասնավոր հարցի. ինչպե՞ս է մեծանում հզորության ըզգացմունքը մարտի դաշտում:

Եթե մինչև մարտը փորավարը կարող է ազդել մարտիկի վրա՝ դիմելով նրա բանակախոսությանը, ապա անմիջականորեն մարտի ժամանակ, երբ վտանգի ներգործության հետևանքով (և վանգվածի ազդեցությամբ, ինչպես մենք կտեսնենք հետո*) մարտիկի դատողականությունը նվազում է, կառավարումը պետք է անմիջականորեն ներազդի մարտիկի զգացմունքների վրա:

Միանգամայն հասկանալի է, որ նրման պայմաններում առավել ճիշտ ուղին է՝ **հնարավորություն տալ մարտիկին ըզգայու իր գինակիցների աջակցությունը:**

Կարծում ենք, որ անհետաքրքիր չի լինի բերել կենդանիների աշխարհից մի դիտում, որը կվկայի, թե ինչպես է աճում բաջությունը (հզորություն զգայմունքը)՝ կախված նրանից, թե անկա է արդյոք ընկերների աջակցության նկատմամբ վրտահոսություն: Հայտնի է այն փաստը, որ կենդանու համարձակությունն աճում է նրանից, որ նա շրջապատված է լինում ընկերներով, և նվազում է ուղիղ համեմատական նրա շատ կամ քիչ մեկուսացմանը⁵⁶:

* Տես Ն. Ն. Գոլովին, նշ. աշխ., գրուխ IV: Խմբ.:

⁵⁶ Ֆորելը մրջյունների կյանքի իր հետազոտությունում ասում է. «Այն նույն մրջյունը, որն իրեն տասն անգամ սպանել կտա, երբ շրջապատված է ընկերներով, դառնում է շատ երկչուտ և չնչին վտանգից խուսափող, եթե իր բնից քսան մետր հեռացել է» (R. B. Forel. Les fourmis, p. 249):

Ֆորելը հետևյալ փորձն է արել. նա դաջտալի մրջյունների միմյանց դեմ մարտնչող երկու բանակներից վերցրել է յոթ մրջյուն՝ չորսին մի ճամբարից և երեքին՝ մյուս, և տեղավորել մի անոթի մեջ: Նախկինում գազազած, միմյանց դեմ մարտնչող այդ բոլոր յոթ մրջյունները բարեկամացել են իրար հետ:

Փոխաջակցության նշանակությունը վաղուց արդեն գնահատված է ռազմական արվեստում:

Այստեղ պետք է այն վերապահությունն անել, որ ռազմական արվեստի տեսության մեջ փոխաջակցությանը, կամ, ավելի ընդհանուր բառով արտահայտված, *համերաշխությանը*, շատ հաճախ տրվում է մեխանիկական նշանակություն, այն է՝ ուժերի գումարման իմաստ: Մենք առայժմ կանգ երբ առնում համերաշխության միայն հոգեբանական նշանակության վրա, այսինքն՝ որ *համերաշխությունը* բարձրացնում է մարտիկի վտահոսությունն իր ուժերի նկատմամբ և հետևաբար՝ հզորության զգացմունքը: Մեխանիկական տեսակետի մասին մենք կխոսենք հետո: Իսկ այժմ որպես ապացույց այն բանի, որ համերաշխության մեխանիկական ըմբռնումով համենայն դեպս չի սպառվում նրա ամբողջ նշանակությունը, մի օրինակ բերենք Սուվորովի պրակտիկայից:

Մեծ վորավարը, մինևույն ժամանակ մեծ սրտագետը, Իվմայիլի գրոհի ժամանակ մեր հրետանուն հրամայել է կրակ վարել գրոհի ամբողջ ընթացքում, ընդ որում այն պահից, երբ մեր գրոհող շարասյունները փակելին իրենց հրետանին, վերջինս պետք է կրակեր ոչ մարտական արկերով:

Մեխանիկական տեսակետից դա nonsens* է:

Հոգեբանական տեսակետից դա հսկայական նշանակություն ունի. դա փոխաջակցության իսկական դրսևորում է, քանի որ մարտիկի հոգեկան վիճակի համար կարևոր է ոչ թե աջակցությունը, այլ նրանում վտտահ լինելը, այն զգալը...

Մեխանիկական նշանակությունը կարող է կիրառվել առավելապես ուժերի կենտրոնացման, մարտիկների հոծացման նկատմամբ: Ուժերի կենտրոնացումը այլ բան չէ, քան *համերաշխության* դրսևորման մասնավոր դեպք: Ինչպես հենց նոր նշեցինք, առայժմ հետաձգելով մարտի վերաբերյալ մեխանիկական տեսակետի գնահատումը՝ ասենք, որ նույ-

* Nonsens (անգ.) — անհեթեթություն: Խմբ.:

նիսկ այս մասնավոր, առաջին հայայքից, եթե կարելի է այդպես արտահայտվել, առավել մեխանիկական դեպքում էլ գործի էությունն ունի նույնպես հոգեբանական բնույթ...

Շարադրվածը մեզ բավարար է թվում՝

ա) հոծացման հոգեբանական նըշանակությունը պարզաբանելու համար,

բ) հարյը մեխանիկական տեսանկյունից չկանխարժեծելով՝ ապացուցված համարելու համար, որ ուժերի կենտրոնացումը մարտի համար ունի հոգեբանական նշանակություն: Ներքին պայքայում ուժապատ եղած մարտիկը, գտնվելով վտանգի տպավորության տակ, արտաքին աջակցության կարիք է պահանջում: Այդ աջակցությունն ապահովվում է պորամաս թարմ ուժերի ներմուծմամբ, թուլացած մարտիկի հավատը սեփական ուժերի նկատմամբ կրկին աճում է, մեծանում է հպորության պայմանները, մարտիկի հաղթական ձգտումը կրկին երես է բարձրանում մարտում մարդու ապրած դրամայի տատանվող հավասարակշռության մեջ:

Եվ այսպես՝ հպորության պայմանները մեծանում է շնորհիվ իր ուժի գիտակցման, *իսկ ռավմադաշտում իր ուժերի նկատմամբ այդ վստահությունը մեծանում է համերաշխության տարբեր դրսևորումների հետևանքով:*

Միանգամայն հասկանալի է, որ համերաշխության դրսևորման խախտումների հետ կապված է հպորության պայմանների թուլացումը: Ուստի և այն ամենը, ինչ խանգարի հակառակորդի ջանքերի համերաշխությանը, կնվազեցնի նաև նրա հաղթական ձգտումը:

Սակայն, բացի դրանից, հակառակորդ մարտիկի հպորության պայմանները կնվազի մեր կողմից հպորության ամեն մի դրսևորման հետևանքով: Մեր կողմից համերաշխության դրսևորումներն ինքնին արդեն թուլացնում են թշնամու վստահությունն իր ուժերի նկատմամբ:

Այժմ անցնենք մարտիկի բացասական ձգտման աճման և նվազման հարցի բննարկմանը: Պարզ է, որ մարտիկի բացասական ձգտման բացառիկ պատճառը

վախի պայմաններն է: Իսկ վախի ուժը կախված է տպավորության *ուժից* և *հանկարծակիությունից*:

Տպավորության ուժի մասին մենք չենք ծավալվի: Այն մարտում առկա է, քանի որ մահն է տերությունը մարտադաշտերում: Սույն գլուխն ամբողջովին նվիրված էր հենց վտանգի տպավորության ուժի և մարտում մարդու գործունեության վրա նրա ազդեցության բացահայտմանը:

Այն բանի պատճառի մասին, թե ինչու հանկարծակիությունն պայտորեն մեծացնում է տպավորության ուժը, մենք վերը խոսել ենք. անսպասելին մեծ ուժով գրավում է մեր ուշադրությունը և, հետևաբար, տիրապետում է մեր գիտակցությանը: Դրա հետևանքով էլ ամեն մի անսպասելի և անհասկանալի բան միջոտավելի է վախեցնում մարդուն, քան այն, որին նա սպասում և որը ճանաչում է:

«Վախեցնեք՝ բառն ինքը իր մեջ ենթադրում է հանկարծակիություն:

«Մարդու ոգին շատ ավելի վախեցնում է անհայտից, քան պորեղից, ինչի շատ օրինակներ կարելի է բերել պատմությունից և փորձից: Բավական է հիշել Կորտեսի* հեծյալներին կամ էլ այն վախը, որ վայրենիները պահում են շոգենավերի հանդեպ, կամ երիթոնյան շեփորների և թմբուկների պատմությունը կամ գերմանների ռավմերգը, որ այնքան սարսափելի էր հռոմեացիների համար, և այլն: Բիրտ մարդկանց համար դրան գումարվում է նաև ամեն ինչ ուռճացնող երևակայությունը, որը անկիրթների մոտ ավելի է գերիշխում, քան կրթված մարդկանց մոտ»⁵⁷:

Մարտի (վտանգի) իրավիճակի ազդեցությամբ մարտիկի գործունեությունը ավելի ու ավելի է փոխադրվում ըզգայմունքների և բնապդի ոլորտ, նրա դատողականությունը նվազում է, դրա հետևանքով մարտի ընթացքի համեմատ ավելի ու ավելի աճում է անսպասելիության ազդեցությունը մարտիկի վրա:

* *Էռան Կորտես*—Մերսիկայի պոետիկալ կայսրության նվաճողը: Մտք.:

⁵⁷ *Գիկվադ*, նշ. աշխ., էջ 101:

Ռազմական արվեստում անսպասելիության նշանակությունը վարույց արդեն գնահատված է:

«Ինչ էլ որ լինի, — գրում է Քսենոփոնը, — հաճելի, թե սարսափելի, որքան քիչ է այն կանխատեսված, այնքան հաճելի կամ սարսափելի է: Դա լավագույնս ցուցադրում է պատերազմը, որտեղ ցանկացած հանկարծակիություն սարսափ է առաջացնում նույնիսկ ամենաքաջերի շրջանում»⁵⁸:

«Այն ամենը, ինչ անսպասելի է, հրակայական տպավորություն է գործում...» (Ֆրիդրիխ Մեծի խոսքն է)⁵⁹:

Սուվորովն ասում է. «Զարմացնել՝ նշանակում է հաղթել»:

Ուստի վախի զգացմունքն ուժեղացնելու համար գլխավոր միջոցը **հանկարծակիությունն** է:

Հանկարծակիության նշանակությունը, կրկնում ենք, վարույց է գնահատված ռազմական արվեստում, և նրա նըշանակության առաջնայնության դեմ առարկությունների մենք չենք հանդիպի: Հանկարծակիությունը դրսևորվում է՝ հանկարծակի հարձակումներով, որոշակի կենտում ուժերի արագ կենտրոնացմամբ, պատերազմի նոր տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ և այլն. այն *կիրառություն* է գտել մարտի հետ առընչվող ցանկացած գործունեության մեջ:

Մարտիկի բացասական ձգտման նվազումը նախ և առաջ ձեռք է բերվում իր իսկ վտանգի նվազեցմամբ:

Յուրային պորբերի համար իրական վտանգը կարող է նվազեցվել վտանգի պորբերի խուսափմամբ, այն է՝ տեղանքի նկատմամբ կիրառությամբ, մարտիկի համար ծածկապաշտպանության (ամբողջական կառույցներ, պահպանիչ սպառապիություն) ստեղծմամբ:

Միանգամայն հավանալի է, որ թեև իրական վտանգի չափերի նման նվազեցումը պորապետի կարևորագույն խընդիրներից մեկն է, սակայն այն իրագործելի է միայն խիստ սահմանափակ չա-

փով: Իրոք, եթե հակառակորդը շարունակում է մարտ վարել, ապա վտանգը շարունակում է մնալ, և եթե մենք ինքներս ցանկանում ենք հաղթել, ապա կրհասներս դրան, իհարկե, ոչ վտանգից խուսափելու միջոցով:

Վերը մենք նշեցինք հանկարծակիության նշանակությունը: Անսպասելի հանգամանքներից յուրային պորբերի մեկուսացումը կնվազեցնի մարտիկի բացասական ձգտումը:

Շարադրվածից մենք տեսնում ենք, որ արվեստը պորավորի ձեռքն է տալիս վտանգի տպավորությունը *մինչև որոշ աստիճան* նվազեցնելու հնարավորություն: Այն կարտահայտվի վտանգի տպավորությունից պորբի հնարավոր պահպանման ձևով, այսինքն՝ **մարտիկների հոգեկան ուժերի տնտեսման ձևով**:

Այժմ անցնենք պորապետի կողմից մարտիկի բացասական ձգտման նվազեցման խնդրի կատարման մի այլ եղանակի քննարկմանը: Այն է՝ քննենք հետևյալ հարցը. եթե վտանգի վերացումն անհասանելի է, ապա չի՞ կարելի արդյոք մարտիկի մեջ վերացնել ինքնապահպանման բնագործի դրսևորումը:

Սակայն մարդու էությունը փոխել հնարավոր չէ, ուստի և թվում է, թե պորավորն անկարող է կատարել այդ խընդիրը: Բայց եթե ինքնապահպանման բընապղի դեմ ուղղակի պայքարն անհնարին է, ապա հնարավոր է պայքարը կողմնակի միջոցով, այն է՝ *ուշադրությունը շեղելու միջոցով*: Վերը մենք արդեն ասել ենք, որ որևէ օբյեկտի վրա բեռոված ուշադրությունը ձգտում է բացառելու մյուս բոլոր ադեպությունները:

Մեր միտքը բացատրելու համար բերենք Սուվորովի գործունեությունից մի օրինակ, որը թեև անմիջական կապ չունի մարտի հետ, բայց շատ ցայտուն կերպով ուրվագծում է մեր միտքը:

Երբ նրա բանակը կատարում էր իր հոշակավոր անցումը Ալեքսանդրայից Տիդոն գետը, ինչի համար, ինչպես արդեն ասել ենք, պահանջվեցին գրեթե գերմարդկային ճիգեր, նա կիրառեց հետևյալ հնարը:

⁵⁸ F. Foch. Des principes de la guerre, p. 274.

⁵⁹ Նույն տեղում:

Զորքերին բաժանեցին 12 ֆրանսերեն բառ՝ գրված ռուսերեն տառերով: Սուվորովը բոլոր պինվորներին հրամայեց անգիր անել դրանք արշավի ընթացքում՝ պզուշայնելով, որ հարցնելու է: Արշավի ժամանակ, երբ պետերը նկատում էին մարդկանց ուժի ու եռանդի անկում, անմիջապես սպաները, ֆելդֆե-

Մարտիկի ուշադրության շնորհիվ ներքին ջանքով նրա կենսարոնացման միջոցով ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մարտիկի կամքի դրսևորում (կամային ուշադրություն):

Կամքի նշանակության մասին մենք արդեն խոսել ենք:

Սույն գլխում մենք արեցինք մի եզրակացություն, որ մարտի իրադրությո-

Առաջին համաշխարհային պատերազմ. ռուսական բանակի կազմում գործող հայկական 5-րդ կամավորական ջոկատը մարտից առաջ (Հայաստանի ֆիլմադարան, ֆ. 76828)

Первая мировая война. Армянский 5-й добровольческий отряд, действующий в составе русских войск, перед боем (Фильмотека Армении, ф. 76828)

World War I. Armenian 5-th voluntary detachment acting in the complement of the Russian troops, before engagement (Filmstock of Armenia, ph. 76828)

բելներն ու ենթասպաներն սկսում էին կարդալ բառերը, բոլորը հավաքվում էին նրանց շուրջը և սերտում էին այն, ինչ կարդացվում էր⁶⁰: «Ըստ երևույթին այդ ձևով ցանկանում էին մարդկանց մտքերը ցրել և սքալել նրանց՝ գիտենալով, որ դրանով ուշադրությունը շեղվում է սեփական ուժերի անկման դիտարկումից և ֆիզիկական հոգնածությունից»⁶¹:

Այստեղ մենք չենք հետապոտի ուշադրության շեղման հղանակներն ու հնարները, բայց մենք կնշենք, որ դրանք բոլորն էլ հանգում են մի բանի՝ *մարտիկին որևէ գործունեությանը պատկանելու*:

յունը, նրա պարզացման հետ, ավելի ու ավելի բարենպաստ պայմաններ է ըստենդում մարտիկի գործունեության մեջ կամային ուշադրության տիրապետման համար, և որ մարտիկի գիտակցությանը անընդհատ աճող ուժով ձգտում է տիրանալու ինքնապահպանման բնավոր:

Մենք արդեն բավմիս խոսել ենք մարդու գործունեության մեջ պզուշայնումը ներքին նշանակության մասին և այն մասին, որ ինքնապահպանման բնավորի դեմ պայքարի համար պետք է հենակետ որոնել պզուշայնների ոլորտում, հետևաբար և ուշադրության գրավման համար պայքարում մարտիկին պետք է հուսալի հենարան տալ այդ նույն ոլորտում:

⁶⁰ «Рассказы старого воина», с. 129.

⁶¹ Гершельман. Нравственный элемент в руках Суворова, с. 56.

Եվ ահա մարտիկի ուշադրությունը ինքնապահպանման բնագոյից շեղելու միակ և վստահելի միջոցը **մարտիկի գործունեությունն է**: Մարտում մարդու պասսիվ, ոչ գործուն վիճակը նպաստում է այն բանին, որ մարտիկի ուշադրությունը կենտրոնանում է ինքնապահպանման բնագոյի վրա⁶²: Իսկ ամեն մի գործուն ձրգտում, ինչ նպատակի էլ որ ուղղված լինի, բնութագրվում է *հետապնդվող օբյեկտի վրա ուշադրության կենտրոնացմամբ. այդ կենտրոնացումը* կարող է այնպիսի ուժ ձեռք բերել, որ, որպես արդյունք, մարտիկը լիովին մոռանա ինքն իրեն⁶³:

Բենն իր հոգեբանության մեջ նըշում է, որ նպատակին հասնելու գործուն ձգտումն առաջ է բերում *գործունության հույզ* և ինքն էլ պայմանավորվում է դրանով: Դրա հետևանքով մենք տեսնում ենք, որ անգամ երբ մարտիկի դատողականությունը նվազի և նույնիսկ լըրիվ վերանա, ապա այդ դեպքում էլ տեղի կունենա ուշադրության կենտրոնացում նպատակի առարկայի վրա, քանի որ այն հիմնված կլինի պայմունքի վրա:

Մարտի ընթացքի համեմատ ինքնապահպանման բնագոյը գնալով ավելի ուժեղ է խոսում մարդու մեջ: Իսկ գործունության հույզն աճում է նպատակին մոտեցման համեմատ: Այսպիսով՝ գործունության հույզը, նույնպես աճելով մարտի ընթացքի համեմատ, այս առումով էլ դառնում է բարենպաստ պայման:

Եվ այսպես՝ մենք տեսնում ենք, որ եթե ինքնապահպանման բնագոյն անմիջականորեն թուլացնել հնարավոր չէ, ապա պորավարի ձեռքում դրա փոխարեն կա մի միջոց, որն պզալի չափով չեպոքացնում է բնագոյի արդեցությունը:

⁶² Դրանով է բացատրվում այն, ինչ նշված է Մեյի բանակի մի սպայի հուշերում. համաձայն նրա դիմարն, մարտից խուսափողների թիվն էտապես ավելի մեծ է այն աջակիցների մեջ, որոնք պատսիվորեն մտում են կրակի տակ, քան՝ շրթաւերում (գեներալ *Դոդիկյակ*, նշ. աշխ., էջ 63): Դրանով է բացատրվում նաև մարտիկի բնագոյային ձգտումը՝ որևէ գործու նեու թյամբ իր մեջ լռեցնելու վախի պայմունքը, ինչը հրաձիգին հնարավորին չափ շուտ կրակ բացելուն դրող պատճառներից մեկն է:

⁶³ *Բեն*, նշ. աշխ., էջ 291:

Այդ միջոցը **մարտիկի գործունեությունն է**, այսինքն՝ մարտիկին *մարտի ակտիվ մասնակցի* դարձնելը:

Մարտին մարդու ակտիվ մասնակցությանն ամենից առաջ նպաստում է գործողությունների նախաձեռնությունն իր ձեռքը վերցնելը, հետևաբար՝ հարձակումը, երկրորդ՝ բարձրագույն կառավարման կողմից որոշված շրջանակներում գործողությունների որոշակի ապատության (մասնավոր նախաձեռնություն) տրամադրումը ամեն մի մարտիկի:

Գործունեության նշանակությունն էապես աճում է նաև նրանով, որ *իր պարզացման մեջ գործունության հույզն առաջ է բերում հպորության պայմունքի ուժեղացում*, հետևաբար անմիջականորեն մեծացնում է նաև մարտիկի հաղթական ձգտումը:

Այսպիսով՝ մենք տեսնում ենք, որ հպորության պայմունքի մեծացում ձեռք է բերվում, բացի համերաշխության դրսևորումներից, նաև գործունեության մեջ մարտիկի ներգրավմամբ:

Մարդու՝ որպես մարտիկի հատկությունների հետապոտումը, նախքան այդ հատկությունների ուսումնասիրումը ըստ կոլեկտիվ հոգեբանության օրենքների, մեզ հնարավորություն է ընձեռում սահմանելու հոգեբանական առումով մարտի վարման արվեստի հետևյալ հիմնական պայմանները.

- 1) **գործունություն,**
- 2) **համերաշխություն,**
- 3) **հանկարծակիություն,**
- 4) **հոգևոր ուժերի տնտեսում:**

Այս հիմնական պայմաններն ածանցյալ են մարդու էության անփոփոխ հատկություններից, ուստի և դրանք մարտի վարման արվեստին ներկայացվող պահանջներ են, որոնք նույնքան անփոփոխ են, որքան մարդու էությունը:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն գլխի վերջում անհրաժեշտ է նշել այն հսկայական նշանակությունը, որ ունի ռապմական դաստիարակությունը մարտիկի պատրաստության գործում:

Սույն գլխում շարադրվածի համաձայն խաղաղ ժամանակ մարտիկի պատրաստման խնդիրներն են.

1) մարտիկի մեջ այնպիսի հատկությունների պատվաստում, որոնք կարողանային օգնել նրան ինքնապահպանման բնագոյի դեմ պայքարում.

ա) *համերաշխության* ամրապնդման համար՝ կարգապահություն, սեր պորամասի նկատմամբ, ընկերություն, փինվորական պատիվ և այլն,

բ) ինքնուրույն գործունեության ունակություն,

գ) մարտիկի մեջ վտանգին ընտն-

լացման և հնարամտության սերմանում,

2) մարտում մարդու գործունեության համար անհրաժեշտ ամեն ինչի այնքան հաստատուն յուրացում, որ մարտիկը ճակատամարտում կարողանար իր աշխատանքը կատարել անգամ դատողականության նվազման դեպքում, այսինքն՝ *ավտոմատիկորեն*:

Այս բոլոր խնդիրները կարող են կատարվել միայն դաստիարակությամբ: Ուստի կարելի է ասել, որ փնվորական մարդը **պետք է լինի ամենից առաջ ռազմականորեն դաստիարակված:**

ВОЕННАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ВОСПИТАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ БОЯ. ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СВОЙСТВ ЧЕЛОВЕКА КАК БОЙЦА*

Н. Н. ГОЛОВИН, генерал, профессор Николаевской Военной Академии

РЕЗЮМЕ

Война есть продолжение политики с оружием в руках. Как пишет Блюме в своей «Стратегии», она есть проявление силы со стороны народа для проведения своих государственных целей, а также для защиты самого себя. По словам Клаузевица, «война есть проявление насилия с целью вынудить противника исполнить нашу волю». Поскольку бой или угроза боя являются элементом войны, то, естественно, каждый бой преследует ту же цель: *силою подчинить себе волю противника*. Вследствие этого, какими бы разнообразными ни были обстановка боя и свойства самого бойца, все положительные стремления, обуславливающие его действие против неприятеля, объединяются по цели в одной идее—*победить противника*.

Мотивы всякого стремления лежат в области чувств и идей. Мотивы стремления бойца к победе также находятся в этой области. Военная история показывает, что все решительные и победоносные войны имели в основе идею, которая была близка бойцу. Но если сочувствие бойца идее вой-

* Данное развернутое резюме составлено редакцией в виде выдержек из статьи, представляющей собой II главу (с некоторыми сокращениями) книги видного российского военного теоретика, профессора Николаевской Военной Академии генерала Н. Н. Головина «Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца». Эта книга вышла в свет в Санкт-Петербурге в 1907 г., переиздана в Москве в 1995 г. в качестве 2-й книги серии «Антология отечественной военной мысли», издаваемой Военной Академией Генерального штаба ВС РФ. Статья напечатана по представлению научного руководителя проекта «Антологии» профессора Военной Академии Генштаба ВС РФ, академика Академии естественных наук РФ генерал-майора И. С. Даниленко. Настоящая публикация является первым изданием Головина на армянском языке. Следует отметить, что хотя некоторые положения работы вследствие качественного развития военной техники и вооружения, а также психологической науки несколько устарели, но работа в общем не потеряла своей актуальности и, по мнению редакции, будет полезна командирам ВС РА. *Peg.*

ны имело большое значение во все времена, то в современную эпоху, когда армии представляют не что иное, как вооруженные народы, значение социальных стимулов еще более возросло.

Любому бою сопутствует опасность, которая создает особые условия для психической деятельности бойца. Клаузевиц пишет, что «...последствия опасности влияют всецело на дух или непосредственно инстинктивно, или же путем разума. Первое впечатление выразится желанием уклониться от опасности, а неисполнимость этого порождает боязнь и страх». Поэтому неизменным и существеннейшим фактором внутреннего строения боя является *инстинкт самосохранения*. Инстинкт самосохранения порождает в человеке *стремление избежать опасности*. Так как этот инстинкт один из самых сильных в природе человека, то бороться с стремлением уклониться от опасности, по мере возрастания последней, становится все труднее, и *человек делает все от себя зависящее дабы упразднить борьбу*. Это доказывает и всей историей развития оружия: *человек ухитряется убивать врага, избегая быть убитым*. В современном бою стремление уклониться от опасности проявляется в притягивающем влиянии на бойцов укрытий.

Стремление бойца «победить» присуще ему до вступления в бой. Но обстановка боя с присущим ей неизменным элементом—опасностью—порождает другое стремление—«*избежать опасности*». Бой—явление продолжительное, поэтому в сердце человека происходит длительная борьба этих двух противоположных стремлений; эта борьба в полном смысле слова является *драмой*.

Когда инстинкт самосохранения начинает говорить в душе бойцов в полную силу, то слабые не выдерживают—и вот одиночные люди бегут. С увеличением напряжения опасности бегущих становится все больше, и наконец отрицательное стремление овладевает большинством. Пока храбрые еще держатся, войсковая часть или отряд еще живут. Этих храбрецов может быть не много, но благодаря им целое еще существует, а противник имеет дело с этим целым. Но может наступить минута, когда целое—вся войсковая часть залегает и не в состоянии подняться, когда она отступает или даже панически бежит, когда даже те храбрые, которые долго противились инстинкту самосохранения, не выдержали внутренней борьбы и подчинились этому инстинкту—тогда конец боя налицо.

Таким образом, влияние отрицательного мотива в драме боя может привести к двум следствиям:

- 1) сначала—к отказу от боя отдельных лиц (слабых),
- 2) затем—к отказу от боя всей части.

Об уклонившихся, бежавших, о панике умалчивают, скрывают, а между тем от правды дело может только выиграть. Для того, чтобы использовать все силы человека, нужно знать его свойства как бойца—как положительные, так, в особенности, и отрицательные. Все военачальники, которым в боях сопутствовала победа, отлично знали слабые стороны солдата. Знание действительности боя дает человеку возможность быть заранее подготовленным и принять меры для возможного парализования отрицательных явлений: в этом и заключается искусство управления боем.

Психология бойца должна рассматриваться с точки зрения борьбы двух стремлений: положительного—«победить врага» и отрицательного—«избежать опасности». Вполне понятно, что каждое свойство бойца отражается

на ходе драмы боя, вследствие чего эта драма каждым бойцом переживается по-своему. Но общим является то, что: *психическое состояние человека в бою—это борьба двух противоположных стремлений, и всю его деятельность следует рассматривать в зависимости от этой драмы.*

Но эту борьбу нельзя рассматривать просто как борьбу механических сил. Джемс в своей «Психологии» пишет, что: «...находясь под наплывом все новых и новых впечатлений, проникающих в область наших чувств, мы замечаем лишь ничтожную часть их». В сознание попадает только то, на что устремлено наше внимание. Поэтому, если один из положительных мотивов завладеет сознанием бойца с достаточной силой, то влияние инстинкта самосохранения может быть временно парализовано. Отсюда следует, какое огромное значение имеет для человека в бою все то, что *отвлекает его внимание от опасности.* Поэтому *драма боя, как и вся драма нашей волевой жизни, всецело зависит от едва заметного перевеса внимания, сообщаемого одной из борющихся за преобладание идей.*

Внимание бывает двух видов: *рефлекторное*, или *непроизвольное*, и *волевое*, или *произвольное*. Психология учит нас, что для того, чтобы ощущение могло привлечь наше внимание, оно должно представлять некоторый контраст с предшествовавшим. Нервный процесс не может совершаться в состоянии равновесия, но вызывается только внезапными изменениями, протекающими с известной быстротой. В силу этого, всякое впечатление для нас тем сильнее, чем оно *внезапнее.*

Отсюда очевидно, какое огромное значение в бою имеет *внезапность.*

Борьба бойца с отрицательными впечатлениями, переключающими его внимание на опасность, заключается в том, чтобы внутренним усилием удержать в своем сознании господство идеи победить противника, т. е. боец должен стараться направить свое внимание вопреки впечатлениям.

Из психологии известно, что *воля есть произвольное внимание.* Отсюда понятно, какое огромное значение для деятельности человека в бою имеет воля и отчего неизменным свойством героя является она, а не ум.

Чувство страха вызывает уменьшение рассудочности. Уменьшенную рассудочность стрелка под влиянием опасности мы можем проследить на одном свойстве стрелка, подтверждающемся в каждом бою: стрелок инстинктивно спешит сделать выстрел, который может задержать пулю, предназначенную ему. Это смутное рассуждение довлеет даже над самыми твердыми солдатами, которые в данном случае стреляют зря; и большинство стреляет, не упирая ружье в плечо. Это подтверждается и небольшим числом убитых и раненых по сравнению с количеством израсходованных патронов и снарядов. Известное влияние на психологию бойца оказывают и законы коллективной психологии.

Как упоминалось выше, мотивы всякой деятельности человека лежат в области чувств и идей. Отмечалось также, что в основе победного стремления бойца лежит сочувствие идее войны. Следовательно, идея войны будет иметь значение не сама по себе, а только в том случае, когда после очень медленной выработки она спустилась из подвижных сфер мысли в ту устойчивую и бессознательную область чувств, где вырабатываются главные мотивы наших поступков.

Вот в этом бессознательном и лежит главное и наиболее прочное основание победного стремления человека в бою. Когда инстинкт самосохране-

ния с полной силой заговорит в бойце, когда парализованные воля и разум не будут в состоянии с ним бороться, то инстинкт самосохранения все же еще будет иметь одного противника—чувство. Но чтобы идея путем медленной выработки опустилась в область чувства, нужна работа многих поколений, работа целого народа, т. е. *эта идея должна стать достоянием народного характера*. Отсюда мы видим, что любая идея войны—религиозная, политическая, экономическая—будет иметь силу только тогда, когда она *национальна*, т. е. основана на патриотизме или составляет его непосредственную составную часть. Таким образом, стремление бойца к победе есть всецело производная от чувства патриотизма. *Народ всей своей жизнью подготавливает победу в бою*.

Таким образом, можно утверждать, что народы с мало развитым чувством патриотизма при столкновении с нацией с сильно развитым самосознанием обречены на поражение. Война и бой есть борьба за существование народов. Железным же законом борьбы за существование является то, что выживает сильнейший. Вот почему непрменный признак сильного народа есть развитое национальное самосознание. Это доказывается всей политической культурных и сильных государств.

Вторым из положительных чувств, как антитеза страху, является мужество. Оно также зависит от национальных свойств бойца. Его наличие также обусловлено социальными факторами. Следовательно, и в этом отношении победа подготавливается народом еще задолго до битвы.

Мужество—сложное духовное состояние и в прямом смысле слова не может быть названо чувством. Главная его составляющая—чувство мощи (эмоция силы), неразрывно связанное с уверенностью в своей силе, с уверенностью в успехе. Вот почему такое огромное значение имеет вера войск в свою непобедимость. Примером может служить деятельность Суворова в области моральной подготовки войск, которая главным образом была направлена на развитие уверенности бойцов в себе.

История свидетельствует, что чувство мощи зависит от внешних факторов боя, т. е. от *искусства ведения боя, управления боем*.

Из основной идеи боя вытекает, что управление боем ставит психологическую задачу:

1. повысить «победное» стремление в своих войсках и подорвать его в неприятельских;

2. повысить «отрицательное» стремление в бойцах противника и парализовать его в своих войсках.

Чувство мощи повышается сознанием своей силы, которое на поле битвы повышается различными проявлениями *солидарности*.

Учитывая значение внезапности, отметим, что ограждение своих войск от неожиданностей уменьшит отрицательное стремление бойца. Искусство дает полководцу возможность до некоторой степени уменьшить впечатление опасности, т. е. *экономить духовные силы бойцов*.

Другой способ борьбы с отрицательными впечатлениями—это отвлечение внимания бойца от инстинкта самосохранения путем занятия его определенной деятельностью.

Исследование свойств человека как бойца позволяет нам установить следующие основные условия искусства ведения боя в психологическом отношении: деятельность, солидарность, внезапность, экономия духовных сил.

Особо следует отметить то огромное значение, какое имеет военное воспитание в деле подготовки бойца.

Задачами подготовки бойца в мирное время, на основании изложенного, являются:

1) привитие бойцу привычек, которые могли бы поддержать его в борьбе с инстинктом самосохранения:

а) для усиления солидарности: дисциплина, любовь к войсковой части, воинское товарищество, воинская честь и т. п.,

б) способность к самостоятельной деятельности,

в) привитие бойцу привычки к опасности и находчивости;

2) усвоение всего необходимого для деятельности человека в бою настолько прочно, чтобы работа бойца в сражении могла бы быть выполняема и при уменьшении рассудочности, т. е. *автоматически*.

Все эти задачи могут быть выполнены только воспитанием. Поэтому можно сказать, что военный человек должен быть прежде всего **военно-воспитанным**.

MILITARY PSYCHOLOGY AND EDUCATION

ANALYSIS OF COMBAT. RESEARCH OF THE INDIVIDUAL'S ACTIVITY AND HIS VIRTUES AS A WARRIOR*

N. N. GOLOVIN, General, Professor of Nikolaevskaya Military Academy

SUMMARY

War is an armed continuation of politics. As Blume wrote in his «Strategies» war is a display of power by people to realize their state objectives, and to protect themselves. As Clausewitz has said, «war is a display of violence with the purpose to compel an opponent to execute our will». As combat or the threat of combat are an elements of a war, each combat pursues the same purpose: to subordinate the will of the opponent by force. Thereof, despite combat conditions and virtues of a warrior, all positive aspirations, causing his action against an enemy, are targeted to the idea – to defeat the opponent.

The motives of any aspiration lay in the field of feelings and ideas. The motives of aspiration of a fighter for a victory are also in this field. The military history shows that all resolute and victorious wars were supported with an idea, close to a warrior. But if the sympathy of a warrior towards the idea of war was

* Given detailed summary, is compiled by the Editorial as the extracts from the article, which is the II Chapter from the book (with some abridgements) «Analysis of combat. Research of the individual's activity and his virtues as a warrior» by the eminent Russian military theorist, Professor of the Nikolaevskaya Military Academy General N. N. Golovin. It was published in Sankt-Peterbourg in 1907, republished in Moscow in 1995 as the II volume of the series «Anthology of Native Military Idea» have been published by the Military Academy of the General Staff of the Russian Federation Armed Forces. The article is published thanks to the scientific supervisor of the project «Anthologies» Professor of the Military Academy of the General Staff of the Russian Federation Armed Forces, Academician of the Academy of Natural Sciences of the Russian Federation, Major General I. S. Danilenko. This publication is the first of Golovin in Armenian. It is necessary to mention that despite some theses are obsolete because of the qualitative development of the military equipment and armaments, and of the psychology, the article generally is still actual and according to the opinion of the Editorial will be useful for the Commanders of the Armed Forces of the Republic of Armenia.

significant in all times, now when armies represent armed peoples, the importance of social stimulus has increased significantly.

Any combat is full of danger, which creates the special conditions for psychic activity of the warrior. Clausewitz has written, that «... the consequences of danger influence entirely on a spirit, either directly instinctively, or through an intellect. The first impression will be desire to evade from danger, and its impracticability causes fear and fright». Therefore an instinct of self-preservation is an indispensable and significant factor of the internal structure of combat. The instinct of self-preservation generates the aspiration to avoid the danger. This is one of the strongest instincts of the human nature to struggle against aspiration to evade from danger, as the latter increases, it becomes more difficult to overcome it, and the person does his best to abolish the struggle. The history of the weapon development has proved that: the person manages to kill an enemy, avoiding to be killed. In modern combat the aspiration to evade from danger is displayed in the attractive influence of the cover on fighters.

The aspiration of a warrior for victory is inherent to him till the engagement. But combat conditions with its indispensable inherent element—danger—causes another aspiration «to evade from danger». The combat is a long lasting phenomenon, therefore there is an extensive struggle of these two opposite aspirations in the heart of the person; this struggle in complete sense of a word is a drama.

When the instinct of self-preservation starts fully affecting the souls of warriors, the weak do not stand it—some are running from the battlefield. With increase of tension of danger the number of running increases becomes more, and at last the negative aspiration is seizing the majority. Until braves still stand firmly, military unit or detachment is alive. The number of the brave ones may be small, but they keep the military unit together and the enemy has to deal with it. But the following can happen any time: the whole—the military unit lies to hide and is not capable to rise, it retreats or even falls back in panic, even those braves, for a long time standing up against the instinct of self-preservation, could not stand the internal struggle and surrender to the instinct, this is the end of combat.

Thus, the influence of the negative motive in the drama of combat can lead to the following two consequences:

- 1) First to refusal from combat of the separate persons (the weak),
- 2) Later to refusal from combat of the entire unit.

The facts of evading, falling back and panic, hidden and concealed whereas the matter will only benefit from the truth. In order to use the whole power of the person, it is necessary to know his virtues as a warrior: positive and negative in particular. All victorious military leaders, perfectly knew the foibles of the soldier. The knowledge of the combat reality allows to be beforehand prepared and to prevent possible negative phenomena: this is the art of combat management.

The psychology of a warrior should be considered from the point of view of struggle of two aspirations: positive «to defeat the enemy» and negative «to evade from danger». It is quite clear that the drama of combat reflects every virtue of a warrior, therefore each warrior perceives this drama in his own way. The common is the psychic condition of the person in combat, it is the struggle of two opposite aspirations, and his whole activity needs to be reviewed taking into consideration this drama.

But this struggle cannot be considered simply as a struggle of mechanical forces. James in his «Psychology» has written, that: «... being under the pressure

of all new and new impressions, penetrating into area of our feelings, we notice only their trifling part». Only those issues penetrate our consciousness which attract our attention. Therefore, if one of the positive motives will sufficiently occupy the consciousness of a warrior, the influence of the instinct of self-preservation can be temporarily paralyzed. It proves the importance of things which distract his attention from danger, in combat. Therefore, the drama of combat, as well as the whole drama of our volitional life, entirely depends on hardly notable overweight of attention, paid by one of struggling parties to the prevalence of ideas.

There are two kinds of attention: reflexive or involuntary, and volitional or voluntary. The psychology teaches us that in order for sensation to attract our attention, it should represent some contrast with the previous one. The nervous process cannot be carried out in a condition of balance. It is caused by sudden changes, proceeding with a certain speed. By virtue of it, any impression for us as stronger, as it is more sudden.

Hence, the huge importance of suddenness in combat is obvious.

The struggle of a warrior against negative impressions which switch his attention to danger represents the internal effort to keep the domination of idea to defeat the enemy in the consciousness, i.e. the warrior should try to direct his attention in defiance of his impressions.

From psychology it is known, that the will is a voluntary attention. Hence it is clear, how the will is important for activity of the person in combat and why indispensable virtue of a hero is the will, not the intellect.

Fear causes reduction of prudence. Reduced prudence of a rifleman under influence of danger can be illustrated taking as an example the following virtue of rifleman proving to be true in each combat: rifleman instinctively hastens to make a shot, which can detain the bullet intended to him. This vague reasoning prevails even over the firmest soldiers, who in this case shoot in vain; and the majority shoot not leaning a gun against the shoulder. It proves to be true with the small number of killed and wounded in comparison with quantity of spent bullets and shells. Rules of collective psychology also influence warrior's psychology.

As it was mentioned above, the motives of any activity of the person lay in the field of feelings and ideas. It was marked also, that victorious aspiration is based on warrior's sympathy towards the idea of war. Thus the idea of war becomes meaningful only when it dominates the steady instinctive sphere of feelings of the warrior, where the main motives of the actions of the warrior are being formed. This is reached after a very slow process of formation of the idea in the active spheres of thought.

The main and strongest basis of the victorious aspiration of the person in combat lies in this unconscious area. When the instinct of self-preservation fully starts influencing the warrior and when paralyzed will and intellect are not able to struggle against it, the instinct of self-preservation will still have at least one opponent: the feeling. But in order to lower the idea by slow development to the area of feelings, work of many generations, of the whole people, is necessary, i.e. this idea should become a part of national character. Hence we see, that any idea of war: religious, political, economic, can be powerful only, when it is national, i.e. based on patriotism or one of its components. Thus, the aspiration of a warrior for a victory is entirely derivative from patriotism. The people by all life prepare the victory in combat.

Thus, one can assert, that patriotically less developed peoples coming into collision with a nation with highly advanced self-consciousness are doomed to defeat. War and combat is a struggle for existence of the peoples. The law of struggle for existence is that the strongest survive. That is why advanced national self-consciousness is an indispensable attribute of the strong people. The politics of strong civilized countries prove it.

The second positive feeling, as an antithesis to fear, is courage. It also depends on national virtues of a warrior. Its presence is also caused by social factors. Hence, here also the victory is prepared by the people long before the battle.

Courage is a complicated spiritual condition and can be named a feeling. Its main component is a feeling of power (emotion of force), indissolubly connected with confidence in the force, with confidence in success. That is why the confidence in invincibility of troops is so important. The activity of Suvorov in the field of troops' moral preparation, mainly directed on development of warriors self-reliance can be used as an example.

The history testifies, that the feeling of power depends on the external factors of combat, i.e. from art of combat conduct and management.

From the basic idea of combat follows, that the combat management sets a psychological task to:

1. raise «victorious aspiration» of the own troops and undermine that of the enemy;
2. raise «a negative aspiration» in the enemy warriors and to paralyze it in own troops.

The feeling of power is being raised by realization of the force, which is being raised by various displays of solidarity on a battlefield.

Taking into account the importance of suddenness, we shall note, that the troops' protection from unexpectedness will reduce negative aspiration of a warrior. The art gives a commander the opportunity to reduce impression of danger to some extent, i.e. to save spiritual power of warriors.

Any other way of struggle against negative impressions is a distract of warrior's attention from the instinct of self-preservation by making him manage other activities.

Research of the virtues of the person as a warrior allows us to establish the following basic conditions of art of combat conduct in terms of psychology: activity, solidarity, suddenness and economy of spiritual strengths.

Especially the importance of military education for a warrior's preparation must be highlighted.

Problems of a warrior's preparation in peace time, on aforementioned basis, are:

1) Instillation of habits in a warrior, which could support him in struggle against the instinct of self-preservation:

- a) For solidarity strengthening: discipline, love to military unit, military comradeship, military honour and etc.
- b) Capability for independent activity,
- c) Instillation of a habit of danger in warrior and quick wit;

2) Strong mastering all necessary for person to act in combat in order to make his duty in combat executable and less dependent on intellect, i.e. automatic.

All these problems can be carried out only by education. Therefore it is possible to tell that the military person should be military-brought up.

ՌԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՄԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Վ. Խ. ԲԱՂԴԱՍ ԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
«Հայկական բանակ» հանդեսի հայերեն տեքստի խմբագիր

ՀԱՅ-ՌՈՒՄԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ահաբեկում — устрашение
ամբարտապանություն — надменность
ամբոխահաճություն — популизм
այլընտրանք — альтернатива
այլընտրանքային — альтернативный
անայլընտրանք — безальтернативный
անկոտրում համառություն — нестигаемое
упрямство
անհապաղ գործողություն — экстренное
действие
անվտանգություն — безопасность
— երաշխավորված անվտանգություն — га-
рантированная безопасность
— կոլեկտիվ անվտանգություն — коллек-
тивная безопасность
— համընդհանուր անվտանգություն —
всеобщая безопасность, глобальная
безопасность
— տեղեկություն անվտանգություն — ин-
формационная безопасность
աշխարհառաջամարտություն — геострате-
гия
աշխարհաքաղաքականություն — геополити-
ка
արգելակի բանկարկում — срабатывание
тормоза, приведение в действие тор-
моза
արգելակում — торможение
արդարամտություն — справедливость
արժանապատվության նսնմացում — уни-
жение достоинства
արհեստական ինտելեկտ — искусствен-
ный интеллект
բազմակողմ — многосторонний
— բազմակողմ պայմանագիր — многосто-
ронний договор
բազմակողմանի — многосторонний
— բազմակողմանի վերլուծություն — мно-
госторонний анализ
բարոյահոգեբանական կոփում — мораль-

но-психологическая закалка
բայարձակ փոփոխականություն — абсо-
лютная изменчивость
գերգրգռվածություն — сверхвозбужден-
ность
գործիմացություն — дельность, компе-
тентность
գործոն — фактор
գործուն* — деятельный, действенный,
активный
— գործուն համակարգ — действенная си-
стема
— գործուն մասնակցություն — деятель-
ное участие, активное участие
գործունակություն — дееспособность
գործունեություն — деятельность
— առևտրական գործունեություն — торго-
вая деятельность
— առևտրային գործունեություն — ком-
мерческая деятельность
— կառավարային գործունեություն — уп-
равленческая деятельность
գործունյա — деловитый, деятельный, ак-
тивный
— գործունյա ղեկավար — деятельный ру-
ководитель
— գործունյա մասնակից — деятельный
участник, активный участник
գործունություն — деятельность, дейст-
венность
գրգռիչ — раздражитель
— գրգռիչ գիտակցման ժամանակ — вре-
мя осознания раздражителя
— գրգռիչ նկատման ժամանակ — время
обнаружения раздражителя
գրգռվածություն — возбужденность
դաշնադրային — коалиционный

* Սև տառատեսակով շարված տերմինների վե-
րաբերյալ բառարաններից հետո տրվում են պար-
պարհումներ:

դաշնակցային — союзнический
 — դաշնակցային պարտավորություն — союзническое обязательство
 դաշնային — федеральный
 զինվորական — 1. военный, 2. воинский
 — զինվորական ղեկավարություն — военное руководство
 — զինվորական ղեկավարում — военное руководство
 — զինվորական պատիվ — воинская честь
 զորավարժություն — военные учения
 զորաբանակ — контингент войск
 իմաստավորում — осмысление
 իրավորություն — обстановка
 իրավիճակ — ситуация
 իրարանցում — ажиотаж
 իրողություն — реалия
 լրանշակում — доработка
 խաղաղապահ ուժեր — силы по поддержанию мира
 խաղաղապահական առաքելություն — миссия по поддержанию мира
 խաղաղարար — миротворческий
 — խաղաղարար ուժեր — миротворческие силы
 խաղաղարարական — миротворческий
 — խաղաղարարական առաքելություն — миротворческая миссия
 խաղաղարարություն — миротворчество
 խորհրդատվություն — консултация
 ծայրահեղ — экстремальный
 ծառայակից — сослуживец
կազմակերպական կառուցվածք — տես *կազմակերպվածք*
կազմակերպվածք — организация, организационная структура
 — բանակի կազմակերպվածք — организация армии
 — զինված ուժերի կազմակերպվածք — организация вооруженных сил
 — հասարակության քաղաքական կազմակերպվածք — политическая организация общества
 կազմակերպություն — организация
 կազմակերպում — организация
 կանգառ — остановка
 կանգառում — остановка
 կանխագուշակել — предугадать
 կանխատեսել — предвидеть
 կառավարման ավտոմատիստիկա համակարգ — автоматизированная система управления
 հակազդեցություն — противодействие
 հակազդում — реакция

— հակազդման ընդհանուր ժամանակ — общее время реакции
 — հակազդման ժամանակի պայմանական փուլ — сенсорная фаза времени реакции
 — հակազդման ժամանակի թաքնված փուլ — латентная фаза времени реакции
 — հակազդման ժամանակի շարժումային փուլ — моторная фаза времени реакции, двигательная фаза времени реакции
 — հակազդման մաքուր ժամանակ — чистое время реакции
 — վարորդի հակազդման ժամանակ — время реакции водителя
 հաղթանակի ապրում — переживание победы
 համակարգ — система
 — մարդատեխնիկական համակարգ — антропотехническая система
 — մարդ — մեքենա համակարգ — система человек — машина
 — վարորդ — ավտոմեքենա համակարգ — система водитель — автомашина
 համակողմանի — всесторонний
 համահարաբերակցություն — корреляция
 համահարաբերակցում — корреляция
 համաձայնագիր — соглашение
 համաձայնեցում — согласование
 համաձայնություն — соглашение
 համերաշխություն — солидарность
 հաստատություն — 1. заведение, 2. институт
 հարկադրական մարտական կատարելագործում — вынужденное боевое совершенствование
 հարցազրույց — интервью
 հնարավորությունների ընդգրկույթ — диапазон возможностей
 ճանապարհատրանսպորտային պատահար — дорожно-транспортное происшествие
 մարմնավորում — воплощение
 մոդել — модель
 — պայմանական մոդել — чувственная модель
 — համկայությունից մոդել — концептуальная модель
 նախատեսել — предусмотреть
 նորի պայցում — чувство нового
 պահանջկոտություն — требовательность
 պատրաստություն — 1. подготовка, 2. готовность, 3. приготовление
 — ընդհանուր հոգեբանական պատրաստ

տուրքուն — общепсихологическая готовность
 — իրավիճակային պատրաստություն — ситуационная готовность
 պարտադրված պատերազմ — навязанная война
 պարտք — долг
 — պարտքի գիտակցում — осознание долга
 — պարտքի զգացում — чувство долга
 ռազմական — военный
 — ռազմական համագործակցություն — военное сотрудничество
 — ռազմական մշակույթ — военная культура
 — ռազմական շինարարություն — военное строительство
 — ռազմական տեխնիկայի ստանդարտացում — стандартизация военной техники
 ռազմականորեն դաստիարակված մարտիկ — военно-воспитанный боец
 ռազմարդյունաբերություն — военная промышленность
 ստատրում — поддержка
 սարք — прибор
 սևեռուն ուշադրության գոտի — зона пристального внимания

սպաների ատեստավորում — аттестация офицеров
 վարժասարք — тренажер
 վարկած — гипотеза
 վերաչարկում — абстрагирование
 վերջնամշակում — отработка
 տնդանքի փրածածկում — перекрытие местности
 տեղեկույթ — информация
 — մուտքային տեղեկույթ — входная информация
 — շտկող տեղեկույթ — корректирующая информация
 — տեղեկույթի փոում — отфильтровка информации
 — տեղեկույթի համակարգում — систематизирование информации
 — տեղեկույթի հավաքում — сбор информации
 — տեղեկույթի մշակում — обработка информации
 տեսասարք — дисплей
 տնավարություն — фамильярность
 ցույանշում — индикация
 ցույասարք — индикатор
 ուժերի հաշվեկշռի պահպանում — соблюдение баланса сил

ՀԱՅ-ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ախարեկում — frightening
 ամբարտավանություն — arrogance
 ամբոխահաճություն — populism
 այլընտրանք — alternative
 այլընտրանքային — alternative
 անայլընտրանք — unalternative
 անկոտրում համառություն — unbending obstinacy
 անհապաղ գործողություն — immediate action
 անվտանգություն — security
 — երաշխավորված անվտանգություն — guaranteed security
 — կոլեկտիվ անվտանգություն — collective security
 — համընդհանուր անվտանգություն — global security
 — տեղեկության անվտանգություն — information security
 աշխարհառազմավարություն — Geo-strategy
 աշխարհաքաղաքականություն — Geo-policy
 արգելակի բանեկարկում — putting brakes into operation

արգելակում — braking
 արդարամտություն — fairness
 արժանապատվության նսեմացում — humiliation of dignity
 արհեստական ինտելլեկտ — artificial intelligence
 բազմակողմ — multilateral
 — բազմակողմ պայմանագիր — multilateral agreement
 բազմակողմանի — many-sided
 — բազմակողմանի վերլուծություն — many-sided analysis
 բարոյաև հոգեբանական կոփում — moral and psychological training
 բացարձակ փոփոխականություն — absolute mutability
 գերբրգովածություն — superexcitement
 գործիմացություն — competence
 գործոն — factor
 գործուն — active
 — գործուն համակարգ — active system
 — գործուն մասնակցություն — active participation

գործունակություն — capability	— բանակի կազմակերպվածք — army structure
գործունեություն — activity	— փնված ուժերի կազմակերպվածք — Armed Forces structure
— առևտրական գործունեություն — trade activity	— հասարակության քաղաքական կազմակերպվածք — political structure of society
— առևտրային գործունեություն — commercial activity	կազմակերպություն — organization
— կառավարային գործունեություն — administrative activity	կազմակերպում — organization
գործուկյա — active	կանգառ — stop
— գործունյա ղեկավար — active manager	կանգառում — stop
— գործունյա մասնակից — active participant	կանխագուշակել — guess (beforehand)
գործունություն — activity	կանխատեսել — foresee, predict
գրգռիչ — irritant	կառավարման ավտոմատացված համակարգ — automated system of management
— գրգռիչի գիտակցման ժամանակ — irritant realizing time	հակազդ կյություն — counteraction
— գրգռիչի նկատման ժամանակ — irritant detection time	հակազդում — reaction
գրգռվածություն — excitement	— հակազդման ընդհանուր ժամանակ — total time of reaction, overall reaction time
դաշնադրային — coalition	— հակազդման ժամանակի սկզբնական փուլ — sensory phase of the reaction time
դաշնակցային — allied	— հակազդման ժամանակի թաքնված փուլ — latent phase of the reaction time
— դաշնակցային պարտավորություն — allied obligation	— հակազդման ժամանակի շարժումային փուլ — motor phase of the reaction time, impellent phase of the reaction time
դաշնային — federal	— հակազդման մաքուր ժամանակ — net time of reaction
փնվորական — military	— վարորդի հակազդման ժամանակ — reaction time of driver
— փնվորական ղեկավարություն — military leadership	հաղթանակի ապրում — feeling of victory
— փնվորական ղեկավարում — military management	համակարգ — system
— փնվորական պատիվ — military honour	— մարդատեխնիկական համակարգ — antro-potechnical system
վորավարժություն — military exercise	— մարդ — մեքենա համակարգ — man-machine system
վորաբանակ — troops contingent	— վարորդ — ավտոմեքենա համակարգ — driver-car system
խմաստավորում — deliberation	համակողմանի — universal
իրադրություն — 1. conditions, 2. situation	համահարաբերակցություն — correlation
իրավիճակ — situation	համահարաբերակցում — correlation
իրարանցում — agiotage	համաձայնագիր — agreement
իրողություն — reality	համաձայնություն — agreement
լրամշակում — revision	համերաշխություն — solidarity
խաղաղապահ ուժեր — peace support forces	հաստատություն — 1. institution, 2. institute
խաղաղապահական առաքիլություն — peace support mission	հարկադրական մարտական կատարելագործում — forced military perfection
խաղաղարար — peacekeeping	հարցազրույց — interview
— խաղաղարար ուժեր — peacekeeping forces	հնարավորությունների ընդգրկույթ — range of possibilities
խաղաղարարական — peacekeeping	ճանապարհատրանսպորտային պատա-
— խաղաղարարական առաքիլություն — peacekeeping mission	
խաղաղարարություն — peacekeeping	
խորհրդատվություն — consultation	
ծայրահեղ — extremal	
ժառայակից — colleague	
կազմակերպական կառուցվածք — տես կազմակերպվածք	
կազմակերպվածք — structure, organizational structure	

հար — car accident
 մարմնավորում — embodiment
 մոդել — model
 — զգայական մոդել — sensitive model
 — հասկացութային մոդել — conceptual model
 նախատեսել — envisage
 նորի զգացում — feeling of new
 պահանջկոտություն — exactingness
 պատրաստություն — 1. training, 2. readiness, 3. preparation
 — ընդհանուր հոգեբանական պատրաստություն — overall psychological readiness
 — իրավիճակային պատրաստություն — situational readiness
 պարտադրված պատերազմ — imposed war
 պարտք — duty
 — պարտքի գիտակցում — deliberation of duty
 — պարտքի զգացում — feeling of duty
 ռազմական — military
 — ռազմական համագործակցություն — military co-operation
 — ռազմական մշակույթ — military culture
 — ռազմական շինարարություն — military building
 — ռազմական տեխնիկայի ստանդարտացում — standardization of military equipment
 ռազմականորեն դաստիարակված մարտիկ — military-brought up soldier
 ռազմարդյունաբերություն — military in-

dustry
 սատարում — support
 սարք — device
 սննոտն ուշադրության գոտի — zone of focused attention
 սպաների ատեստավորում — officers' attestation
 վարժասարք — simulator
 վարկած — hypothesis
 վերացարկում — abstraction
 վերջնամշակում — development, final perfection
 տեղանքի վրածածկում — covering a territory
 տեղեկույթ — information
 — մուտքային տեղեկույթ — input information
 — շտկող տեղեկույթ — correcting information
 — տեղեկույթի փոսում — information filtration
 — տեղեկույթի համակարգում — systematization of information
 — տեղեկույթի հավաքում — information collection
 — տեղեկույթի մշակում — information processing
 տեսասարք — display, monitor
 տնավարություն — familiarity
 ցուցանշում — indication
 ցուցասարք — indicator
 ուժերի հաշվեկշռի պահպանում — keeping of the balance of power

РУССКО - АРМЯНСКИЙ СЛОВАРЬ

абсолютная изменчивость — փոփոխականություն
 абстрагирование — վերացարկում
 автоматизированная система управления — կառավարման ավտոմատացված համակարգ
 ажиотаж — իրարանցում
 активный — ակտիվ, գործուն, գործունյա
 — активное участие — ակտիվ մասնակցություն, գործուն մասնակցություն
 альтернатива — 1. այլընտրանք, 2. երկընտրանք
 альтернативный — այլընտրանքային
 аттестация офицеров — սպաների ատեստավորում
 безальтернативный — անայլընտրանք
 безопасность — անվտանգություն

— всеобщая безопасность — см. *глобальная безопасность*
 — гарантированная безопасность — երաշխավորված անվտանգություն
 — глобальная безопасность — համընդհանուր անվտանգություն
 — информационная безопасность — տեղեկութային անվտանգություն
 — коллективная безопасность — կոլեկտիվ անվտանգություն
 военно-воспитанный боец — ռազմակառուցողական դաստիարակված մարտիկ
 военный — 1. զինվորական, 2. ռազմական
 — военная культура — ռազմական մշակույթ
 — военная промышленность — ռազմարդյունաբերություն

— военное руководство — 1. զինվորական ղեկավարություն, 2. զինվորական ղեկավարում
 — военное сотрудничество — ռազմական համագործակցություն
 — военное строительство — ռազմական շինարարություն
 — военные учения — զորավարություն
 — стандартизация военной техники — ռազմական տեխնիկայի ստանդարտացում
 возбужденность — գրգռվածություն
 воинский — զինվորական
 — воинская честь — զինվորական պատիվ
 воплощение — մարմնավորում
 всесторонний — համակողմանի
 вынужденное боевое совершенствование — հարկադրական մարտական կատարելագործում
 геополитика — աշխարհաքաղաքականություն
 геостратегия — աշխարհառազմավարություն
 гипотеза — վարկած
 готовность — 1. պատրաստություն, 2. պատրաստակամություն
 — общепсихологическая готовность — ընդհանուր հոգեբանական պատրաստություն
 — ситуационная готовность — իրավիճակային պատրաստություն
 дееспособность — գործունակություն
 действенность — գործունություն
 действенный — գործուն
 — действенная система — գործուն համակարգ
 деловитый — գործունյա
 дельность — գործիմացություն
 деятельность — 1. գործունեություն, 2. գործունություն
 — коммерческая деятельность — առևտրային գործունեություն
 — торговая деятельность — առևտրական գործունեություն
 — управленческая деятельность — կառավարային գործունեություն
 деятельный — գործուն, գործունյա
 — деятельное участие — գործուն մասնակցություն
 — деятельный руководитель — գործունյա ղեկավար
 диапазон возможностей — հնարավորությունների ընդգրկույթ
 дисплей — տեսասարք

долг — փարտք
 — осознание долга — փարտքի գիտակցում
 — чувство долга — փարտքի զգացում
 доработка — լրամշակում
 дорожно-транспортное происшествие — ճանապարհատրանսպորտային պատահար
 заведение — հաստատություն
 зона пристального внимания — սենտուն ուշադրության գոտի
 индикатор — ցուցասարք
 индикация — ցուցանշում
 институт — 1. հաստատություն, 2. ինստիտուտ
 интервью — հարցազրույց
 информация — տեղեկույթ
 — входная информация — մուտքային տեղեկույթ
 — корректирующая информация — շրջակող տեղեկույթ
 — обработка информации — տեղեկույթի մշակում
 — отфильтровка информации — տեղեկույթի փտում
 — сбор информации — տեղեկույթի հավաքում
 — систематизирование информации — տեղեկույթի համակարգում
 искусственный интеллект — արհեստական ինտելեկտ
 коалиционный — դաշնադրային
 компетентность — 1. գործիմացություն, 2. իրավեկություն, 3. իրավասություն
 консультация — խորհրդատվություն
 контингент войск — զորքանակ
 координация — փոխհամաձայնեցում
 корреляция — 1. համահարաբերակցություն, 2. համահարաբերակցում
 миротворческий — խաղաղարար, խաղաղարարական
 — миротворческая миссия — խաղաղարարական առաքելություն
 — миротворческие силы — խաղաղարար ուժեր
 миротворчество — խաղաղարարություն
 миссия по поддержанию мира — խաղաղապահական առաքելություն
 многосторонний — 1. բազմակողմ, 2. բազմակողմանի
 — многосторонний анализ — բազմակողմանի վերլուծություն
 — многосторонний договор — բազմակողմ կապմանագիր
 модель — մոդել

— концептуальная модель — հասկացությունի մոդել
 — чувственная модель — զգայական մոդել
 морально-психологическая закалка — բարոյաև հոգեբանական կոփում
 навязанная война — փարտադրված պատերազմ
 надменность — ամբարտաճանություն
 несгибаемое упрямство — անկոտրում համառություն
 обстановка — իրադրություն
 организационная структура — կազմակերպական կառուցվածք, կազմակերպվածք
 организация — 1. կազմակերպություն, 2. կազմակերպում, 3. կազմակերպվածք
 — организация армии — 1. բանակի կազմակերպվածք, 2. բանակի կազմակերպում
 — организация вооруженных сил — 1. զինված ուժերի կազմակերպվածք, 2. զինված ուժերի կազմակերպում
 — политическая организация общества — հասարակություն բաղաբաղական կազմակերպվածք
 осмысление — իմաստավորում
 остановка — 1. կանգառ, 2. կանգառում
 отработка — վերջնամշակում
 переживание победы — հաղթանակի փորում
 перекрытие местности — տեղանքի վրածածկում
 подготовка — 1. պատրաստություն, 2. պատրաստում, 3. պատրաստականություն
 поддержка — ստատում
 популизм — ամբողջահաճություն
 предвидеть — կանխատեսել
 предугадать — կանխագուշակել
 предусмотреть — նախատեսել
 прибор — սարք
 приведение в действие тормоза — см. *срабатывание тормоза*
 приготовление — պատրաստություն
 противодействие — հակազդեցություն
 раздражитель — գրգռիչ
 — время обнаружения раздражителя — գրգռիչի նկատման ժամանակ
 — время осознания раздражителя — գրգռիչի գիտակցման ժամանակ
 реакция — հակազդում
 — время реакции водителя — վարորդի հակազդման ժամանակ
 — двигательная фаза времени реак-

ции — см. *моторная фаза времени реакции*
 — латентная фаза времени реакции — հակազդման ժամանակի թաքնված փուլ
 — моторная фаза времени реакции — հակազդման ժամանակի շարժումային փուլ
 — общее время реакции — հակազդման ընդհանուր ժամանակ
 — сенсорная фаза времени реакции — հակազդման ժամանակի զգայական փուլ
 — чистое время реакции — հակազդման մաքուր ժամանակ
 реалія — իրողություն
 сверхвозбужденность — գերգրգռվածություն
 силы по поддержанию мира — խաղաղապահ ուժեր
 система — համակարգ
 — антропотехническая система — մարդատեխնիկական համակարգ
 — система водитель — автомашина — վարորդ — ավտոմեքենա համակարգ
 — система человек — машина — մարդ — մեքենա համակարգ
 ситуация — իրավիճակ
 соблюдение баланса сил — ուժերի հաշվեկշռի պահպանում
 согласование — համաձայնեցում
 соглашение — 1. համաձայնություն, 2. համաձայնագիր
 солидарность — համերաշխություն
 сослуживец — ծառայակից
 союзнический — դաշնակցային
 — союзническое обязательство — դաշնակցային պարտավորություն
 справедливость — արդարություն, արդարացիություն, արդարամտություն
 срабатывание тормоза — արգելակի բանեկարկում
 структура — կառուցվածք
 торможение — արգելակում
 требовательность — պահանջկոտություն
 тренажер — վարժասարք
 унижение достоинства — արժանապատվություն նսնմայում
 утрашение — տարբերում
 фактор — գործոն
 фамильярность — տնավարություն
 федеральный — դաշնային
 чувство нового — նորի զգայում
 экстремальный — ծայրահեղ
 экстренное действие — անհապաղ գործողություն

ENGLISH-ARMENIAN DICTIONARY

absolute mutability—բացարձակ փոփոխականություն
 abstraction—վերացարկում
 active—1. գործուն, 2. գործունյա
 —active manager—գործունյա ղեկավար
 —active participant—գործունյա մասնակից
 —active participation—գործուն մասնակցություն
 —active system—գործուն համակարգ
 activity—1. գործունեություն, 2. գործունություն
 —administrative activity—կառավարային գործունեություն
 —commercial activity—առևտրային գործունեություն
 —trade activity—առևտրական գործունեություն
 agiotage—իրարանյում
 agreement—1. համաձայնագիր, 2. համաձայնեցում, 3. համաձայնություն
 allied—դաշնակցային
 —allied obligation—դաշնակցային պարտավորություն
 alternative—1. այլընտրանք, 2. այլընտրանքային
 arrogance—ամբարտավանություն
 artificial intelligence—արհեստական ինտելեկտ
 automated system of management—կառավարման ավտոմատացված համակարգ
 braking—արգելակում
 capability—գործունակություն
 car accident—ճանապարհատրանսպորտային պատահար
 coalition—դաշնադրային
 colleague—ծառայակից
 competence—1. գործիմացություն, 2. կարողություն, 3. իրավասություն
 conditions—իրադրություն
 consultation—խորհրդատվություն
 correlation—1. համահարաբերակցություն, 2. համահարաբերակցում
 counteraction—հակազդեցություն
 deliberation—խմսատվորում
 development—վերջնամշակում
 device—սարք
 display—տեսասարք
 duty—պարտք
 —deliberation of duty—պարտքի գիտակցում
 —feeling of duty—պարտքի զգացում
 embodiment—մարմնավորում
 envisage—նախատեսել

exactingness—պահանջկոտություն
 excitement—գրգռվածություն
 extremal—ծայրահեղ
 factor—գործոն
 fairness—արդարամտություն
 familiarity—տնավարություն
 federal—դաշնային
 feeling of new—նորի զգացում
 feeling of victory—հաղթանակի սպրում
 forced military perfection—հարկադրական մարտական կատարելագործում
 foresee—կանխատեսել
 frightening—ահաբեկում
 Geo-policy—աշխարհաքաղաքականություն
 Geo-strategy—աշխարհառավարություն
 guess (beforehand)—կանխագուշակել
 humiliation of dignity—արժանապատվության նսեմացում
 hypothesis—վարկած
 immediate action—անհապաղ գործողություն
 imposed war—պարտադրված պատերազմ
 indication—ցուցանշում
 indicator—ցուցասարք
 information—տեղեկություն
 —correcting information—շտկող տեղեկություն
 —information collection—տեղեկության հավաքում
 —information filtration—տեղեկության փոխում
 —information processing—տեղեկության մշակում
 —input information—մուտքային տեղեկություն
 —systematization of information—տեղեկության համակարգում
 institute—ինստիտուտ
 institution—հաստատություն
 interview—հարցազրույց
 irritant—գրգռիչ
 —irritant detection time—գրգռիչի նկատման ժամանակ
 —irritant realizing time—գրգռիչի գիտակցման ժամանակ
 keeping of the balance of power—ուժերի հաշվեկշռի պահպանում
 many-sided—բազմակողմանի
 —many-sided analysis—բազմակողմանի վերլուծություն
 military—1. զինվորական, 2. ռազմական
 —military building—ռազմական շինարարություն
 —military co-operation—ռազմական համագործակցություն

- military culture— ռազմական մշակույթ
- military exercise— զորավարժություն
- military honour— զինվորական պատիվ
- military industry— ռազմարդյունաբերություն
- military leadership— զինվորական ղեկավարություն
- military management— զինվորական ղեկավարում
- standardization of military equipment— ռազմական տեխնիկայի ստանդարտացում
- military-brought up soldier— ռազմակառուցող դաստիարակված մարտիկ
- model— մոդել
- conceptual model— հասկացութային մոդել
- sensitive model— սրճայական մոդել
- monitor— see *display*
- moral and psychological training— բարոյաև հոգեբանական կրթում
- multilateral— բազմակողմ
- multilateral agreement— բազմակողմ պայմանագիր
- officers' attestation— սպաների ատեստավորում
- organization— 1. կազմակերպություն, 2. կազմակերպում
- organizational structure— see *structure*
- peace support forces— խաղաղապահ ուժեր
- peace support mission— խաղաղապահական առաքելություն
- peacekeeping— 1. խաղաղարար, 2. խաղաղարարական, 3. խաղաղարարություն
- peacekeeping mission— խաղաղարարական առաքելություն
- peacekeeping forces— խաղաղարար ուժեր
- covering a territory— տեղանքի վրածածկում
- populism— ամբոյսահաճություն
- predict— see *foresee*
- preparation— պատրաստություն
- range of possibilities— հնարավորությունների ընդգրկույթ
- reaction— հակազդում
- impellent phase of the reaction time— see *motor phase of the reaction time*
- latent phase of the reaction time— հակազդման ժամանակի թաքնված փուլ
- motor phase of the reaction time— հակազդման ժամանակի շարժումային փուլ
- net time of reaction— հակազդման մաքուր ժամանակ
- overall reaction time— see *total time of reaction*
- reaction time of driver— վարորդի հակազդման ժամանակ
- sensory phase of the reaction time— հակազդման ժամանակի սրճայական փուլ
- total time of reaction— հակազդման ընդհանուր ժամանակ
- readiness— պատրաստություն
- overall psychological readiness— ընդհանուր հոգեբանական պատրաստություն
- situational readiness— իրավիճակային պատրաստություն
- reality— իրողություն
- revision— լրամշակում
- security— անվտանգություն
- collective security— կոլեկտիվ անվտանգություն
- global security— համընդհանուր անվտանգություն
- guaranteed security— երաշխավորված անվտանգություն
- information security— տեղեկությունների անվտանգություն
- simulator— վարժասարք
- situation— իրավիճակ, իրողություն
- solidarity— համերաշխություն
- stop— 1. կանգառ, 2. կանգառում
- structure— կազմակերպվածք
- Armed Forces structure— զինված ուժերի կազմակերպվածք
- army structure— բանակի կազմակերպվածք
- political structure of society— հասարակության քաղաքական կազմակերպվածք
- superexcitement— գերզգոցվածություն
- support— սատարում
- system— համակարգ
- antropotechnical system— մարդատեխնիկական համակարգ
- man-machine system— մարդ-մեքենա համակարգ
- driver-car system— վարորդ-ավտոմեքենա համակարգ
- training— պատրաստություն
- troops contingent— զորաքանակ
- unalternative— անալլընտրանք
- unbending obstinacy— անկոտրում համարություն
- universal— համակողմանի
- zone of focused attention— սենտուն ուշադրության գոտի

ՊԱՐԶԱԲԱՆՈՒՄՆԵՐ

«ԳՈՐԾՈՒՆ», «ԳՈՐԾՈՒՆՅԱ»,
«ԳՈՐԾՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ», «ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ»

«Գործուն» և «գործունյա» բառերը իմաստային առումով առանձնապես չեն տարբերվում իրարից. երկուսն էլ նշանակում են գործարար, եռանդուն, ակտիվ, լավ գործող: Գրանց տարբերությունը կիրառական է: Որպես գործուն են որակվում մարդու արածը, ստեղծածը և այլն. «գործուն մասնակցություն», աջակցություն, ծրագիր, մեթոդ և այլն»: Իսկ գործունյա լինում է մարդն ինքը. «գործունյա աշխատող, ձեռնարկատեր և այլն»: Այս բառերի դիմաց ուսերենն ունի *деятельный, действенный, деловой, деловитый, деловой, активный, энергичный, предприимчивый* և այլն:

«Գործուն» ածականից կազմվել է «գործունություն» գոյականը գործուն լինելու իմաստով: Իսկ «գործունյա» ածականից կազմվել է «գործունենություն» գոյականը, որի մեջ «յա» երկինջունը հնչյունափոխվել է «ե»-ի: Բայց այս գոյականն ունի արդեն ոչ թե գործունյա լինելու իմաստ (ինչը պետք է բնականորեն լիներ), այլ՝ հենց գործի, գործերի համակարգի իմաստ: Այդ նկատառումով մենք կարող ենք «գործունություն» բառն օգտագործել ոչ միայն գործուն լինելու, այլև գործունյա լինելու իմաստով:

Ռուսերեն *деятельность* գոյականը նույնպես կազմված է *деятельный* (գործուն, գործունյա) բառից և նույնպես նշանակում է գործունենություն: Բայց հարց է ծագում. այն նույնպես չունի գործուն, գործունյա լինելու իմաստ: Ժամանակակից ուսերեն բառարանները տվյալ բառի արդպիսի իմաստ չեն արձանագրում: Բայց անշուշտ նախկինում բառն ունեցել է նաև այդ իմաստը: Մեր հանդեսի 1997 թ. 1-2-րդ, 3-րդ և սույն համարներում շարունակաբար տպագրված է մի հատված գեներալ Ն. Ն. Գորովի «Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца» շատ հետաքրքիր գրքից (առաջին անգամ լույս է տեսել

1907 թ., վերահրատարակվել է 1995 թ.): Ընթերցողը կնկատի, որ այստեղ *деятельность* բառը նշված երկու իմաստով էլ գործածվում է: Վերնագրում *деятельность* բառը նշանակում է գործունություն: Բայց տես այդ բառի այլ գործածության օրինակներ. «Верным средством для отвлечения внимания бойца от инстинкта самосохранения, это будет *деятельность* бойца. Пассивное, бездеятельное положение человека в бою способствует тому, что внимание бойца сосредоточивается на инстинкте самосохранения. Всякое же деятельное стремление к какой бы то ни было цели характеризуется...», «Это средство есть *деятельность бойца*, т. е. привлечение бойца к *активной участию в бою*», «Основные условия искусства ведения боя в психологическом отношении: 1) *деятельность*, 2) *солидарность*, 3) *внезапность*, 4) *экономия духовных сил*. Эти основные условия есть производные от неизменных свойств человеческой природы, а потому они представляют требования, предъявляемые искусству ведения боя»: Պարզ երևում է, որ այստեղ *деятельность* բառը նշանակում է ոչ թե գործունենություն, այլ հենց գործունություն: Ուրեմն հին տեքստերում *деятельность* բառին հանդիպելու դեպքում պետք է ուշադիր լինել և պարզել, թե ինչ իմաստով է գործածված այն:

«ԿԱՇՄԱԿԵՐՊԿԱՇՔ»,
«ԿԱՇՄԱԿԵՐՊԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱՇՔ»

Ռուսերեն *организация* բառը ի թիվս մի շարք իմաստների ունի նաև կառուցվածքի իմաստ: Բառն այդ իմաստով հայերեն մեծ մասամբ սխալ է թարգմանվում՝ «կազմակերպում», «կազմակերպություն» (սրանք այդ բառի այլ իմաստներն են): Թարգմանվում է նաև «կառուցվածք», որ սխալ չէ:

Այստեղ հիշենք մի հետաքրքիր լեզվական երևույթ: «Կառուցվածք» բառն ունի շատ ընդհանրական իմաստ ու կիրառություն, քանի որ ամեն ինչ կառուցվածք ունի՝ սկսած տարրական մասնիկներից մինչև տիեզերքը, մինչև մարդն ու նրա բանականությունը: Ընդամեն երբեմն «կառուցվածք» տերմինին պուգահեռ կազմվում են նույն իմաստով, բայց նեղ կիրառությամբ տերմիններ: Օրինակ՝ «հորինվածք» մասնավորապես նշանակում է հորինված, մոզոնված բան, նաև՝ հորինված, ստեղծված առարկա, բայց և՛ այդ առարկայի կառուցվածք, միայն թե՛ նրա հորինվածության առնչումով: Օրինակ՝ «վեպի հորինվածք», «շենքի հորինվածք» և այլն, բայց ոչ՝ «երկրագնդի հորինվածք», «պետության հորինվածք» և այլն: Ահա նույնատիպ այլ բառեր՝ «կերտվածք», «կազմվածք», «շարվածք», «կարվածք», «սարքվածք», «մանվածք» և այլն:

Այստեղից պարզ է դառնում, որ организация տերմինը կառուցվածքի իմաստով հենց «կառուցվածք» էլ կարելի է

թարգմանել, բայց և կարելի է և ավելի նպատակահարմար է թարգմանել «կազմակերպվածք» (այս բառը մենք ենք կազմել): Կառուցվածքն այստեղ նշվում է կազմակերպման իմաստի առնչումով, լրացուցիչ նշումով: Օրինակ՝ «վիճված ուժերի կազմակերպվածք» (տես հանդեպի սույն համարը, էջ 5), «բանակի կազմակերպվածք», «կուսակցության կազմակերպվածք», «հասարակության քաղաքական կազմակերպվածք» (այստեղ նկատի է ունեցվում պետական կառուցվածքը, պետականությունը) և այլն: «Ձինված ուժերի կազմակերպվածք» բաղադրյալ տերմինով նշվում է, թե վիճված ուժերն ինչպես են կառուցված, ավելի կոնկրետ ու ճշգրիտ՝ ինչպես են կազմակերպված, կազմավորված, ինչ մասերից, մասերի ինչ հարաբերությամբ: Այսպիսով՝ «կազմակերպվածք» նշանակում է կազմակերպական կառուցվածք, ընդ որում այս վերջին արտահայտությունը կծառայի որպես «կազմակերպվածք» տերմինի հոմանիշ և միաժամանակ՝ որպես նրա բացատրություն:

РАЗЪЯСНЕНИЯ

«ԳՈՐԾՈՒՆ», «ԳՈՐԾՈՒՆՅԱ»,
«ԳՈՐԾՈՒՆԻՔՅՈՒՆ», «ԳՈՐԾՈՒՆԵՆԻՔՅՈՒՆ»

Слова գործուի և գործուիշ по смыслу не сильно отличаются друг от друга: оба означают «деятельный», «энергичный», «активный», «хорошо действующий». Разница лишь в их употреблении. Գործուի употребляется для качественной оценки сделанного, созданного человеком и т. д.: «գործուի մասնակցություն, արշակություն, ծրագիր, միթոդ (деятельное участие, действенная помощь, действенная программа, эффективный метод) и т. д. А գործուիշ используется в приложении к самому человеку: գործուիշ արշակող, ձեռնարկատեր (дельный работник, энергичный предприниматель) и т. д. Эквивалентами этих слов в русском языке являются «деятельный», «действен-

ный», «дельный», «деловитый», «деловой», «активный», «энергичный», «предприимчивый» и т. д.

От прилагательного գործուи образовано существительное գործուиւություն по значению прилагательного գործուи. От прилагательного գործուиш образовано существительное գործուиւություն, в котором произошел переход дифтонга ш («я») в և («е»). Однако это существительное уже не имеет значения по прилагательному գործուиш, что было бы естественно, а означает «дело», «система дел». В этом аспекте мы можем слово գործուиություն («деловитость») употреблять не только в смысле «быть գործուи», но и в смысле «быть գործուиш».

Русское существительное «дейтельность» также образовано от при-

лагательного «деятельный» (энергично работающий, проявляющий особенную активность) и означает работу, систематическое применение своих сил в какой-нибудь области. Возникает вопрос: оно тоже не имеет смысла «быть деятельным, активным»? Современные словари русского языка не фиксируют подобного смысла этого слова. Но в прошлом оно, несомненно, имело и этот смысл. В 1–2-м и 3-м номерах за 1997 г. и в этом номере нашего журнала опубликован отрывок из очень интересной книги генерала Н. Н. Головина «Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца» (книга впервые издана в 1907 г., переиздана в 1995 г.). Читатель легко может заметить, что здесь слово «деятельность» употребляется в обоих смыслах. В заглавии «деятельность» употреблено в общепринятом смысле, и его армянским эквивалентом является слово գործունեությունը. Но вот примеры употребления этого слова в другом смысле: «Верным средством для отвлечения внимания бойца от инстинкта самосохранения, это будет *деятельность* бойца. Пассивное, бездеятельное положение человека в бою способствует тому, что внимание бойца сосредоточивается на инстинкте самосохранения. Всякое же деятельное стремление к какой бы то ни было цели характеризуется...», «Это средство есть *деятельность* бойца, т. е. привлечение бойца к *активной участию в бою*», «Основные условия искусства ведения боя в психологическом отношении: 1) *деятельность*, 2) *солидарность*, 3) *внезапность*, 4) *экономия духовных сил*. Эти основные условия есть производные от неизменных свойств человеческой природы, а потому они представляют требования, предъявляемые искусству ведения боя». Яс-

но видно, что здесь слово «деятельность» употреблено не в обычном смысле (գործունեությունը), а по значению прилагательного «деятельный» (т. е. գործունեությունը, գործունեությունը). Следовательно, встретив слово «деятельность» в старых текстах, надо быть внимательным и выяснить, в каком смысле оно употреблено.

«ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԾՔ»,
«ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԿԱՍՈՒՅՎԱԾՔ»

Русское слово «организация», наряду с иными значениями, имеет также смысл структуры. Слово в этом смысле на армянский часто переводится неправильно: կազմակերպում, կազմակերպություն (эквиваленты данного слова в других значениях). Переводится также как կառույցաձև («структура»), что не является ошибкой.

Здесь следует вспомнить об одном интересном явлении в армянском языке. Слово կառույցաձև («структура») имеет очень широкий смысл и широкое применение, поскольку все имеет свою структуру, начиная от элементарных частиц до вселенной, до человека и его разума. При этом иногда параллельно термину կառույցաձև составляются другие термины, имеющие общий с ним смысл, но узко ограниченную область применения. Например, հորինաձև, в частности, означает нечто сочиненное, измышленное, а также сочиненный, сотворенный предмет, но в то же время и структуру (конструкцию, сложение) этого предмета — только в отношении его композиции, стиля. Например: վեպի հորինաձև (композиция романа), շինքի հորինաձև (композиция, стиль здания) и т. д., но не երկրագնդի հորինաձև (построение земного шара), Կառավարանի հորինաձև (строение государства) и т. д. Вот еще слова по-

добного рода: կերպիւմ (сооружение, создание), կազմիւմ (строение, устройство, комплекция), շարիւմ (кладка, набор), կարիւմ (пошив), փերիւմ (прическа) и т. д.

Отсюда со всей очевидностью следует, что термин «организация» в смысле структуры, строения (կառուցիւմ) можно переводить именно этим словом — կառուցիւմ, но можно и целесообразнее переводить термином կազմակերպիւմ (это слово составлено нами). В этом случае структура обозначается в соотношении с обозначением процесса организации, т. е. с дополнением этого смысла. Например: զինւմ ուժերի կազմակերպիւմ (см. с. 5 настоящего номера журнала) — «организация (в смысле структуры) вооруженных сил» (см. там же, с. 12), բանակի կազմակերպիւմ — «организация (в смысле

структуры) армии», կուսակցութիւնի կազմակերպիւմ — «организация (в смысле структуры) партии», հասարակութիւնի քաղաքական կազմակերպիւմ — «политическая организация (в смысле структуры) общества» (здесь имеется в виду государственность, государственное устройство) и т. д. Составной термин զինւմ ուժերի կազմակերպիւմ (организация вооруженных сил) означает, какую структуру они имеют, а конкретнее и точнее — как организованы, построены, сформированы, из каких частей состоят и как эти части соотносятся друг с другом. Таким образом, կազմակերպիւմ означает կազմակերպիւմ կառուցիւմ («организационная структура»), причем последнее выражение является синонимом термина կազմակերպիւմ и в то же время — его объяснением.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գեներալ-մայոր *Մ. Հ. Աբրահամյան*, փոխգնդապետ, պատ. գ. դ., պրոֆ. *Բ. Պ. Բալայան*,
փիլ. գ. թ., դոց. *Վ. Խ. Բաղդասարյան*, փոխգնդապետ, բժշկ. գ. դ., պրոֆ. *Բ. Ն. Հարությունյան*,
լեյտենանտ, փիլ. գ. թ., դոց. *Ա. Հ. Հարությունյան*, գեներալ-լեյտենանտ *Վ. Վ. Հարությունյան*,
գեներալ-մայոր *Ա. Ա. Մարտիրոսյան*, գեներալ-մայոր *Լ. Ա. Մարտիրոսով*,
գվարդիայի պաշտոնաթող փոխգնդապետ, պատ. գ. դ., ՀՀ գիտ. վաստ. գործիչ *Վ. Ա. Մուրադյան*,
փոխգնդապետ, տեխ. գ. դ., ռազմական գիտությունների Ռուսաստանյան ակադեմիայի
ակադեմիկոս *Ա. Ե. Սարգսյան*, գեներալ-լեյտենանտ *Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյանց*, գնդապետ,
քաղ. գ. դ., ռազմական գիտությունների Ռուսաստանյան ակադեմիայի ակադեմիկոս *Հ. Ա. Բոթանջյան*

Պատասխանատու քարտուղար՝ *Գ. Ա. Չիլինգարյան*
Հայերեն տեքստի խմբագիր՝ *Վ. Խ. Բաղդասարյան*
Ռուսերեն տեքստի խմբագիր՝ *Բ. Պ. Բալայան*
Ձևավորող նկարիչ՝ *Ա. Հ. Նարապյան*
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ *Ռ. Խ. Գևորգյան*

Տեքստերի թարգմանությունը՝ *Ա. Ա. Հովհաննիսյանի, Գ. Ա. Չիլինգարյանի*

Համակարգչային ապահովումը՝ *Մ. Հ. Թադևոսյանի, Ռ. Է. Ֆատյանի, Ա. Լ. Ջորաբովի*

Լուսանկարչական ապահովումը՝ «Արմենպրես» գործակալության
և ՀՀ ՊՆ լրատվության և քարտուղարության վարչության

Հանձնվել է շարվածքի 08.01.1998: Ստորագրվել է տպագրության 28.02.1998: Թուղթը՝ օֆսեթային:
Ֆորմատը՝ 70×108 1/16: Հրատարակչական 7,5 մամուլ: Պայմանական տպագրական 8,75 մամուլ:
Տպաքանակը՝ 500: Տառատեսակը՝ «Թայմս» և «Բալթիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Գինը՝ պայմանագրային: Վկայական՝ 523: Դասիչ՝ 69263:

Տպագրվել է «Ամարաս» տպարանում

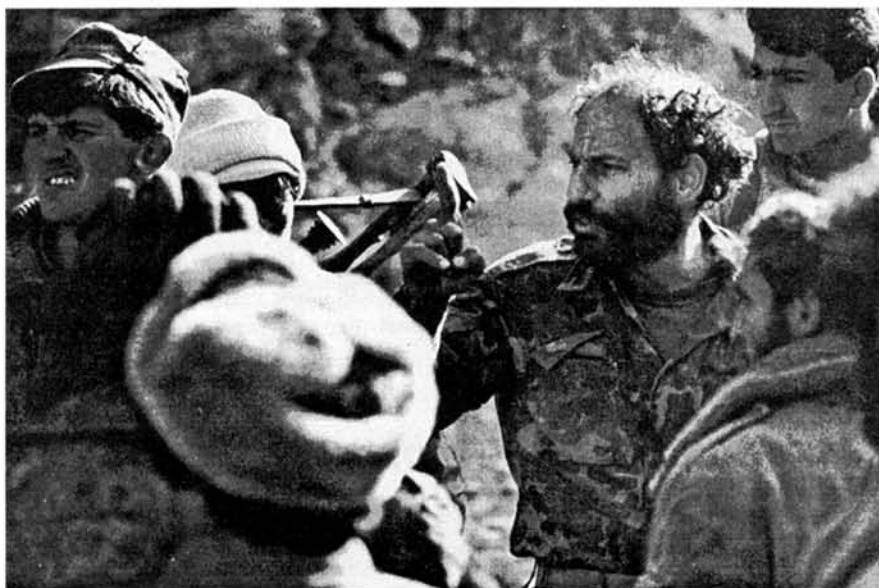
Հանդեսի տպագրության հովանավոր՝ *Գ. Կ. Մառուկյան*

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ 10-ԱՄՅԱԿԸ
10-ЛЕТИЕ КАРАБАХСКОГО ДВИЖЕНИЯ
10-TH ANNIVERSARY OF KARABAKH'S MOVEMENT

*«Երբ իրիկունը գլուխներդ բարձին դնեք,
որ բնանաք, մի քիչ մտածեցեք չե՞ր ազգի մասին»*

ԱՆՊՐԱՆԻԿ

Ղարաբաղի ինքնապաշտպանության կամավորական ջոկատներից մեկի հրամանատար
 ՀՀ ազգային հերոս (հետմահու) Մոնթե Մելկոնյան. Արցախ, 1992 թ.

Командир одной из добровольческих дружин самообороны Карабаха
 Национальный герой РА (посмертно) Монте Мелконян. Арцах, 1992 г.

Commander of one of the voluntary detachments of Karabakh self-defence
 National Hero of the RA (posthumously) Monte Melkonian. Artsakh, 1992

1992 թ., սգո արարողու թյուն Ատնփանակերտում: Ելույթի պահին՝ ԼՂՀ ԳԽ նախագահ
 Գեորգի Պետրոսյան: Չախիս առաջինը՝ ՀՀ և ԼՂՀ Ազգային հերոս գններալ-մայոր
 Արկադի Տեր-Ռադետով, առաջին պլանում՝ հասարակական գործիչ Ջորի Բալայան

1992 г. Траурная церемония в Степанакерте. В момент выступления: председатель
 ВС НКР Георгий Петросян. Первый слева – Национальный герой РА и НКР генерал-
 майор Аркадий Тер-Тедевосов, на первом плане – общественный деятель Зорий Балаян
 1992, mourning ceremony in Stepanakert. Speaker of the Supreme Council of the NKR Geory
 Petrossian at the moment of making a speech. First from left: National hero of the RA and NKR
 Major-General Arkady Ter-Tatevossov. In the foreground: public man Zoryi Balayan

ԼՂՀ նախագահ Արկադի Դուկասյանը ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանին հանձնում է Արցախի հերոսի «Ոսկե Արծիվ» շքանշանը: Աջից երրորդը՝ պատվավոր հյուր ՌԴ-ից՝ գեներալ Ալեքսանդր Լեբեդ. Ստեփանակերտ, 1998 թ. փետրվարի 20

Президент НКР Аркадий Гукасян вручает министру обороны РА Вазгену Саркисяну орден «Золотого Орла» Героя Арцаха. Справа третий: почетный гость из РФ генерал Александр Лебедь. Степанакерт, 20 февраля 1998 г.

President of the NKR Arkady Ghukassian is presenting the Minister of Defence of the RA Vazgen Sargsyan with the order of «Golden Eagle» of the Hero of Artsakh. Third from right: honourable guest from the RF General Alexander Lebed. Stepanakert, February 20, 1998

ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի գրոհային ջոկատի մի խումբ մարտիկներ Բելբաջարի բարձունքներում ազգային դրոշը կանգնեցնելուց հետո

Группа бойцов штурмового отряда Армии обороны НКР после водружения национального знамени на кельбаджарских высотах

Warriors' group of the assault detachment of the Defence Army of the NKR after setting up the national banner on heights of Kelbajar

Ջրափակն Ստեփանակերտում, 1995 թ. մայիսի 9
Военный парад в Степанакерте, 9 мая 1995 г.
Military parade in Stepanakert, May 9, 1995

Ջրափակն Երևանում, 1996 թ. սեպտեմբերի 21
Военный парад в Ереване, 21 сентября 1996 г.
Military parade in Yerevan, September 21, 1996

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՔԱՆԱԿ

1 (15) • 1998